

KORUNK

RENDSZERELMÉLETI GONDO-
LATOK A „KÉT KULTÚRÁRÓL” •
II. RÁKÓCZI FERENC EMLÉKE-
ZÉSEI • ÉLŐ TÖRTÉNELEM —
ÍRÓI SZOCIOGRÁFIÁKBAN • A
RÉGÉSZETI TÁBOROZÁS KOC-
KÁZATAI • HOGYAN OLVASSUK
ALTHUSSERT • A GÉPTERVEZÉS
GÉPESÍTÉSE • PUSZTAI JÁNOS
REGÉNYRÉSZLETE • A KALCIUM
A MODERN BIOLÓGIA SZEM-
PONTJÁBÓL • VITAZÁRÓ A FIA-
TALOK KÖLTÉSZETÉRŐL • • •

1976 • 3

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXV. ÉVFOLYAM, 3. SZÁM ● 1976. MÁRCIUS

NICOLAE CEAUȘESCU elvtárs üzenete a Korunk folyóirathoz, megjelenése 50. évfordulója alkalmából 161

*** A Román Kommunista Párt Központi Bizottságához, az Allamtanácshoz, Nicolae Ceaușescu elvtárshoz 162

*** Elnöki rendelet a Kulturális Érdem Érdemrend I. fokozatának adományozásáról a Korunk folyóiratnak 163

*** A szocialista demokrácia új formája 164

MEER PÉTER ● Rendszerelméleti gondolatok a „két kultúráról“ I. 167

VÁRI ATTILA ● Hívogató (vers) 170

BALOGH EDGÁR ● II. Rákóczi Ferenc 171

BAJOR ANDOR ● II. Rákóczi Ferenc emlékezései 174

KÁDÁR JÁNOS ● Idény (vers) 176

FARAGÓ JÓZSEF ● „Rákóczinak dicső kora“ a kelet-európai népdalokban 177

BEKE GYÖRGY ● Élő történelem — írói szociográfiákban 183

HORVÁTH IMRE ● Végző „vigalom“, Emlékeim, Van az is, Riogató, Dudások (versek) 188

ARADI JÓZSEF ● Hogyan olvassuk Althusser-t? 189

LOUIS ALTHUSSER ● Könnyű dolog-e marxistának és filozófusnak lenni? (Válogatta és fordította Fränkel Anna) 192

MARKÓ BÉLA ● A 7. napon (vers) 195

PUSZTAI JÁNOS ● A sereg (regényrészlet) 196

NYULAS SÁNDOR ● Európa ködjeiben (vers) 201

LIVIU GOZARIU ● A kalcium — a modern biológia szempontjából 202

JEGYZETEK

E. SZABÓ ILONA ● Erő, rend, optimizmus 205

FÓRUM

KÁNTOR LAJOS ● Mozduló költészet — mozduló kritika? 208

KATEDRAKÖZELBEN

PALKÓ ATTILA ● A régészeti táborozás kockázatairól 210

TUDOMÁNYOS MŰHELY

ROHONYI VILMOS—JENEI DEZSŐ ● A géptervezés gépesítése 217

SZEMLE

BRETTER GYÖRGY ● A hegyen túl is hegy van 225

KÜTŐ JÓZSEF ● Örömteremtő dramaturgia 228

SZIGETI JÓZSEF ● Új Apáczai-monográfia 231

MÓZES ATTILA ● Tóth István versei és műfordításai 233

K.L. ● Miért szép? Századunk magyar novellái elemzésekben 235

R.J. ● The Enduring Hemingway. An Anthology of a Lifetime in Literature 235

LÁTÓHATÁR

The Daily Telegraph Magazine, Secolul 20, Filmkultúra, La Nouvelle Critique, Revista de filozofie

SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bordy Margit, Gergely István, Mohi Sándor, Pápai Éva, Szilágyi Zoltán

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő ● Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző

Szerkesztéségi főtítkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

NICOLAE CEAUŞESCU ELVTÁRS ÜZENETE

a Korunk folyóirathoz, megjelenésének 50. évfordulója alkalmából

Kedves elvtársak!

A Korunk folyóirat kolozsvári megjelenésének 50. évfordulója alkalmából a legmelegebben gratulálok a szerkesztőségi kollektívának, e fontos hazai kiadvány összes munkatársainak és olvasóinak. Ugyanakkor ezekben az ünnepélyes pillanatokban mély tiszteletemet szeretném kifejezni a Korunk folyóirat megalapítói iránt, országunk marxista szemléletű jeles művészeti és kulturális személyiségei iránt, akiknek a sorában fő szerepet töltött be Gaál Gábor, a nagy író és publicista, a romániai forradalmi értelmiség kiemelkedő alakja, aki hévvel küzdött a társadalmi és nemzeti igazság nemes eszményeiért, a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti testvériséget.

A Korunk — a Román Kommunista Párt közvetlen irányításával — már első számaitól kezdve, fél évszázaddal ezelőtt fokozott és értékes tevékenységet fejtett ki, következetesen harcolt munkásosztályunk tudományos világ- és társadalmi szemléletének, a forradalmi humanizmusnak az előmozdításáért, a dolgozók létfontosságú törekvéseinek a megvalósításáért, egy új, demokratikusabb és méltányosabb társadalomért. Határozottan pártunk marxista—leninista ideológiájának és politikájának az álláspontjára helyezkedve, a folyóirat következetesen harcolt a retrográd burzsoá gondolkodás és mentalitás áramlatai ellen, határozottan szembeszállt a sovinizmussal, a kizsákmányoló osztályok nemzeti viszálykeltési politikájával, erőteljesen és szenvedéllyel tevékenykedett az összes hazai dolgozók testvériségeért és szolidaritásáért, tekintet nélkül nemzetiségükre. A folyóirat úgyszintén értékesen hozzájárult országunk haladó kulturális életének az előmozdításához, az emberi szabadság és méltóság nemes eszményeitől áthatott, a dolgozó tömegeknek a burzsoá-földesúri uralom és elnyomás felszámolásáért vívott harcából ihletődött irodalmi-művészeti alkotások ösztönzéséhez. A kiadványt 1940-ben, a bécsi diktátum után betiltotta a Horthy-rezsim, s ez meggyőzően bizonyítja a Korunk folyóirat haladó társadalmi és nemzeti pozícióját, fontos szerepét, amelyet a Román Kommunista Párt által megszervezett és vezetett antifasiszta harcban, az erdélyi haladó értelmiségnek a reakció és a háború elleni egyesítésében és mozgósításában töltött be.

Románia fasiszta iga alóli felszabadulása után a Korunk folyóirat újrakezdte tevékenységét, értékesen hozzájárulva ahhoz az egész harchoz, amelyet pártunk az ország demokratizálásáért, a politikai hatalom kivívásáért, a szocialista forradalom diadaláért és a társadalomnak a szocializmus napfényes útján való forradalmi átalakításáért vívott. Nagyra értékeljük a kiadvány hozzájárulását a Román Kommunista Párt marxista—leninista nemzeti politikájának a megvalósításához, a román, magyar és más nemzetiségű dolgozók megbonthatatlan barátságának és egy-

ségének a megszilárdításához a haza felvirágoztatásáért és az új társadalmi rendszer Románia földjén való felépítéséért folytatott közös munkában és harcban.

A XI. kongresszus történelmi jelentőségű határozatai, a párt programja — amelyek kijelölték a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének és országunk kommunizmus felé való haladásának a távlatait — felelősségteljes feladatokat és kötelezettségeket rónak az összes dolgozókra, tehát az értelmiségre, a publicistákra, a művelődési és művészeti dolgozókra is. Ebbe a keretbe kell beilleszkednie a Korunk folyóirat jövőbeli programjának, céljainak és főbb tevékenységi irányvonalainak is. Tovább ápolva gazdag forradalmi hagyományait és szakadatlanul fejlesztve harcos jellegét, a Korunk folyóirat arra hivatott, hogy állandóan tevékenységének középpontjába helyezze a pártunk és államunk általános politikája megvalósításáért vívott harcot, a dolgozóknak a dialektikus és történelmi materializmus, a marxista—leninista tanítás, a hazafiság és a proletár nemzetköziség szellemében, a szocialista hazánk iránti, az egész nép jóléte és boldogsága iránti tántoríthatatlan hűség szellemében történő nevelését.

Az ünnepi évforduló alkalmából egyre nagyobb sikereket kívánok a folyóirat szerkesztőségi kollektívájának és összes munkatársainak a párt és a nép által rájuk bízott nemes küldetés teljesítéséhez, a szocializmus és a kommunizmus hazánkban való diadalát, Románia Szocialista Köztársaság prosperitását és dicsőségét szolgáló tevékenységükhöz.

A Román Kommunista Párt Központi Bizottságához, az Államtanácsához, Nicolae Ceaușescu elvtárshoz

A kiadvány félszázados évfordulója megünneplésének szentelt gyűlés kiváló alkalom számunkra, a Korunk szerkesztői és munkatársai számára, hogy ismét kifejezésre juttassuk mély hálánkat a párt iránt, Ön iránt, tisztelt és szeretett Nicolae Ceaușescu elvtárs, megerősítsük teljes csatlakozásunkat a párt politikájához és ideológiájához.

Fogadja, mélyen tisztelt főtájtár elvtárs, legmélyebb és legőszintébb köszönetünket a nagy megtiszteltetésért, amelyben folyóiratunkat részesítette, meleg hangú és megható üzenetéért, a Kulturális Érdem Érdemrend I. fokozatának adományozásáért. A hozzánk intézett szavaiból világosan leszűrjük az előttünk álló nagy feladatokat. E feladatok pontosan és bölcsen megjelölik a követendő utat. Üzenetének mozgósító gondolatai, elismerő megállapításai alapul szolgálnak egész munkánkhoz, még inkább mozgósítanak bennünket arra, hogy a Korunk a harcos marxizmus, a forradalmi humanizmus örökké eleven fóruma legyen.

A Korunk már megjelenésétől kezdve, a kizsákmányoló rendszer nehéz éveiben, következetesen küzdött a munkásosztály forradalmi koncepcióinak terjesztéséért, lankadatlanul munkálkodott nemzetiségi kü-

lönbség nélkül az összes hazai dolgozók testvériségén és szolidaritásán, azon, hogy mozgósítsa őket a Román Kommunista Párt vezetete forradalmi harcra a burzsoá rendszer ellen, a demokráciáért és a szocializmusért.

A mi éveinkben a civilizáció és a kultúra újabb csúcspontjainak meghódításán fáradozó népünk általános erőfeszítésébe bekapcsolódva, a folyóirat igyekezett hozzájárulni az olvasók neveléséhez a Román Kommunista Párt politikájának szellemében, a kommunista öntudat kialakításához, a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus elveinek ápolásához, a közös hazánk, Románia Szocialista Köztársaság iránti szeretet és ragaszkodás érzéseinek ápolásához.

Az évforduló alkalmából a Korunkhoz intézett üzenetben annak a gondoskodásnak a jelét látjuk, amelyet pártunk és személyesen Ön tanúsít az összes dolgozók iránt, tekintet nélkül nemzetiségükre. A bizalom és munkánk megbecsülésének jelét látjuk benne, a bizalmat, amely számunkra a legerőteljesebb ösztönző munkánk tökéletesítésében. Vállaljuk Ön előtt, igen szeretett Nicolae Ceaușescu elvtárs, hogy mindent megteszünk a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítésére és Románia kommunizmus felé haladására vonatkozó program megvalósításáért, még hatékonyabban hozzájárulunk olvasóink szocialista öntudatának formálásához, az új ember kialakításához a szocialista etika és méltányosság magas követelményeinek szellemében.

Biztosítjuk, tisztelt főtisztár elvtárs, hogy a többi társadalmi-politikai és kulturális folyóirattal, az egész ideológiai fronttal együtt minden erőnket a párt általános, bel- és külpolitikájának szolgálatába, szeretett hazánk, a szocialista Románia civilizációja és kultúrája szüntelen virágzásának szolgálatába állítjuk.

ELNÖKI RENDELET

A Kulturális Érdem Érdemrend I. fokozatának adományozásáról a Korunk folyóiratnak

A Román Kommunista Pártnak a szocialista társadalom felépítésére irányuló politikája megvalósításához, a nemzetiségre való tekintet nélkül Románia Szocialista Köztársaság összes dolgozói közötti egység és testvériség erősítéséhez való hozzájárulásáért,

a Korunk folyóirat megjelenésének 50. évfordulója alkalmából

Románia Szocialista Köztársaság elnöke

elrendeli:

EGYETLEN SZAKASZ. — A Kulturális Érdem Érdemrend I. fokozatát adományozzuk a Korunk folyóiratnak.

NICOLAE CEAUȘESCU
Románia Szocialista Köztársaság
elnöke

A szocialista demokrácia új formája

Aki nagy útra kél, lépjen ki bátran — vallja az ősi tapasztalat, s az élet számtalanszor igazolta, hogy valóban az első léptek útjeme mintegy iramot szab a további haladásnak, meghatározza irányát, lendületét, alapjellegét.

Új ötéves tervünk sodrába ím, így léptünk be mi is. Az esztendőkezdet — noha rég nem tapasztalt, zordon tél tarkította hózáporos, szélviharos, fergeteges meglepetésekkel — sikeresnek bizonyult. Az első napok, hetek, sőt már a téli hónapok szülte teljesítményeket ismerjük az üzemi jelentésekből, a tévé, rádió, sajtó híradásaiból, ezúttal csupán arra emlékeztetnénk, hogy az évnyitás közéletünk új vonásainak útnakindítását is jelentette. Szerzte az országban, községközpontokban és kisvárosokban, municípiumokban és megyeszékhelyeken a néptanácsok megtartották konferenciájukat, majd pedig ezek után sor került Bukarestben a tanácselnökök első országos kongresszusára.

Mint a falvak, városok, megyék „gazdái“, a helyi értekezleteken a képviselők megtárgyalták tennivalóikat, terveiket, a különféle elgondolásokat. Volt miről tanácskoznuk: a településrendezésről éppúgy, mint az ésszerű vízgazdálkodásról, amelyekkel kapcsolatban az elmúlt esztendőben határozatok születtek, s törvényerejű rendeleteket fogadtattak el a legmagasabb szinten. E tanácskozások a szocialista demokrácia fórumai voltak, annak bizonyosságai, hogy a dolgozó tömegek egyre határozottabban vesznek részt a közéletben, a közigazgatásban, a kulturális tevékenységben, az egészségügyi hálózat valamennyi ága-bogában, megnyilvánulásában.

A néptanácsok elnökeinek első országos kongresszusa magas fokon, jelentőségének teljes tudatában juttatta érvényre a szocialista demokratizmus elvét, a dolgozóknak az országvezetésben való részvételét.

„A néptanácsok mostani kongresszusa — mondotta Nicolae Ceaușescu elvtárs — rendszerünk felsőbbrendűségének bizonyítéka, a romániai szocialista demokrácia új formáját képviseli. Kifejezi azt a felsőbbrendű módot, ahogyan a tömegek szabadon véleményt nyilvánítanak a társadalom fejlesztésének lényeges kérdéseiben az államnak a nép által gyakorolt kormányzása problémáiban, az ország vezetésében, a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség, nemzetiségre való tekintet nélkül az összes dolgozók akarata alapján és szellemében.“

Emez új forma jellemzésére érdemes fölemlíteni, hogy a kongresszus előkészítése alkalmat teremtett országszerte arra, hogy széles körű vita során tárgyalják meg s elemezzék a néptanácsok tevékenységét, a gazdasági-társadalmi életben betöltött szerepüket. Csupán a néptanácsok megyei konferenciáin — a bírálat és önbírálat szellemében — körülbelül 8000 képviselő kért szót. Továbbá: közel kétszer ennyi indítvány, javaslat hangzott el abból a célból, hogy tovább tökéletesítsék a néptanácsok munkáját.

Méltán állapítja meg a jelentés: „A javaslatok és indítványok nagy része teljes mértékben indokolt, és haladéktalan megoldásra vár.“

A megoldás módjával foglalkozva mutatott rá az expozé és több fölszólaló, hogy a néptanácsok munkájának hatékonysága a tömegekhez fűződő kapcsolat szakadatlan erősítésétől függ, valamint a tanácsok ama képességétől, hogy serkentésük a lakosság alkotóerejét és kezdeményezőkézségét. Ez annál inkább szükséges, minthogy a mi szocialista demokráciánk az emberi kizsákmányolás fölszámolására, a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenségek kiküszöbölésére, a termelőeszközök szocialista tulajdonára épül. Ilyen helyzetben alapját a társadalom összes tagjai közti együttműködés, a kölcsönös segítségnyújtás és tisztelet viszonyai alkotják, a honpolgároknak az a szabadsága, hogy tudatosan cselekedjenek mind saját személyiségük kiteljesítése, egyéni jövőjük kialakítása, mind pedig az általános haladás biztosítása végett.

A kongresszus jelképezte új forma sajátossága ugyanakkor az elvszerű, jóra törő bírálat; a hangütést ehhez maga az elnöki jelentés adta meg, jó példát mutatván: „Amint azt más alkalmakkor is hangsúlyoztam — emlékeztetett rá Nicolae Ceaușescu elvtárs —, teljes mértékben le kell mondani arról a múltban megnyilvánult hibás elvről, hogy a proletárdiktatúrát nem korlátozza törvény. Nem korlátozzák a régi, burzoá társadalom törvényei, de a munkásosztály, a dolgozók hatalma nem erősödhet meg, s nem fejlődhet csak a törvény alapján...“

Ennek a törvénytiszteletnek a szellemében hangsúlyozták a kongresszuson, hogy a legnagyobb határozottsággal kell küzdeni a törvény alkalmazásában, értemzésében megnyilvánuló szubjektívizmus és torzító törekvések ellen, s ugyan-

így a néptanácsok munkájában mutatkozó bürokratizmus, a rutin és formalizmus minden jelenséggel szemben, a feladatok teljesítésének igényes ellenőrzésére van szükség minden szinten, hogy mindenütt meghonosodjék a munka iránti magas fokú felelősség szelleme.

Az évkezdeti útnakindulás biztató légkörének kialakításához nagymértékben hozzájárult az is, hogy a kongresszus előestéjén jelent meg az eltelt öt éves terv teljesítéséről szóló összefoglaló jelentés, amely mintegy alátámasztotta az erőnkbe vetett bizakodást.

A jelentés egyes részletei különös figyelmet érdemelnek. Ilyen vonatkozásban lapunk hasábjain nemegyszer tettük szavá: tervgazdálkodásunk fő vonása az, hogy az ún. „húzó“ iparágak — gépgyártás, vegyipar, kohászat — amelyek fejlődése maga után vonja a többi haladtát is, az eltelt években ugyancsak kiemelkedő módon fejlődtek, a többihez képest jóval gyorsabb ütemben. Ezen túlmenően örvedetes az is, hogy a fűtőanyagtermelés ma — az energiahiányos világválság korában — rendületlenül gyarapodott, fontos lelőhelyeket tártunk föl, mi több: tetemes készleteket tudunk minden eshetőségre tartalékolni — ami a biztonságos termelés nélkülözhetetlen alapja. Energiagazdálkodásunkban nem volt főnnakadás. Közlekedésünknek éppúgy, mint iparunknak, a lakoságnak, akárcsak a mezőgazdaságnak, folyamatosan biztosítottuk a villanyt, meleg vizet, benzint, szénét, fát.

Meggondolkoztató az a jelenség, amelyre jelentésében Nicolae Ceaușescu elvtárs hívta föl a figyelmet. Az ti., hogy míg a régebbi tervek időszakában — bizonyos fokú önlebecsülés nyomán — egyes országos méretű és jelentőségű munkákat leállítottunk, abba hagytunk, vagy bizonyos iparágak kiépítését nem mertük vállalni, addig az utóbbi két öt éves terv során hozzáláttunk olyan fontos iparágak megteremtéséhez, mint például az elektronika, számítógépgyártás stb. Mindez hazánk, egész népünk megnövekedett teljesítőképeségéről, és önbizalmáról vall, amibe beleszámítandó építőiparunk megnövekedett kapacitása éppen úgy, mint szakmunkásaink gazdagabb tapasztalata vagy tudományos kutatógárdánk nagyobb teljesítőképesége.

Sokat vitatták a kongresszuson távlati terveinket is. Minthogy a településrendezésről, a tudományos-műszaki forradalom várható fejleményeiről, jellegéről, gondjairól többször is szözlottunk már lapunkban, ezúttal csupán egyetlen hosszú kifejeletű átgondolásról szölanánk.

Az erdőállomány ésszerű kezeléséről és a megfontolt, korszerű vízgazdálkodásról.

Nem véletlenül került egy fejezetbe az erdő és a víz. A kettő közt szoros az összefüggés. Nemcsak a fa — mint bármilyen növény — nem lehet meg étető nedvek nélkül, de a víz is „elbitangol“ onnan, ahol nincs erdő, s áldásból átokká válik, ha nem borítja legalább tél-túl berek, liget, cihér a szirteket, lankákat. A történelem számtalan példát bizonygat ebben a tekintetben. Föniciától Estremaduráig, Dalmáciától Szicíliáig valaha rengeteg borította a hegyeket. Ma pedig csupa szikla, csupa kietlen karszt és homoksvár az egész Földközi-tenger melléke, s Libanonban, akárcsak a hajdani Getsemané kertben, az Olajfák hegyén vagy Karthágó romjai körül alig maradt mutatóba, idegenforgalmi nevezetességként egy-két évezredes, vaspántokkal övezett, fegyveres öröktől védett öreg cédrus, olajfa.

Mindez nemcsak turisztikai látnivaló, de örök emlékeztető is. Mert a mi tájainkon is a XX. század az erdőirtás, a kíméletlen tarolás, rengetegpusztítás százada. És — ezt az elnöki jelentés önkritikusan elismeri — nemcsak a fölszabadulás előtt, hanem azután sem volt erdőgazdálkodásunk eléggé előrelátó, nem annyira az óvás, ésszerűség, a jövő jegyében dolgozott, hanem a pillanatnyiságnak; a mértéktelenül növekvő igényeket tartotta csupán szem előtt, s nem a természetvédelem, az ökológiai egyensúly fölruhátatlan, kíméletlenül visszaütő törvényeit. Sok más tényező mellett ezzel is magyarázható, hogy öt év alatt két katasztrófális árvíz zúdult hazánkra. Az erdő- és vízgazdálkodás között ugyanis szoros az összefüggés: kiterjedt rengetegek, összefüggő erdőborítású forrásvidékek, vízgyűjtő térségek nélkül nem képzelhető el sem hatékony ármentesítés, sem bőséges, állandó vízbiztosítás.

Ebben a vonatkozásban pedig jócskán akad dolga az országos szerveknek — az erdészeti vezetőségtől az érintett minisztériumokig —, akárcsak a helyi tanácsoknak, kisvállalatoknak és erdészeknek. Ime, ezért foglalkoztak olyan alaposan e kérdéssel a tanácskozáson.

Elvszerű bírálati szellemben tett szavá köztársaságunk elnöke sok-sok kérdést a kongresszuson. A hírközlés, tájékoztatás gondjairól, fogyatékoságairól éppúgy szözlott, akárcsak a termelőmunka hiányosságairól vagy a külkereskedelemben

mutatkozó gondokról. Különösen a hatékonyság kérdése nyert éles megvilágítást: „...az eredmények nem állnak az ötéves terv előirányzatainak színvonalán, főleg azért, mert hiányosságok voltak a termelőtevékenységben és az alapokkal való gazdálkodásban, túllépték az anyagfőhasználási mutatókat, nem tartották be a határidőket, egyes objektumok műszaki-gazdasági paramétereit, a vegyipari és élelmiszeripari termelésben lemaradtak a tervteljesítéssel.“ Mindebből következik, hogy „...eredményeinknek nem szabad önmegelégedést kiváltaniuk, nem feledtethetik az elkövetett hibákat és fogyatékoságokat. Ellenkezőleg. Éppen mivel ragyogó eredményeink vannak, önkritikailag kell megvizsgálunk munkánkat. Ez a garanciája a múltbeli negatív jelenségek fölszámolásának és az előttünk álló feladatok jó körülmények közötti teljesítésének.“

A jelentés e bölcs megállapításainak jegyében végezte munkálatait a kongresszus, s ha igaz az, hogy minden tanácskozás csak keret, lehetőség, amelyet megvitattott gondok s a kérdésfelvetés és -megválaszolás hangneme, módja tölt meg tartalommal, akkor elmondhatjuk, hogy a néptanácsi elnökök országos kongresszusa a viták komolyságát, elvszerűségét, az elemzések mélységét és tárgyismeretét illetően valóban eredményes és messzi időbeliségben kisugárzó volt.

Ez a kongresszus „által íródik be a történelembe, hogy átfogó intézkedési programot fogad el, amely ragyogó jövőt, a haladás és fölvirágoztatás nagyszerű távlatát biztosítja hazánknak“.

KORUNK

Gergely István emléklakettje

Rendszerelméleti gondolatok a „két kultúráról” I.

„Szóval a művész mikroszkópiával, történelemmel, paleontológiával is foglalkozik?”

PAUL KLEE

Ha egy tanulmány elé mottót biggyesztünk, ez többnyire kizárólagosan a szerző más területekről szerzett (többé vagy kevésbé hiányos) ismereteit hivatott bemutatni. Hiszen nem sokan vannak, akik a differenciálegyenletekről írt monográfiájukat „ $2 \times 2 = 4$ ” felkiáltással kezdik. És minden tisztelet annak az irodalomkutatónak, aki a XVII. század francia irodalmáról írva nem a XX. századi avantgarde egy sorát tűzi zászlójára.

De ne legyünk rosszindulatúak. Bár napjainkban a szakosítás soha nem tapasztalt határokat von a különböző szakterületek közé, s az interdiszciplináris kommunikáció gyakorta igen nehéz, mégsem oszthatjuk már egyértelműen C. P. Snow pesszimizmusát.

C. P. Snow több mint tizenöt éve tartotta meg cambridge-i vitaindítóját (*Még egyszer a két kultúráról*. Nagyvilág, 1964. 1., 2.). Az előadás könyvalakban is megjelent. A „két kultúra” vitája mindmáig tart. Snow egyszemélyben tudós és regényíró. Kettős kötődésének magasából elrettenve pillant a „két kultúra” (humán és természettudományos kultúra) közt tátongó szakadékba. Hová vezethet az, ha az egész társadalmat érintő problémákban a döntések csak egyik vagy másik „kultúra” képviselőinek érdekeit tartják szem előtt. A vitában felmerült érdekesebb gondolatokat Roth Endre (*A sokdimenziós ember*. Bukarest, 1975) három név köré csoportosítja: Aldous Huxley szerint „a művészet és a tudomány, a megismerés egymást kiegészítő formái, ugyanakkor sem egymásra vissza nem vezethetők, sem egymás fölé nem rendelhetők”. A közeledés csak egyféleképpen valósulhat meg: a természettudományos gondolkodásnak kell behatolnia a humán tudományokba és a művészetekbe. Gaëtan Picon szerint a szakadás oka „elsősorban a tudományos és irodalmi nyelv egymástól való eltávolodása”. Eszmefuttatása végén a tudományt kizárja a kultúra gyűjtőfogalmából, de hogy százazrek száműzetését elkerülje, új értelmezést ad az egyén műveltségének. Ihab Hasszan szerint a tátongó szakadékot csak úgy tudjuk áthidalni, ha visszamegyünk a közös mítoszokig, és innen újra felépítjük kultúránk rendszerét. A marxista kritika több ízben tárgyalta a „két kultúra” problémáját, hangsúlyozta társadalmi rendszerhez való kötöttségét. Összegezve: léteznek különbségek a természettudományos és a humán gondolkodás között, de ezek egy lényegében demokratikus társadalmi rend keretében belül nem vezethetnek súlyos következményekhez.

Tizenöt év nagy idő, a természettudományok skáláján mérve egyenlő a kandidátusok, a szaklapok számának megkétszereződésével (D. J. De Solla Price: *Štiinŕa mičă, ŕtiinŕa mare*. București, 1971). A hatvanas évek elején a számítógépek alig nőttek még fel a második generációig, a műholdas távközlés csak a tervezőasztalon létezett, a genetikai ábécében sem jutottunk tovább az A betűnél. Itt most mi is egy olyan tudományág szempontjából, olyan szemléletmóddal szeretnénk megközelíteni a két kultúra kérdését, mely maga is csak mintegy 15-20 évvel ezelőtt kezdte bontogatni szárnyait — és ez az általános rendszerelmélet.

A kultúra fogalmának körülhatárolása nagyon nehéz és kényes feladat. Abraham Moles (*Sociodinamica culturii*. București, 1974) nyitott konvergens meghatározást javasol, de kötetnyi terjedelemben sem sikerült maradéktalanul körülírnia az általa kultúra címszó alá sorolható emberi tevékenységek hálózatát. Rendszer-e a kultúra? Információs tartalmát kétségkívül az ember hordozza, a kultúra tehát emberhez kötött. Ugyanakkor nyílt, a környezettel információcserében álló dinamikus rendszer, mely éppen nyíltsága révén alkalmazkodik a történelmileg változó viszonyokhoz (a termelési viszonyok, a földrajzi fekvés miatti elszigetelt-

ség stb.). A kultúra „információöltetét“ tehát az adott társadalmi viszonyok határozzák meg. Ezek mellözése nagymértékben leegyszerűsítheti feladatunkat, de ugyanakkor lehetetlenné teszi a kultúra különböző szintjei között fennálló kölcsönhatások elmélyült tárgyalását, a kultúra rendszerének mint az egy lépcsőfokkal lejjebb található „emberi“ rendszerek összjátékának értelmezését (K. E. Boulding: *Az általános rendszerelmélet a tudomány csontváza*. Rendszerelméleti tanulmányok. Bukarest, 1975). Adott korban a kultúra rendszerén belül két részt különíthetünk el. Nincs éles határ köztük, fokozatos átmenet (nem fejlődés értelemben!) jellemző rájuk. Nevezzük e két részt *aktív*nak és *passzív*nak. A kultúra aktív része olyan alrendszereket foglal magába, amelyek valamilyen módon hozzájárulnak a rendszer fejlődéséhez. A passzív részt ezután kizárás alapon határozzuk meg. Az aktív és passzív rész között állandó információcsere folyik. Amikor a XV. században boszorkányt égettek, a körítésnek táltalt „misztérium-rendszer“ a kultúra nagyon is aktív része volt. De ha valaki ebből modern operát ír, a feldolgozott zenei motívumok már a kultúra passzív részéhez tartoznak.

Alrendszerekről szözlünk, de nem határoztuk meg e fogalmat. A kultúra rendszere — melyen ezentúl csak az aktív részt fogjuk érteni — az emberi tevékenységekre épül, általuk létezik, fejlődik. E tevékenységformákat információs tartalmuk alapján soroljuk különböző alrendszerekbe. Ahhoz, hogy egy tevékenységet meghatározottnak tekinthessünk, két kérdésre kell választ adnunk. Az egyik a „hogyan“, a másik a „mi célból“. A „hogyan“-ra csak az emberi rendszerek szintjén adhatunk kielégítő feleletet. Ezen a szinten az aktivitás nyíltságát a környezethez való alkalmazkodás jellemzi; tehát szoros időhöz és helyhez kötöttséggel állunk szemben. A finalitás kérdése a társadalmi rendszerek szintjén — esetünkben a kultúra rendszerében — kell keresnünk a választ. Minden általánosítás egyúttal egyszerűsítés. Az egyén szerepét csak akkor mellőzhetjük, ha egy eszményített „emberi“ rendszert tekintünk a kultúra építőkövének. Kultúra-modellünk homo sapiense egy adott tevékenységet az azt meghatározó kritériumok legmagasabb értékei szerint végez el. Tevékenysége tehát nincs időhöz és helyhez kötve, talán a művésztélektanban használatos „átlaghallgató“, „átlagolvasó“ fogalma írja le legpontosabban ezt az ideális egységet. Ennek során el kell tekintenünk az egyén szellemi fejlődésétől is. (Az egyén szellemi fejlődése bizonyos fokig a kultúra rendszerének fejlődését is reprodukálja.)

A társadalmi rendszerek szintjén az adott tevékenységet optimalitása — eredményessége — határozza meg. Ha ez az optimalitás esemény-egységidő alatt meghatározható, *zárt* tevékenységformákról beszélhetünk. Ha az optimalitást csak később tudjuk lemérni, *nyílt* tevékenységformákkal állunk szemben. A kultúra fejlődése bizonyos tevékenységformák zártta válásában és újak megjelenésében követhető nyomon.

Valamely, az egyén szintjén zárt tevékenységforma, a kultúra szintjén nyílt, vagyis kétséges optimalitású lehet.

A kultúra rendszere szempontjából az emberi tevékenység lehet *alkotó* és *kommunikációs* jellegű. Az alkotó tevékenység fogalmát nem kell megmagyarázni, de mi jellemzi a kommunikációs tevékenységet? A kommunikáció nem más, mint az *adó* közléscseréje a vevővel. Az üzenetet az *adó* saját jelrendszere alapján kódolja. Vegyük úgy, hogy az *adó* saját kódját tanulás útján szerzi meg, e jelrendszert véve alapul befolyásolja, változtatja meg környezetét. Tehát kommunikációs tevékenység: a munka, a beszéd, a tanulás, a képzés. Az alkotó tevékenység, más néven kreativitás ennél magasabb szinten épül bele a kultúra rendszerébe. Legyen azonban szó kreativitásról vagy kommunikációs tevékenységről, a kultúra rendszerét három szinten közelíthetjük meg: 1. az aktivitás anyagi eredményeinek, 2. magának az emberi tevékenységnek, 3. a tevékenység törvényszerűségeit kutató aktivitások (a metanyelv) szintjén. Manapság már a törvényszerűségek törvényszerűségeit is elkezdtük keresni, de e „szupertudományok“ még nem érték meg egy új szint bevezetésére. Maradjunk tehát meg az előbb felvázolt szintek hierarchiájánál. A kultúra rendszerében ezek szerint elkülöníthető:

- az *anyagi* eredmények szintje
 - a *kommunikáció* szintje
 - a *kreativitás* szintje
 - a *törvényszerűségek* keresésének szintje (*tudományok*).
- } a *tevékenységek* szintjei

E hierarchia azonban csakis a kultúra rendszerére érvényes. Az egyéni tevékenységek besorolása a bennük foglalt, társadalmilag releváns tevékenységek legmagasabb szintje szerint történik. Innen következik, hogy a nyílt tevékenységformák a kultúra rendszerén belül mindig magasabb szintre helyezhetők, mint a

zártak. Minden új felfedezést hosszú rutinmunka szokott megelőzni. A rutinmunka zárt tevékenységforma. Hogyha ki kell kísérletezni az új műszereket, amint a műszer eléri a kívánt teljesítményt, tervezése is zárt aktivitásnak tekinthető. Ha a felfedezés teljes mértékben beilleszkedik témaköre alrendszerébe, a tevékenység „lezárul“, és alacsonyabb szintre sorolható be: oktatási tárgyként alapozza meg más felfedezések sikereit. Egy lezárt tevékenységforma törvényszerűen alacsonyabb szintre kerül. Az optimalitás értelmezése persze változhat; elképzelhető, hogy egy zárt tevékenységforma idővel újra nyílttá váljék.

A tevékenységek kölcsönhatását szervezetségi fokuk határozza meg. A szervezetségi fok az adott alrendszeren belüli tevékenységek egymáshoz kötődését, koherenciáját fejezi ki. A kultúra szintjeit a szervezetségi fok más és más (növekvő) értéktartománya jellemzi. Ha kiszélesítjük a definíciót, az anyagi szint szervezetségi foka zérus értékű, hisz a nem zérus értékek emberi gondolkodást feltételeznek.

Az alrendszereket a tevékenységek információs tartalma alapján értelmeztük, tehát különbséget kell tennünk egy témakör és ennek alrendszerei között. Például egy tudományos témakör alrendszerei megtalálhatók a tudományok szintjén (kutatás), a kreativitás szintjén (az eredmények alkalmazása), a kommunikáció szintjén (oktatás). Az alrendszerek témakör szerinti besorolása a legmagasabb szint szerint történik. Egy alrendszer nyíltsága vagy zártága a benne foglalt tevékenységek statisztikai szóródásától függ. Ha az adott alrendszeren belüli zárt tevékenységek száma meghalad egy, a szervezetségi fokkal arányosan növekvő értéket, az alrendszer zártnak tekinthető, és alacsonyabb szintre kerül, lefokozódik. A zárt alrendszer helyét törvényszerűen új, nyílt alrendszer veszi át, melynek keretén belül az aktivitások a lezárt alrendszer ellentmondásaiból indulnak ki. E jelenség magyarázata Kurt Gödel híres axiómájára támaszkodik, mely szerint egy logikai rendszer soha nem tudja bebizonyítani érvényességét saját eszközeivel vagy annál gyengébb eszközökkel. A lefokozódás a szervezetségi fok csökkenését is jelenti. A lefokozott alrendszer információs anyagát másféle tevékenységekben használják fel. Az egész alrendszer áttekintése itt ugyanis nem jelentkezik olyan égető szükségességgel, mint az új keresésének pillanataiban. A lefokozódás növeli a lefokozott alrendszerek számát. A kommunikációs szinten ezért sokkal több zárt alrendszert találunk, mint a kreativitás szintjén. A tudományok szintje csak nyílt alrendszereket tartalmazhat, az emberi tudás fejlődése végtelen.

Ross Ashby *Design for a Brain* című könyvében kimutatta: egy rendszer alkotóelemeinek túlzott integrálódása a rendszer alkalmazkodási képességének csökkenéséhez vezet. Kérdésfelvetésünk szempontjából így fogalmazhatnánk: minél magasabb egy alrendszer szervezetségi foka, annál kevésbé tud alkalmazkodni környezetéhez — a társadalmi viszonyokhoz. Az alkalmazkodás voltaképpen az „itt és most“ szerepének növelése, vagyis egyre inkább számolnunk kell az egyéni, „emberi“ rendszerekkel. A tudományok szintjén, ahol a szervezetségi fok magas, tehát alacsony fokú az alkalmazkodás, az egyén szerepe elenyésző, s legfeljebb valamely minőségi ugrás időbeli előbbrehozatalára korlátozódik. Az alacsonyabb szervezetségi fokú alrendszerekben ugyanaz a cél többféle módon is elérhető. A művészi irányzatok sokasága, a képzési módszerek változatossága, a nyelvek sokfélesége mind az „emberi“ rendszerek szóródásának fontosságát bizonyítják.

Az alrendszerek kölcsönhatása azonos szinten belül és a különböző szintek között mehet végbe. Az azonos szintű kölcsönhatások erőssége fordítva arányos a résztvevő alrendszerek szervezetségi fokával. Például a képzés sokkal erősebben befolyásolja a tanulást, mint viszont. Ne feledjük, a kölcsönhatás szempontjából a két pólus azonos esemény-egységidő alatt értelmezendő. Ez a törvény a különböző szintek közötti kölcsönhatásban már nem érvényesül, itt lefokozott alrendszerek a kölcsönhatás „kapcsai“. Olyan bonyolult jelenségekkel állunk szemben, mint egy alrendszer és metanyelvének viszonya, az alaptudományok és alkalmazásaik összefonódása stb. Az *anyagi* szint kölcsönhatása a többi szinttel (pl. a technika visszahatása a tudományokra) nem az anyagi eredmények szintjén, hanem az ezeket létrehozó *tevékenységek* szintjén történik. Gondolatmenetünk itt szemmel láthatóan ellentmond a McLuhan-i tételnek, miszerint „the medium is the message“; a kommunikációs eszközök anyagi szintje befolyásolja a közölt információ tartalmát.

A kultúra rendszerének modellje a bonyolult kölcsönhatások miatt távolról sem lineáris. Az itt következő, minden bizonnyal vitatható felsorolás is csak egy az alrendszerek hálózatának lehetséges vetületei közül. A szintekre tagolást, az alrendszerek sorrendjét a szervezetségi fok növekvő értékei szerint végeztük.

MATERIÁLIS SZINT (zérus szervezetségi fok)
a reklámcédulától a Mars-szondáig

A KOMMUNIKÁCIÓ SZINTJE (alacsony szervezetségi fok)

beszéd
munka
tanulás
képzés

A KREATIVITÁS SZINTJE (közepes szervezetségi fok)

művészetek { vizuális művészetek
irodalom
zene
technika

A TUDOMÁNYOK SZINTJE (magas szervezetségi fok)

humán tudományok { filozófia
társadalomtudományok
pszichológia
biológia
természettudományok { kémia
fizika
matematika

E modell napjainkban mutatja be a kultúra rendszerét, és természetesen csak a legfőbb alrendszereket tartalmazza.

A kommunikációs szintű tevékenységek, melyekben az ember többek között mint gondolkodó lény nyilvánul meg, bonyolultabb tevékenységek „építőelemei” is lehetnek. E bonyolult tevékenységeket a bennük foglalt építőelemeik legmagasabb szintje szerint osztályozzuk. A *kommunikációs szint* törvényszerűségeinek tanulmányozása — mint metanyelv — a tudományok szintjéhez sorolható, ilyen értelemben nem más, mint az emberi gondolkodásmód kutatása. A kulturális antropológia az ún. „primitív gondolkodásmód” kutatása során fejletlen közösségek kultúráját veszi alapul. Kérdés, hogy ezen az úton feltárható-e a kommunikációs szint önálló szerkezete, s nyomon követhetjük-e azt a folyamatot, amelyben a kreativitás szintje kiválik az előbbiből.

De a rendszer felépítésének boncolgatásában egy pillanatig sem szabad elfelejtetni, hogy a kultúra csak az emberért és az ember által létezik. Végül is azt a kérdést akarjuk megválaszolni, melyek a „két kultúra” közötti dialógus esélyei a három nem anyagi szinten: a *tudomány*, a *kreativitás* és a *kommunikáció* szintjén.

VÁRI ATTILA

HÍVOGATÓ

Gombold ki a mellkasom
melegét hoztál izzadok
tekinteted is meztelen
ébressz magadba kedvesem

ringatva mondd hogy tente-tente
melled delén és estelente
ringasd magadba gyermeked
játsszóterem te fergeteg

kitárjuk egymást te meg én
rettenve szemünk kék egén
— vigyázz korai még a gyermek
s én rándulok mint akit vernek

ágyéköd bokrán rakok fészket
reszketve vágyom az egészet
nemcsak téged de vágyadat
hajnal van oltsd le agyadat

II. Rákóczi Ferenc

Háromszáz esztendővel születése után mivel sem tisztelhetnök meg jobban II. Rákóczi Ferenc emlékét, mint maradandó jelentőségű szerepének felmutatásával. Azzal, hogy egy szláv—magyar—román egymásrautaltság összefüggésrendszerében nagy kortársaival, a vele szerződő Nagy Péter cárral és a sokban hasonló sorsú Dimitrie Cantemir moldvai fejedelemmel kapcsoljuk egybe személyiségét, hivatkozva mindarra, ami országaik nyugati szintre emelésében s egyben a függetlenségért vívott harcukban közös, Három nagyszerű késői reneszánsz ember: Kelet-Európa elmaradozó történelmének újra-serkentője cselekvésben és tudatalakításban, s ha most a kurucvezér kerül figyelmünk fényébe, az egy példájában ragyog a másik kettő máig felcsapó jelzése is. A nyolcéves harc a Habsburg-hatalom ellen vagy a poltavai győzelem a betörő svédek felett egyaránt Kelet-Európa emancipációját mozdította elő, s a *Mémoires* és a *Confessiones* erkölcsi elhivatásban gyökerező őszintesége éppen úgy világirodalmi nyilvánosság elé dobja a sorskérdéseket, mint az *Istoria ieroglică* szatirikusan szikrázó humánuma és a *Descriptio Moldaviae* reális hazafisága.

A két világháború közt delelőjére ért nacionalista magyar történetírás családi hagyománnyal magyarázta a Rákócziak, Báthoriak, Zrinyiek leszármazottjának Habsburg-ellenességét: Szeckfű Gyula javított, meggondoltabb Rákóczi-feldolgozásában könnyedén úgy fogalmaz, hogy „a vér szava, az öröklött lelkiség” gerjedelmei tüzelik az ifjút, mi azonban tudjuk, mi a szerző rejtett felfogása a szóvirágok mögött. Az, amit *A száműzött Rákóczi* kihívása és a Hóman Bálinttal közös *Magyar történet* óvatosabb Rákóczi-képe között megjelentetett Bethlen-monográfia záró fejezete mond Bethlen Gáborról: „A magyarság története ő benne differenciálódott először, ő cselekedte, hogy ez a nemzet, mely eddig Közép-Európa alkotórésze volt, s mellette sziklaszilárdan megmaradt, most kettéoszlik, egyik ágával tudatosan azon periferikus erőket támogatva, melyek Közép-Európa ellen irányulnak, akkor és azóta századokon át.” Értsük úgy, hogy ezt a Szeckfű Gyuláék Bécs-barát szemléletében elítélt Bethlen-féle keleti perempolitikát folytatta Rákóczi is... A kuruc mozgalom történelmi becsét és időn áttörő hatékonyságát csak az foghatja fel, aki eleve szakít a magyar nacionalizmus „Nyugat bástyája”-felfogásával, s éppen azt a szerepet ismeri fel, amit az egykorú Magyarország és Erdély szabadságharca egész Kelet-Európa egymásrautalt népei számára jelenthetett, saját békéjükért bármely idegen hódító hatalommal szemben.

A politika bonyolult erővonalai közt nem könnyű felfedezni a kibontakozás fővonalát, s nyilvánvaló, hogy az egymásba torlódó diplomáciai húzások játékaiban csak lassan és későre kristályosodhatott ki az az elgondolás, amiről már a háborút lezáró tárgyalások idején, mégis telve új reménnyel, Rákóczi értesíti fővezérét, Károlyi Sándort, I. Péter cár segítségével bízva. Ez az az idő, amikor már reálisan mért balkániság-szemléletével Dimitrie Cantemir is a Nagy Péterrel való szövetkezést fontolgatja. Osztrák császárral, török szultánnal szemben Kelet-Európán belül keres támaszt két dunai-balkáni fejedelem, de a földrajzi-néprajzi tényezők figyelembevételére az oroszok cárjának is meg kellett előbb érnie. Mert az is igaz, hogy Nagy Péter a svédek és törökök ellen nyugati szövetségesekkel is trafikált, s nemegyszer hajszálon múltott, hogy Béccsel nem a magyar felkelők rovására egyezkedik.

Mégis: a diplomata-kombinációk örvénylésén újra meg újra átút a terep logikája, s már 1707 tavaszán a cár követe, az erdélyi román származású (s így magyarul is tudó) Corbé Dávid elhozza Nagy Péter első ajánlatait, szövetséget s lengyel királyi koronát kínál Rákóczinak. A kuruc szabadságharc ekkor kerül ki először az elszigeteltségből. A kiérdemelt nemzetközi siker az európai nagypolitikába kapcsolja be a hamarosan Ódonon a Habsburgokat trónjuktól megfosztó s önálló államrendet teremtő felkelőket, még ha Rákóczi a felajánlott koronát politikai tapintatával csak maguknak a lengyeleknek a felajánlására volna is hajlandó elfogadni. A tárgyalások azonban folytatódnak. Még azon év nyarán a cári követ újabb javaslattal érkezik Ungvárra, s Rákóczi svéd—orosz békeközvetítései ellenében fegyvert, lőport ígér, valamint a császári oldalra állt szerbek megbékítését a kurucokkal. Bercsényi Miklós főgenerális, a fejedelem helytartója, aki szlovák—ruszin nyelvtudásával tolmács nélkül meg tudja értetni magát a cárral,

már egy orosz—lengyel—erdélyi szövetség tervével indult követségbe, s bár az 1707. szeptember 15-én megkötött szerződésbe a közvetlen katonai segítség nem kerülhetett be, nehogy a Habsburg-hatalmat a svédek oldalára állítsa, Nagy Péter mégis kilátásba helyezi a támogatást Rákóczi lengyel királlyá választása eseteére, szöveileg pedig baráti közvetítést vállal a moldvai és havasalföldi fejedelmek felé.

A kitört svéd—orosz háború eltoreli ugyan a figyelmet a dunai dolgokról, de a poltavai győzelemről 1709-ben Nagy Péter levélben értesíti Rákóczit, s a kapcsolatok új reményeket fakasztanak, míg közbe nem furakodik az orosz—török feszültség. Öt évvel a kuruc háború szerencsétlen befejezése után franciául szerzett emlékiratában a bujdosó Rákóczi így tér vissza az elmulasztott lehetőségekre: „A háború végén... semmi sem lett volna könnyebb, mint a cár győztes hadseregének segítségével Bócs kapujáig venni a németeket. Ostromolni lehetett volna azt a fővárost, és a császárt olyan békére kényszeríteni, amelyet a francia király és a cár akartak.“ Akkor ez elkésett vágykép, ma már tudjuk, hogy lényegében jó kétszáz évre szóló előrelátás villant fel benne egy történelmi helyzetfelf ismerés erejével. Rákóczi előtt nem volt kétséges, hogy az ügy, amelyet képvisel, nem ragadható ki Kelet-Európa egészének történelmi fejlődésmenetéből.

A hadi viszonyok közt lengyel mintára teremtettt konföderáció — a Szécsényben létrehozott Szövetséges Rendek — vezérlő fejedelme várta és kívánta (ugyancsak emlékirata szerint) a franciák adriai partraszállását, de ha kapott is francia mérnököket, pénzsegélyt, majd vendégjogot, XIV. Lajos még erdélyi fejedelemségét sem ismerte el, s Kökényesdi László, a fejedelem megbízottja a francia udvarnál, idejében meg is mondja: „...Gallia egy óráig sem hadakozik tovább, hanem addig, az meddig az maga hasznai kívánják, sem pedig egy talpalatnyi földet nem fog cedálni Nagyságod kedvéért és az békesség traktája idejékor (ha szintén lehetne is addig magyaroknak fegyverben maradniuk) kevés emlékezet leszen szegények felől.“ Rákóczi eligazodásának mindenkorai mércéje valójában nem is a külső segítség, hanem népének önereje, kizárólag ennek szervezett hatalmához, zászló alá szólított tömegeinek függetlenségi harcához keres külföldön alkalmi támaszokat.

Latin emlékirataiban a fejedelmet „meztelen igazság“ vezeti, üdvös tanácsot kényes helyzetekben csak magától vár. Hivatástudata túlemeli családi érdekein, s kimondatja vele: „Az Isteni Gondviselés elküldött engem pusztá hazámba fegyverért, szabadsáért kiáltó szózatnak. Meghallatta ezt a kiáltást az ország minden lakójával.“ A kuruc sereglésnek sem társadalmi, sem nemzeti korlátja nincs. Jobbágyokkal, bocskoros nemesekkel indul a forradalom, s ha a fejedelemnek a had megnevelése, az országlás biztosítása végett egyre nagyobb figyelmet kell is fordítania a nemesi vármegyék és a birtokos főurak megnyerésére és bevonására, gondja korát meghaladóan a kisemberek védelme, a nép felemelése. Amit szeretett tábornokáról, a félszemű Bottyánról emlékiratában ír, hogy az „szerette a népet és az is rendkívül szerette őt“, áll magára a fejedelemre is. A román Pintye Gligor havasi pásztorai és Esze Tamás felsőtiszai robotosai állnak melléje, kuruccá válik a szlovák nép, a kék és vörös palotás ezredek a gens fidelissima — a ruténnek nevezett kárpátaljai ukránok — fiaiból verbuválódnak, a Kárpátokon túlról román századok, lengyel lovasok érkeznek táborába. A fejedelem a kor legszervezettebb császári haderőivel szemben nem össze- és szétfutó zavargás, hanem fegyelmeztet és iskolázott hadsereget akar bevetni, erre törekszik nyolc esztendőn át, s uralkodásának alapjául is törvényességet, az adott rendiség struktúrájára épülő társadalmi folytonosságot éltet, de mindezt úgy, hogy felszabadulva a török és német hódítások embertelensége alól, az adózó pórnép is megélhessen felvirágzó hazájában. Bár nem tudja megakadályozni sem a jobbágyok visszatartását a hadból, sem a nemesség egyéb túlkapásait, emlékiratának őszinte vallomásai elárulják, hogy a rendiség visszáit is látta.

Ott talán eltúlozta bírálatát, ahol mostohaapja, Thököly Imre kurucainak örökre maradt harcmódoza, a „portyázásokkal, meglepetésekkel és lesbenállásokkal“ elért sikerek kétes értéke felett ítélkezik. Ez a harcforma nyilvánvalóan nélkülözötte a Rákóczi megkövetelte hadtudományi ismereteket, nem is volt a jól kiképzett császári hadakkal — például a bevetett dán fegyveresek modorával — egyenértékű, s Rákóczi igyekezett is kellő tisztképzésről gondoskodni, Bercsényi főgenerális azonban csak megírja neki 1704-ben: „A magyar vitézséghez magahittség kell, az kapocánt nem szenved“ (vagyis orrféket nem tőr), s még 1706-ban is bevallja, hogy nincs annyi lelke ellentállni hadával, legfeljebb „megcspkedem til-túl“, szavaival az ellenségre célozva. Mégis: a nyolc. hatalomban töltött év ennek a lenézett partizánságnak köszönhető, s hadtörténetileg a Napóleon ellen sikerrel fellépő spanyol vagy orosz népfelkelés elődje.

Történelmi kibontakozásunk egyik legérősebb jelenségétől fosztanók meg magunkat, ha időelölíti belemagyarazásokkal szűk főúri törekvést látnánk a Rákóczi-felkelésben, melyhez kibontakozott osztályszemléletünkkel ma már semmi közünk... A kuruc mozgalom a társadalmi haladás előfeltételeit segítette elő, s ha el is bukott, élő hagyományként fejezte ki továbbra is a Duna-táj elemi szükségét, a népi-nemzeti ébredéseket saját erőből bármely külső hatalmi kényszerrel szemben, a függetlenségi törekvések egymásrautaltságát s azt a végső akkordot, amely Bécs alá hozza a felkelt és emancipált Kelet-Európát, hogy végre háborítatlanul ithon lehessünk országainkban. Rákóczit ünnepeljük, s akár a kurucok utódainak tekinthetjük a fejedelem álmát beteljesítő szovjet hadsereg oldalán Kelet védelmére Nyugatig tört Tudor Vladimirescu Hadosztály hőseit is.

„Ami elbukott mint politikai ügy, továbbélhet mint üdvösségügy — s a késői nézőkben mint szimbólum” — írja Németh László *Szekfű Gyula* címet viselő s a szerinte „német és katolikus” kettős-hűsége folytán Rákóczival szemben elfogult történezt támadó tanulmányában. Azt ő sem vonja kétségbe, hogy a millenáris idők kuruc-kultusza, Rákóczi „pózbacsapott, mozdulatlan szobra” inkább ölt, mint kegyelt, de kimondja azt is, hogy Szekfű Rákóczi-képe a kurucok idealizálásánál is többet ártott, amikor beállításában a fejedelem csak botladozó ember, amolyan „turáni-balkáni nyűg, inkább kód és mese, mint valóság”. Ma már magát a kuruc-kultuszt is elemzőbben nézzük, a marxista Király István egyenesen hibának tartja, ha pusztán negatív jelenségnek értékeljük. Igaz, ebből a kultusból kikopott a hagyomány eredeti éle, nacionalista torzulásokba facsarodott minden eredendő romantikája, de végül is Thaly Kálmánnak Ady megbocsátott, mert saját feljajduló, proletár népiséget hívó új-kuruc jelképrendszere — ahogy Király István látja — „ennek a romantikának az elindítóját töle messzekerülve sem tagadhatta meg: az élmény mélységét a hűség is mérte”. Ma már tudjuk, hogy a kurucok csodálatos költészete — megtisztítva a későbbi, felesleges hamisításoktól — magyarban is, szlovákban is, románban is, ukránban is serkentője volt a nemzeti ébredésnek, s vele együtt új megvilágításba kerül a Rákóczi-kép, nem a „főúr”, hanem a nép ajkára került szabadsághős arculata.

Saint-Simon hercege híres emlékirataiban így látta a száműzött erdélyi fejedelmet (ez is Vas István fordítása, akárcsak az 1948-ban Thaly Kálmán jegyzeteivel együtt kiadott *II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai*): „Rákóczi nagyon magas növésű, anélkül, hogy túl magas volna, nem sovány és nem kövér, nagyon arányos és jóalakú, külseje erős, hatalmas és nagyon nemes, tekintélyt parancsoló minden durvaság nélkül. Arca elég kellemes és egész jellege tatár. Bölcs, szerény, mértéktartó...” — s amit még mond róla e mondat keretében, hogy „igen kevésbé szellemes ember”, az már az arisztokratománikus különönc előitélete az élő történelem élő emberével szemben, aki mély lelki tusáiból kilépve vagy oda visszatérve mindig a valóság reális megítélője, s a legkevésbé sem udvari fecsegő. Ami a fejedelmet a bujdosás évtizedeiben is jellemzi, az közügyi felelősségének különféle irodalmi formákban meg-megújuló bizonyossága. Nemcsak hadviselésének naplójával s vallomásainak ama hippói Ágostonra emlékeztető töredelmes önelemzésével tárja a nagyvilág s az utókor elé mind hibáinak, mind eredményeinek tanulságait, hanem utolsó állomásáról, a törökországi Rodostórról is hozzájárul a történelmi erők helyesebb csoportosulásához.

Illik tudnunk: az ő írásbeli véleménye alapján oszlik el 1721-ben a török—velencei viszály, a következő évben ő mozdítja elő az orosz—török egyezség megkötését, s 1733-ban katonai szakmunkával próbálja alátámasztani egy francia—török akció sikerét Ausztriával szemben. Ezt a munkásságát lekicsinyelheti Szekfű Gyula (még hozzá a második, javított bemutatásban) azzal, hogy Rákóczi „a francia követtel és egy csomó hasonló francia ágenssel érintkezve még mindig újabb tervekkel kovácsolt”, mi azonban az utódokra, Kossuth Lajosra, Nicolae Bălcescúra, Károlyi Mihályra is gondolunk, akik hasonló helyzetekben ugyancsak arra törekedtek, hogy az emigráció népük haladását Kelet-Európa egyetemes fejlődésébe illessze, közelebb hozva újabb és újabb társadalmi szinteken a megvalósuláshoz mindazt, ami már Rákóczi felismeréseiben is gyökerezett.

II. Rákóczi Ferenc emlékezései

A vezérlő fejedelem — vagy ahogyan franciaországi inkognitójában magát nevezte: Sáros grófia — nem egyszerű történelmi személy, hanem Kelet-Európa egyik legendája. Afféle késő barokk Arthus király, akinek kerekasztalát ködsüveges nemesek, gyöngyös bocskorú jobbágyok és mesékbe öltözött betyárok ülnek körül.

Írásához hasztalan közeledünk legendafosztó szándékkal, a sorok között földereng Mányoki Ádám nagyságot és szelidséget sugárzó festménye, megzendül Liszt és Berlioz indulója, mintha ezek a színek és hangzatok eleve ott rejtőznének a semmit sem szépítő szövegekben.

Ezért kissé hitetlenkedve olvassuk Saint-Simon herceg leírását: „igen magas volt, de csöppet sem darabos, tagbaszakadt, de nem kövér... tekintete elég kellemes volt, arcvonásai jellegzetesen tatárosak... Igen jóságos ember volt, szertartetreméltó, könnyen kezelhető. Aki közelről ismerte, azt megdöbbenette, hogy ily férfiú egy nagy párt vezére lehetett, s oly hírre tett szert a világban.“

Saint-Simon elegánsan kimért mondatai a legenda mélységei fölött siklanak el anélkül, hogy gyanítaná. Csak egyszerűen csodálkozik, mint az udvaronc a másik, valamiképpen titokzatos udvaroncon.

A francia udvaronc értelmét később meg is haladja Rákóczi törökországi útja, ami — mélységesen érezzük — legendás sorsához tartozott.

„Érthetetlen volt, hogy az a férfiú, aki annyi vihar után végre ilyen révbe ért, ismét a hullámok kényére bízta magát...“ — írja Saint-Simon.

Legendája tovább élt Franciaországban, és elferdítve, kifordítva, de mégis legenda formájában föltűnik Voltaire *Candide*-jában: „Kunigunda edényt mosogat odaát a Propontis partján, mégpedig oly hercegnél, akinek magának sincs sok edénye; rabnő [?] szegény egy volt uralkodónak, Rákóczinak [az eredetiben: Ragotzky] a házában, az meg a szultán kegyelméből napi három tallérból él a menedékén...“

Íme, így hangzik Mikes, a francia fölvilágosító filozófus szemléletére átfordítva! De ha ezt elolvassuk, még akkor sem tűnik patetikusnak a múlt századbeli vers, amely Mikessel ezt mondatja:

*S körülöttem lebeg sírjában
nyugvó Rákóczi nagy lelke
az eget csapkodó tenger haragjában.*

Mert, ha Rákóczi emlékezéseit böngésszük: a sorssal és a történelem emberfölötti törvényeivel találjuk szemben magunkat, amelyet részleteiben vagy mélységeiben inkább átélünk, mint amennyire értünk.

Az *Emlékezésekből* először is azt tudjuk meg, hogy Rákóczi semmiképpen sem akart azzá a legendává lenni, amit ismerünk. Német ruhában, német szóra tanítottan császárhú birodalmi herceggént próbált élni. A vadászat volt a kedvtelése, vagy inkább menlevele, amivel bizonyíthatta, hogy elfeledte lázadó őseit, és a császár előtt megérdemli országnyi uradalmát. Talán gyanút keltően többet vadászott, mint a kortárs főurak, akik ezt a foglalatosságot csak szenvedélyként, és nem a politikai semmittevés bizonyítékául üzték. Rákóczi vadászott, mert nem akart arra gondolni, hogy „pogány zsarnok módjára járt el a császári had a pénz kicsikarásánál, és fölébe még gaztetteket is követett el. Aki nem tudott fizetni, meggyalázták feleségét. A panaszok kivizsgálását úgy végezték, hogy egyetlen német esküje többet ért a magyar tanúk szavánál.“

Mégis, amikor jobbágyzendülés tör ki, azonnal a császáriakhoz menekül Kaszára, hogy bizonyítsa: semmi része benne.

Ha tette, jó időben tette, mert már az elfogatási parancsot írták ellene. Rákóczi súlyos bűne volt, hogy a lázadó jobbágyok megszállták ugyan egyes birtokait, de nem tettek semmi kárt.

A császáriakhoz való menekülésével értelmetlenné lettek az ellene szóló bizonyítékok, de zaklatni kezdte a lelkiismerete.

Bercsényi gróffal barátkozik össze, aki először gyanakodva nézi a német szavú, német ruhájú, jezsuita iskolában nevelkedett fiatal herceget. „Kezdtém föltárni gondolataimat Bercsényi gróf előtt az ország bajainak és nyomorúságának orvos-

lása felől: annyi esztendeje kísérletezünk a császári udvarnál eljárásokkal, nyílt panaszokkal, kérvényekkel, emlékiratokkal... ebből semmi javulás nem remélhető.“

Rákóczi, aki nagy műveltségével átfogja Európa erőviszonyait, tudja, hogy a súlyosan beteg utolsó spanyol Habsburg halála után háború várható a franciák és a Habsburg-birodalom között.

Már több éve környékezi Longouevall liège-i nemes, ezért úgy gondolja, hogy küldönként használhatja a francia udvar felé.

Longouevall valójában Lipót császár kéme, sőt provokátora.

Mintthogy Rákóczi még nem tud tökéletesen franciául, a provokátor maga mondja tollba a francia király megbízottjához szóló levelet, majd magához veszi, és az osztrák császári udvarhoz juttatja.

Rákóczit letartóztatják, és Bécsűjhelyre viszik, ahol lázadó őseit is őrizték, kivégzésük előtt.

Itt csak azt követeli, hogy ne Ausztria, hanem hazája törvényei szerint ítélkezzenek felette. Attanulmányozza a császári törvénykönyvet, és abból kiolvassa, hogy a lélektörvényszéki ítéletéhez nem szükséges a bizonyíték. Elégendő a pusztá gyanú.

Úgy látszik, rövidesen szaporítani fogja a hivatlan mártírok sorát, és vérpadra lépése lesz egyetlen történelmi tette.

De Lehmann százados, a vár parancsnoka részvétet, majd barátságot érez iránta, és megígéri, hogy saját élete árán is megszökteti. Talán anyagi haszonban is reménykedik, bár ez a fejedelem emlékirásából nem derül ki.

Lehmann állja a szavát, osztrák katonaruhát adat Rákóczira, aki váltott lovakon Lengyelországba menekül. Vérdíjat tűznek ki fejére, Lehmann pedig kivégzik.

Most másodszor adódik alkalom, hogy Rákóczi megszabaduljon sorsától, és a nehéz legendát könnyű életté változtassa.

Két esztendőt tölt Lengyelországban, mígnem 1703 tavaszán megjelennek nála a szenvedő nép első küldöttei: Bige László meg egy orosz pap. Azután szaporodnak a követek, gyülekezni kezdenek a hadak, Esze Tamás jobbágysai, kétszáz román, ukránok, szlovákok, magyar lovasok, többnyire bunkókkal és parasztpuskákkal fölszerelve.

És Rákóczi elindul.

„Döntöttem: hívságos dicsőség, szabadság és hazaszeretet vezérelt s a lelkiismeret szava.“ Amikor a fejedelem átkelt a hegyeken, a vonulás a történelem egyik legkülönösebb képét mutatta. Dózsa György serege vonult, a Szent Birodalom hercegének vezérletével.

Rákóczit alig kísérték igazi katonák, a nyomor zarándokserege vette körül. Ez a had egyre szaporodott, de útközetre nem volt alkalmas. A fejedelem szervezte, masírozta, szabályos rendbe osztotta őket.

Voltak közöttük mindenre elszánt jobbágysok, kurtanemesek, korhelyek, zsványok.

A hír megnövelte a hadat, kisebb osztrák egységeket szétszórtak, pánikba esett várvédőket megadásra kényszerítettek, s eközben nemesek és főurak is csatlakoztak hozzájuk. Az északi Kárpátok várainak egy része a fejedelem kezére került, melléje állt az Alföld, az erdélyi rendek fejedelemmé választották.

Itt Rákóczinak kellett elmagyaráznia a fejedelem beiktatásának ceremóniáját, mert a rendek már elfeledték saját hagyományait.

A fejedelemnek nem volt illúziója arról, hogy kiket vezet.

Az osztrákok hírverésére válaszolva, a császárt teszi felelőssé a nép elmaradottságáért.

Azt állítják az osztrákok, hogy a nép minden rétege műveletlen, és a szellemi javakkal nem törődik. De hol volt az a császár, aki a nép számára, annak nyelvén csak egyetlen iskolát is alapított?

Haszonlesőnek és zsurorinak hírlelik a tömeget. De ha tisztességgel munkával pénzt gyűjtött, nem vették-e el az adószedők az utolsó poltúráját is?

Kétszínűnek mondják a lelkeket.

De ha kibeszélték a való igazat, nem kellett-e érte megcsenvedni börtönnel vagy megbotoztatással? És milyen példát adott a császári hatalom a nemesült erkölcsre és az emberi iparkodás megbecsülésére?

Rákóczi tudván tudta, hogy elmaradt jobbágysokat, szűk látókörű nemeseket, haszonleső uraságokat és számkivetett zsványokat vezet.

Seregéből nem úzhatta el a földesurakat, akik a harc szünetében robotra küldték a jobbágyot.

Egyfolytában pénzügyi gondokkal küzdött, mert tíz és húsz poltúrást váltott-

pénzeit az urak nem akarták elfogadni. Saját hívei között az ezüst az uraságokhoz vándorolt, a kétséges értékű réz pedig a szegényekhez.

Mozgalmának társadalmi és gazdasági ellentmondásai ellenére óriási területet szabadított föl, csak az osztrákok által megszállt várak tudtak ellenállni, a falakat nem rombolta a pénzeire vert „pro libertate” szavak ereje.

Először Rabutin hatezer emberét kellett volna szétvernie, ezeket a különös tehetségű martalócokat, akik emberfölötti képességgel tették a városokat romhalmazzá.

Amint a fejedelem írja, csak egy kiadós eső kellett volna, hogy a martalócok a sárban és mocsárban félig harcképtelenné váljanak, és a kuruc csapat lesből, pihenten rájuk támadjon. De az idő szokatlanul száraz volt.

Rákóczi ellenőrizte az erdélyi várakat, megtekintette Szamosújvárt, amelyet román jobbágyok védtek. Voltak, akik figyelmeztették, hogy ne töltsse a várban az éjszakát; de ő kíséret nélkül román katonái közé ment, és az ő őrségük biztonságában aludt.

Hatalmas, de szervezhetetlen és katonailag föl nem szerelt mozgalma mégis tárgyalásra készítette Bécsset. Azon a címen, hogy Rákóczi Prágában félig-meddig fogságban lévő feleségét kíséri egy hónapnyi látogatásra, megjelent a fejedelem táborában I. József követe, aki béke esetére az alkotmány helyreállítását ígérte, és Rákóczinak bármelyik tartomány hercegségét följajánlotta, Erdély kivételével.

Rákóczi biztosítékok híján a békejavaslatot elutasította.

Ezután fordult rosszra a szabadságharc ügye. Rákóczi a szerencsétlen trencséni csatának tulajdonítja a fordulatot, amikor is csapatai egy végzetes félreértés miatt fejvesztetten megszaladtak, ő maga pedig lovával egy árokba zuhant, és elvesztette eszméletét.

Valójában Ausztria mind több hadat tudott elvonni az örökösödési háborúból, a számító fúruk a császárhoz pártoltak, és a kuruc sereg végül arra a területre szorult, ahonnan elindult.

Az osztrákok béketárgyalásokhoz kezdtek, Rákóczi Károlyi Sándort bízta meg a kuruc ügy képviselésével. De az eredményt nem várta meg, átkelet Lengyelországba, és elutasította a fölkinált kegyelmet.

Így teljesedett be a sorsa, élete tovább kilép a történelemből, már nem egyszerű hős, hanem jelkép, amely megindítja képzeletünket és szívünket. A szabadság számkivetettje, a nagyhatalmak politikai játékának áldozata, aki Rodostóban szigorú órarend szerint kél, asztalosmunkát végez. Több, mint uralkodó: a bujdosók fejedelme.

Végül is így áll előttünk, vállára omló ősz hajjal, remeteségben nőtt szakállal, és az időket kémleli.

Veresége a történelem rejtett hajszálcsovein át nemcsak okulásunkra, hanem győzelmünkre válik.

Íme, az idő, amikor az erős lélek képtelen körülmények között is kicsorbította az elnyomás fegyvereit.

KÁDÁR JÁNOS

IDÉNY

Torlódo, nyári illatok.
Piruló testek fájó lustasága.
Agáló, lobot-vető ingerek.
Ölek — kerítői a napnak.

Vijjó madár — fehér zászló leng,
de bent fölventük a kéket,
és rohamra készen
néziink körül, és készen
fogadni azt.

„Rákócziak dicső kora” a kelet-európai népdalokban

A népköltészet zömének évszázadosan lassú, fokozatos mennyiségi felhalmozódása a nép történelmi-társadalmi fejlődésének olyan csomópontjain, mint a honvédő háborúk, az idegen elnyomók elleni fölkelések, szabadságharcok vagy a saját elnyomók elleni forradalmak, minőségi változásba csap át: a népköltészet egy részében máról holnapra új, közérdekű tematika jelenik meg, új műfajok megújulnak, és gyorsan közismertté, közkedvelté válnak. Ha pedig a történelmi próba nemcsak egy, hanem több nép közös ügye, akkor a sorsforduló népköltészete is, sajátos nemzeti formákban, de ugyanazon eszmék jegyében, egyszerre több nyelven kivirágzik.

A jelzett folyamatnak mind történelmi, mind népköltészeti vonatkozásban a századok kódén napjainkig átragyogó egyik példája 1671—1711 között a Kárpát-medence több népének a Thököly Imre, majd II. Rákóczi Ferenc nevéhez kapcsolódó, Habsburg-ellenes kuruc szabadságharca.

Az erdélyi román jobbágyok, szegénylegények részvételét a kuruc mozgalomban a történelmi szakmunkák (többek közt Márki Sándor, 1907; Várkonyi Ágnes, 1954; Liviu Patachi, 1957) bőven kimutatták. Mi csak Jancsó Benedektől idézünk néhány olyan mondatot, amely hangjával és tartalmával épp a folklórra irányítja figyelmünket: „A román kuruc is ott volt, mint fegyvertársa a magyar kurucnak, a nemzeti szabadság ama táborában, melyben diadalmas csaták után szellessátorok alatt lobogó éjjeli tüzeknél bor és dal között vígan telt az idő. Ha a tárogató és hegedű szava elhangzott, felharsant a duda hangja is. Magyar és román kuruc mint egy édesanya gyermeke perdült táncra. Veszített csaták után pedig a völgyekben zokogó tárogatónak az erdőben síró pásztorfurulya felelt vissza [...] Az erre való emlékezetnek nyomát azonban az események viharja betemette a feledés futóhomokjával, s mai napig alig van valaki: akár román, akár magyar, ki a múlt idők avarját járva, felszedné az idő vén fájának azokat a vihar hajtott leveleit, melyeken a régi magyar—román fegyverbarátságunk egyes töredékeit írva találná.” (*A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* I. Budapest, 1896. 659—660.)

A szerző költői képei mögött a kuruc költészet továbbélésének két törvénye rejlik. Az egyik az erőszak törvénye: a győztesek irtóhadjárata a legyőzöttek minden szabadságharcos emléke ellen. Nyilvánvaló, hogy a nagymajtényi fegyverletétel után a kuruc daloknak is el kellett némulniuk. Thaly Kálmán írta, hogy „a Rákóczi-forradalom után a felsőbbség még a tárogatókat is megégettette” (*Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* I. Pest, 1864. 4.) — válaszul viszont a népmónda szerint az elrejtett tárogatók a csöndes éjben maguktól megszólaltak, hogy új harcra emlékeztessenek és buzdítsanak. Nem véletlen, hogy az első kuruc tárgyú vers majdnem másfél évszázad múltán, 1849-ben, vagyis egy újabb szabadságharcos időszakban láthatott csak nyomdafestéket, Erdélyi János *Szabad hangok* című forradalmi verseskötetében függelékében.

A másik az irástalan népi emlékezés törvénye. A folklórban a dátumok és események, a földrajzi és személynevek három-négy nemzedék szóbeli közvetítése után túlnyomórészt elhomályosulnak; történelmi dokumentációs jellegük költészetté alakul-nemesedik, illetőleg kicserélődik: aktualizálódik és lokalizálódik. Rákóczi helyébe Kossuth lép, Horea helyébe Avram Iancu, és így tovább. A történelmi népköltészet nem adatszűrűségében, hanem eszmeiségében igaz és hiteles.

A kuruc korban nem folyt népköltészeti gyűjtés; ezért oly ritka az egykorú lejegyzés. Annál csodálatosabb, hogy a kuruc népdalok egy része sajról sajról járva és a két említett törvénnyel dacolva, egy negyed évezreden át szinte napjainkig öröklődött. Nyilvánvalóan nem pont úgy, ahogy a kurucok ajkán élt, hanem ahogy a XVIII., XIX. és XX. században tovább fejlődött és átalakult. A legszívósabbaknak a búcsúdalok és a bujdosóénekek bizonyultak, mert akár változtatás nélkül, akár néhány szónyi változtatással (kihagyással, behelyettesítéssel) érvényesek maradtak: bármikor és bárhol visszhangot keltek azoknak a lelkekben, akik hazájuk, szülőföldjük után vágyakoztak, legyenek bujdosó kurucok,

körözött betyárok, kötéllel fogott és távoli országokba hurcolt vagy szökött katonák, idegenbe kivándorolni kényszerült nincstelenek.

Nem csoda, hogy a kuruc búcsúdalok és bujdosóénekek egyik vezérszólama a hazafiság: íme a magyar népköltészet ama legrégebbi történeti rétege, amelyben a folklóralkotó nép szülőföld- és hazaszeretete közvetlenül, valósággal tömegméretekben megnyilvánult. Ekkor kristályosodott ki „a hazai föld”, „az áldott haza”, „a szegény haza” népköltészeti fogalma; ekkor hangzott el első ízben a népballadában, hogy „meghalok én még ma az én nemzetemért”.

Beszélnünk kellene a szlovák kurucokról is, valamint a ruszinokról (a néhai Habsburg-birodalomban a Kárpátok ívéen belül élő ukránokról), akiket emlékiratában Rákóczi „gens mea fidelissima”-nak, „leghűségesebb népem”-nek nevezett — történelmi értekezés helyett azonban ezúttal hadd szólaljon meg néhány kelet-európai kuruc dal, a végén minimális forrásjelöléssel és eligazítással.

1. ERDÉLYI HAJDÚTÁNC

Részletek

Nosza Rádúj, hol vagy, Viduj?
Fújd a bagi táncát,
Az emlőjét, az tömlőjét,
Ne kéméld az sipját!
Mert emennek, Kis Péternek
Adta az bal sarját.

Majre, csajre, Molduváre,
Fut Havasalföldre,
Ungur, bungur, amaz rumuj
Sátorát fölszedte.
Szatuj majre, pita najre,
Nincs pénz, az ebverte!

Marosszékrül, Udvarhelyrül
Megyek Háromszékre,
Szépségérül térségire
Nincs mássa Erdélybe,
Isten tartsa, szaporítsa
Gabonáját benne!

Egészséggel, békességgel,
Edes lakóföldem,
Kit sóhajtott és óhajtott
Ez napokban szívem,

4. KEREKES IZSÁK

Hallottad-e hírét a híres Szebennek,
A híres Szebennek s a híres Mohának,
A Mohában lakó Kerekes Péternek,
S Kerekes Izsáknak, ő felnőtt fiának?
Ez egyszer ittason ment az istállóba,
Ott le is fekvék a lovak jászlyába.

Egyszer csak kimene az ő édesapja
A tornácba, s lenéz onnan a határra,
Hát bizony jödögel nagy fekete sereg,

Im, hogy juték, belélepek,
Megvidula lölköm.

Nohát immár minden ember
Örüljön ez napon,
Nagy jókedvet, vig örömet
Mutasson ez házban:
Az én szívem mert hazajött
Szerencsés órában!

2. HÁRMAS HALOM MEGETT

Szlovák népdal

Hármas halom megett
Rákóczi nyergeltet.
Uram, uram, Rákóczi úr,
Várj meg, hej, engemet:
Én is hadd nyergelek!

3. HEJ RÁKÓCZI, BERCSÉNYI

Román népdaltöredék

Hej Rákóczi, Bercsényi,
Mind megyünk, amerre hi!

Úgy látszik messziúnnen, mint a setét felleg,
Nem tudják, miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondolják: a szebeni rácok.

Ekkor csak lemene Izsák édesapja
A lovak jászlyához, s ilyen szókkal mondja:
— Kelj fel, fiam, kelj fel, jó Kerekes Izsák!
Mert bizony jödögel nagy fekete sereg,
Úgy látszik messziúnnen, mint a setét felleg,
Nem tudjuk, miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok. —

Ekkor megfordula az első álmából,
De mégsem kele fel a lovak jászlyából.

Másodszor kimene az ő édesanyja,
S ilyen szókkal költi igen hamarjába:
— Kelj fel, fiam, kelj fel, jó Kerekes Izsák!
Mert bizony jödögel nagy fekete sereg,
Úgy látszik messziúnnen, mint a setét felleg,
Nem tudjuk, miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok. —

Ekkor megfordula második álmából,
De mégsem kele fel a lovak jászlyából.

Harmadszor kimene szép gyönyörű mátka
A tornácba, s mindjárt lenéz a határra,
Hát jó az ellenség igen hamarjába.
És leszalada ő a lovak jászlyához,
És így kezd beszélni a kedves urához:
— Kelj fel, szívem, kelj fel, itt van az ellenség,
Nem tudjuk miféle, kuruc-e vagy labanc,
De mégis gondoljuk: a szebeni rácok. —

És ekkor felugrék jó Kerekes Izsák,
Igen hamarjába a lovát kihozák,
Felköté a kardját mindjárt oldalára,
S felfordula szépen jó barna lovára,
És visszatekinte s ilyen szókkal beszélt:
— Kiontatom vérem apámért, anyámért,
Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
Meghalok én még ma az én nemzetemért! —

E szók után lovát sarkantyúba kapja,
S az ellenség felé nagy bátran ugratja.
Hát jönnek a rácok, ő meg előttük van,
Kard-emelve vágat igen iszonyúan.

— Add meg magad, add meg, jó Kerekes Izsák! —
A rácok előre neki azt kiáltják.
— Látjuk, hogy vitéz vagy, de csak egyedül vagy,
A reménység téged most mindjára itt hagy,
Akármint mesterkedj, a mi kezünkbe vagy!

— Mit adok rajtatok, ha egyedül vagyok!
Kard nem jár meg engem, akármint vágjatok! —
Mond Kerekes Izsák s vagdal jobbra-balra,
Hullatja a rácot a kardja egymásra.
Egy elémentébe gyalogösvényt vága,
És visszajöttébe szekéruat nyita,
De ekkor megbotlék a lovának lába,
Ő meg a lovával a földre borula.

**Jó Kerekes Izsák így járt a lovával,
A ráccok pediglen karddal és dárdával
Vágják, ölik őtet s mindaddig göbödik,
Amíg egyet sem rüg s nem is vergelődik.**

**Így pusztították el Kerekes Izsákot,
Aki a kardjával levága sok rácot.**

5. HA VELETEK HARCBA MEGYEK

Szlovák népdal

**Ha veletek harcba megyek,
Kurucok, kurucok, kurucok,
Oldalamra fényes kardot
Csatolok, csatolok, csatolok.**

**Ha valahol a csatában
Megölnek, megölnek, megölnek,
Bíborvörös köpönyeggel
Befödnek, befödnek, befödnek.**

6. MEGJÁRTAM A HADAK ÚTJÁT

**Megjártam a hadak útját,
Nem tartottam lovam száját;
Nem tartottam lovam száját,
Most siratom magam baját.**

**Harcoltam én a hazáért,
Istenért és szabadságért.
Búval eszem most kenyerem,
Bujdosó lett énbelőlem.**

**Ihol késő most bánkódni,
A harc után hadat vágni.
Megyek messze Rákóczival,
Szívem tele bajjal, búval.**

**Ha esne is oly esetem,
Hogy történne betegségem,
Ki gyámolítana engem
Ismeretlen idegenben?**

**Búval vagyok bővelkedő,
Sok nyomorúság-szenvedő.
Elhagylak én, áldott haza,
Nem láthatlak soha, soha.**

**Hol szépséges feleségem?
Hol vagy te is, nemzetségem?
Kis gillicém: kicsi lányom?
Kérem Istent, hogy megáldjon.**

**Harcoltam én a hazáért,
A haza szabadságáért,
Most bujdosás a kenyerem,
Sós a könnytől, mikor eszem.**

7. FORDULJ, KEDVES LOVAM

**Fordulj, kedves lovam, Lengyelország felé,
Ugyse jövök többet most már visszafelé.
Szegény hazámat már többé nem láthatom,
Ninesen olyan bánat, mint az én bánatom.**

**Tele van a szemem keserű könnyekkel,
Alig-alig bírok hánykódó szívemmel.
Amit érzek, úgy fáj, hogy ki sem mondhatom,
Nincs aki engemet megvigasztalhasson!**

**Indulok s megállok, búcsúzom örökre,
Utolszor borulok a hazai földre.
Utolszor csókolom, holtig siratgatom,
Ninesen olyan bánat, mint az én bánatom!**

8. RÁKÓCZI TÁVOZÁSA

Szlovák népdal

Amikor Rákóczi a honi gyepüket
Atlépte, átlépte, átlépte,
Semmije se maradt: se hada, se vára
Se népe, se népe, se népe,
Mégis, ah, hosszan tekintett hazája
Földjére, földjére, földjére.

9. HEJ FÚDD EL SZÉL, FÚDD EL

Hej fúdd el szél, fúdd el hosszú útnak porát,
Hogy ne lelje senki fakó lovam nyomát,

Mer most bujdosok el Lengyelország felé
Szegény Rákóczival idegen nép közé.

Idegen országból még a hír sem hallik,
De ha mégis hallik, akkor is rossz hallik.

Repülj, madár, repülj száz falun keresztül,
Repülj a rózsámhoz, csak ő van egyedül.

Ha kérdi, hogy vagyok, monddjad, hogy rab vagyok,
Hozzá való szerelemben, monddjad, meg is halok.

10. HEJ RÁKÓCZI, HEJ BERCSÉNYI

Hej Rákóczi, hej Bercsényi,
Dicső magyarok vitézi!
A sebeink csak nem szűnnek,
Fájdalmaink nem enyhülnek.

Hej Rákóczi, hej Bercsényi,
Dicső magyarok vitézi!
Ha ti még most is élnétek,
Ti is a hazát védnétek.

11. FÚJJAD SZÉL, SZE FÚJJAD SZÉL

Fújjad szél, sze fújjad szél
Zöld erdőnek harmatját.

Fújjad szél, sze fújjad szél
Zén szívemnek bántságját.

Fújjad szél, sze fújjad szél
Vadgalambnak szállásját.

MAGYARAZATOK

1. *Erdélyi hajdútánc.* A kuruc költészet egyik jelentős erdélyi emléke, a szabadságharc első éveiben keletkezett táncdal: egy Háromszékre hazatérő kuruc katona sajátos humorú éneke hazaérkezésekor. Thaly Kálmán adta ki (*Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* II. Pest, 1872. 95—104.) két változatát Szencsey György, illetőleg a csfki Bocskor János kéziratos énekeskönyvéből. „Tehát egykor a moldvai havasoktól a Bakonyig, Balatonig ösmeretes vala”. — Mi a hús versszaknyi szövegből három részletet közlünk. Az elsőben a jellegzetes személynevek a román kurucok jelenlétét tanúsítják. A második, miként e sorok írója kimutatta, tartalmával és kevert szövegével szintén az erdélyi történeti sorsközösség egyik költői emléke: *Moldvába és Havasalföldre visszavonuló erdélyi magyar és román kurucok dala.* Aluta II. (1971), 461—467. A harmadik az „édes lakóföldem” viszontlátásának poézise.

2. *Hármas halom megett.* Szlovák népdal, Csanda Sándor gyűjtötte 1957-ben, majd közölte első ízben, Rácz Olivér tolmácsolásában: *Magyar-szlovák kulturális kapcsolatok*. Bratislava, 1959. 112. A felső-gömöri szlovák földművesek ma is énekelik, egyik változatát már Ján Kollár *Národné spievanky* (Nemzeti dalok) című klasszikus szlovák népköltési gyűjteményéből (1834—1835) ismerjük.

3. *Hej Rákóczi, Bercsényi.* Erdélyi román népdaltöredék, Tóth István fordítása, I. Dávid Gyula—Tordai Zádor: *A kuruckor költészete*. (Haladó Hagyományaink, 20—21.) Bukarest, 1956. II. 36.

4. *Kerekes Izsák.* Egyetlen ma ismert kuruc hátterű népballadánk, pontosabban hősi balladánk, mert az egyedüli, amelynek konfliktusa közösségi érdekű: Kerekes Izsák nem a maga egyéni boldogságáért, hanem népéért, annak szabadságáért harcol és áldozza fel életét. Kriza János közölte 1865-ben, minden gyűjtési adat nélkül, „ószékely ballada“ jelöléssel, majd Thaly, történeti vonatkozásai alapján, 1705-re, még inkább 1706—1707-re datálta (i.m. II. 150.). E sorok írója helyszíni kutatással megállapította, hogy a balladahős nem a Székelyföldön, hanem a Brassó megyei Nagymohában esett el 1704. június 20-án egy csatározásban; a faluban személye köré egész kis prózai mondaciklus szövődött.

5. *Ha veletek harcba megyek.* Szlovák népdal Kollár idézett művéből, Fügedi Elek fordítása. „Egyes motívumai számos szlovák katonadalban is megtalálhatók. Különböző változatai alapján feltételezhetjük, hogy hosszabb szlovák dal volt, amelyben kuruc huszárnak beálló katona búcsúzott kedvesétől.“ (Csanda: I. m. 110.).

6. *Megjártam a hadak útját.* A kuruc bujdosóénekek egy késői, gazdag népi változata. Keviczky Ferenc gyűjtötte 1893-ban egy szegvári öregtől, aki búcsúzó-nak nevezte: *Egy Rákóczi-kori dal*. Ethnographia, XI. (1900), 418—419.

7. *Fordulj, kedves lovam.* Székely népdal az udvarhelyszéki Lövétéről. Vikár Béla kéziratot hagyatékából kiadta Ortutay Gyula: *Magyar népköltészet*. (Magyar Klasszikusok.) Budapest, 1955. I. 270—271.

8. *Rákóczi távozása.* Szlovák népdal Kollár idézett gyűjteményéből. Miként Csanda (i.m. 122.) írja, „szlovák eredetijének értelmét nehéz megfejteni“. Sípos Győző kétféle értelmezéssel is lefordította, tőle közöljük az egyiket.

9. *Hej fűdd el szél, fűdd el.* Kuruckori bujdosóének XX. századi változata, szerelmi motívummal kontaminálódva. Lajtha László fonográf felvétele a Pest megyei Bogyszlórról. Kiadta Csanádi Imre—Vargyas Lajos: *Röpülj, páva, röpülj.* Magyar népballadák és balladák dalok. Budapest, 1954. 225.

10. *Hej Rákóczi, hej Bercsényi.* A Rákóczi-nóta egyik részletének késői folklorizációja 1915-ből, a Békés megyei Mezőberényből, valószínűleg a világháború kezdetén aktualizálva. Dégh Linda közölte Kálmány Lajos népköltési hagyatékának I. kötetében: *Történeti énekek és katonadalok*. Budapest, 1952. 187.

11. *Fújjad szél, sze fújjad szél.* A kurucok közt bizonyítottan ismert és énekelt, *Zöld erdő harmatját* kezdetű nevezetes bujdosóének földrajzilag legtávolabbi és történetileg legkésőbbi kis változata a moldvai Szabófalváról. A Rákóczi-szabadságharc költészetének elhaló sóhaja az északi csángó folklórból, napjaink legarchaikusabb magyar nyelvjárásában. Jagamas János fonográf felvétele 1952. augusztus 25-én. Énekelte özv. Varga Ferencné Duma Nica. „Még tudják többen a faluban.“

Pápai Éva: Ex libris

Élő történelem – írói szociográfiákban

Képet nyújthat-e egy ország valóban mindent megrázó, újrarendező változásairól, a szocialista történelem menetéről könyvek mégoly gazdag sorozata is, mint a *Magyarország felfedezése?* — Ez a sorozat nem kevesebbet vállalt magára, mint — replikájaként a hajdani szociográfiai vádiratsornak — megmutatni a szocialista Magyarország arculatát, mozgásban ábrázolni a mai magyar társadalmat, harminc esztendő gazdasági, szociális, szellemi alakító erejét.

Ez a különben igen találó, figyelemébresztő sorozatcím tudatos visszautalás Sárközi György 1937-ben indult, hamar elakadt kezdeményezésére, amelynek forradalmasító emléke, visszhangja máig sem tűnt el a magyarországi irodalmi gondolkodásból. Nemritkán a falukutató irodalmat, legalábbis annak csúcseit azonosítják vele. Persze, nem Fėja Géza fordult először a hajdani magyar falu szorító, lázító valósága felé forradalmi indulatú könyvében, a *Viharsarok*ban. A század eleji két magyar forradalom elbukása után, bizonyos vonatkozásokban, éppen az újabb forradalomtól való félelem jegyében, divat lett a „hűséges falut“ írni, kutatni, idealizálni. Szabó Dezső mítoszokkal terhelt, vad indulattól fűtött faluképétől s követőinek szociográfiai kísérleteitől széles volt a skála Teleki Pál köréig, a Sociographiai Intézet adatgyűjtő tevékenységéig. Falukutatást vállaltak és végeztek különféle ifjúsági és diákegyesületek, társaságok. A magyarországi szociográfusok 1974-es kecskeméti tanácskozásán Huszár Tibor ennek a faluérdeklődésnek az eszmetörténetét felvázolva jutott arra a megállapításra, hogy „azok a fiatalok, akik a 30-as évek elején indulnak e bizonyos fokig államilag vagy az állam különböző szervei, különböző egyházi prominensek által támogatott szervezetekben, a világgazdasági válságot és a Gömbös-féle politikában való csalódást követően, akkor, amikor kibontakozik a *Márciusi Front* mozgalma, eljutnak a jobboldali radikalizmushoz, a jobboldali radikalizmustól egy olyan társadalmi szemlélethez, amelynek a *Magyarország felfedezése*-sorozat tulajdonképpen a legjelentősebb és legfontosabb dokumentuma.“ (Forrás, 1975. 1.) Fėja könyve már nyílt ellenzéki tett volt, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy bírósági ügy lett belőle. A *Viharsarok* szerzője úgy emlékszik vissza, hogy Sárközi György volt az ötlet és a lektori bátorság is, lévén akkoriban az Athenaeum irodalmi igazgatója. Sárközi tíz részre osztotta Magyarország térképét. „Mutassuk meg, biztatta Fėját, hogy az egész országban tarthatatlan a helyzet. Ezzel pedig súlyos politikai csapást mérünk az uralkodó rendszerre.“ Három kötet jelent meg a sorozatból, Fėja *Viharsarokján* kívül Erdei Ferentől a *Futóhomok* és Szabó Zoltántól a *Cifra nyomorúság*. Illetve, mivel az Athenaeum igazgatói, Sárközi felettesei közben leállították a sorozatot, Szabó Zoltán kötetét már Cserépfalvi hozta ki. Majd Püski Sándor vállalkozása jelentette meg a népi írók — jórészt szociográfiai ihletésű — könyveit, amelyek a harmincas évek végén, a negyvenes évek elején egy egész nemzedék szellemi-művelődési tájékozódását alapvetően befolyásolták.

Püski kiadói köpenye alól nőtt ki Darvas József is, a szociográfiát és szép-prózákat remekül ötvöző művész — élévülhetetlen biznyság erre orosházi szülőföld-portréja, *A legnagyobb magyar falu* —, aki a hatvanas évek vége felé felvetette a hajdani sorozat újraindítását, persze, merőben más céllal, jelleggel és szemlélettel. Darvas kérdéseket tett fel úgy, hogy bennük volt a válasz is: a szocialista szemléletű szociográfia igénye. Válságtermék-e? Alkalmas-e a mai valóság írói felfedezésére? Van-e mit felfedezni a szocializmus viszonyai között? „Ez a szociografizáló indulat nem annak a felfogásnak a maradványa-e, amely túlzottan nagy jelentőséget tulajdonít az irodalomnak? — kérdezte Darvas. — Voltak olyan korszakok, mikor az irodalom arra kényszerült, hogy a politika helyett is politizáljon, de vajon ez ma már nem a múlté?“

Egyértelműen a szociográfiai irodalom oldalára állt a *Magyarország felfedezése* nagy olvasóközönsége is, érdeklődése Darvas József elképzelését az egyik legnépszerűbb könyvsorozattá tette. Úgy népszerű ez a sorozat, hogy az olvasottak továbbgondolására készítet, vitára ingerel, cselekvésre buzdít. A legjobb értelmű szocialista nevelést és öntudatosítást végzi. Kezdődött az alföldi kőolaj- és földgáz-kitermelés bemutatásával, Mocsár Gábor *Égő aranyával*, tehát a szocialista magyar nehézipar egyik legfiatalabb ágának felmérésével. Mindjárt utána Varga Domokos az *Erdőkerülőben* a mai magyarországi erdőgazdálkodás helyzetét és embereit

tette ismertté. Az első esztendő két kötetét akár „vívmánykönyvnek” is tekinthetjük, amennyiben magától értetődő módon — nem is tehetne másként az, aki a valóság igaz arcát festi — mindkét író a Magyar Népköztársaság gazdagodását tudatosítja, s talán a két legnehezebb iparágban, az olajbányászatban és a fakitermelésben dolgozók emberibbé lett életkörülményeit szemlélteti. E félmondatnyi megszorításunk azt kívánja jelezni, hogy a sorozat írói kezdetől fogva felelős gazdaként, bíráló szemmel tekintettek az országra, annak egyik-másik vidékére, iparára, városára. 1971-ben Erdei Ferenc Szegedet és környékét s nyilván makói szülőföldjét mutatta be a *Város és vidékében*, Moldova György pedig az egyik mecseki bányatelepre ment, és igaz emberi tettek jogán írta kötete fölé címnek: *Tisztelet Komlónak*. A mai Magyarország népesedéspolitikai sorskérdései körül összecsapott nézeteket és tanulságaikat összegezte Fekete Gyula már a címével agítáló könyve, az *Éljünk magunknak?* Kunzszabó Ferenc egy sokat emlegetett tájegységre, *Sárközbe* vezet el olvasót, hogy néhány kicsi falu életében a nemzeti gondok nagy kérdéseire keressen feleletet. Végh Antal szabolcs-szatmári szülőföldjére invitálja olvasót; *Erdőháton*, *Nyíren* kalauzolja olyan tüzes indulattal, amellyel minden bajt, maradiságot, oktondiságot azon nyomban szeretne kiégetni. Bertha Bulcsu is zalai szülőföldre közelébe, a szerelmes gondjával körülvett Balatonhoz hív a *Balaton évtizedekben*. Lázár István zempléni szűkebb pátriáját választja szociográfiája tárgyául a *Kiált Patak várában*. Molnár Géza *Külvárosi barangolást* ajánl olvasóinak az egyik legiramosabban fejlődő pesti kerületben, Erzsébeten. Ebben a sorozatban jelent meg a mai magyar munkásság egyik legteljesebb, leghitelesebb belső rajza, László-Bencsik Sándor tollából, a *Történelem alulnézetben*. Évente két-három vastkos kötet tehát, remek fényképillusztrációkkal. Nemrég jelent meg Tuskés Tibor *Nagyváros születik* című városrajza Pécsről, továbbá (Gondos Ernőnek, a sorozat gondozójának személyes közlése szerint) előkészületben van Jócsik Lajos munkája a környezetvédelemről és Berkovits György riportkönyve a budapesti agglomerációról.

Talán túlzott óvatosság nyilatkozott meg abban, hogy kezdetben a sorozat példányszámát néhány ezerben állapították meg. Az újabb kötetek már tízezernél nagyobb példányban jelennek meg; Erdei Ferenc, Moldova György és Fekete Gyula könyveiből pedig második kiadás is készült (összesen 16 000, 28 000, illetve 24 000 példány). A sorozat meghozta a magyarországi szociográfiai irodalom reneszánszát, éppen ezért nem hagyhatjuk említés nélkül a sorozaton kívül megjelent, de a sorozat profiljával rokon korábbi és újabb szociográfiai és riportköteteket, Csák Gyula, Csoóri Sándor, Galgóczi Erzsébet, Ruffy Péter, Sánta Ferenc, Szekulity Péter és mások munkásságát, vagy például azt, hogy a szociográfiai irodalomért eddig is — a budapesti *Valósággal* együtt — legtöbbet tevő folyóirat, a kecskeméti *Forrás* alcímét 1975-ben „Irodalom—Tudomány—Művészet”-ről „Szépirodalom—Szociográfia—Művészet”-re cserélte. Mindez csak divat volna? Mindenképpen tartós divat, amely az írói szociográfia eddig legnagyobb rangját munkálta ki Magyarországon.

Mi ad — mi adhat — igazi rangot az írói szociográfiaának?

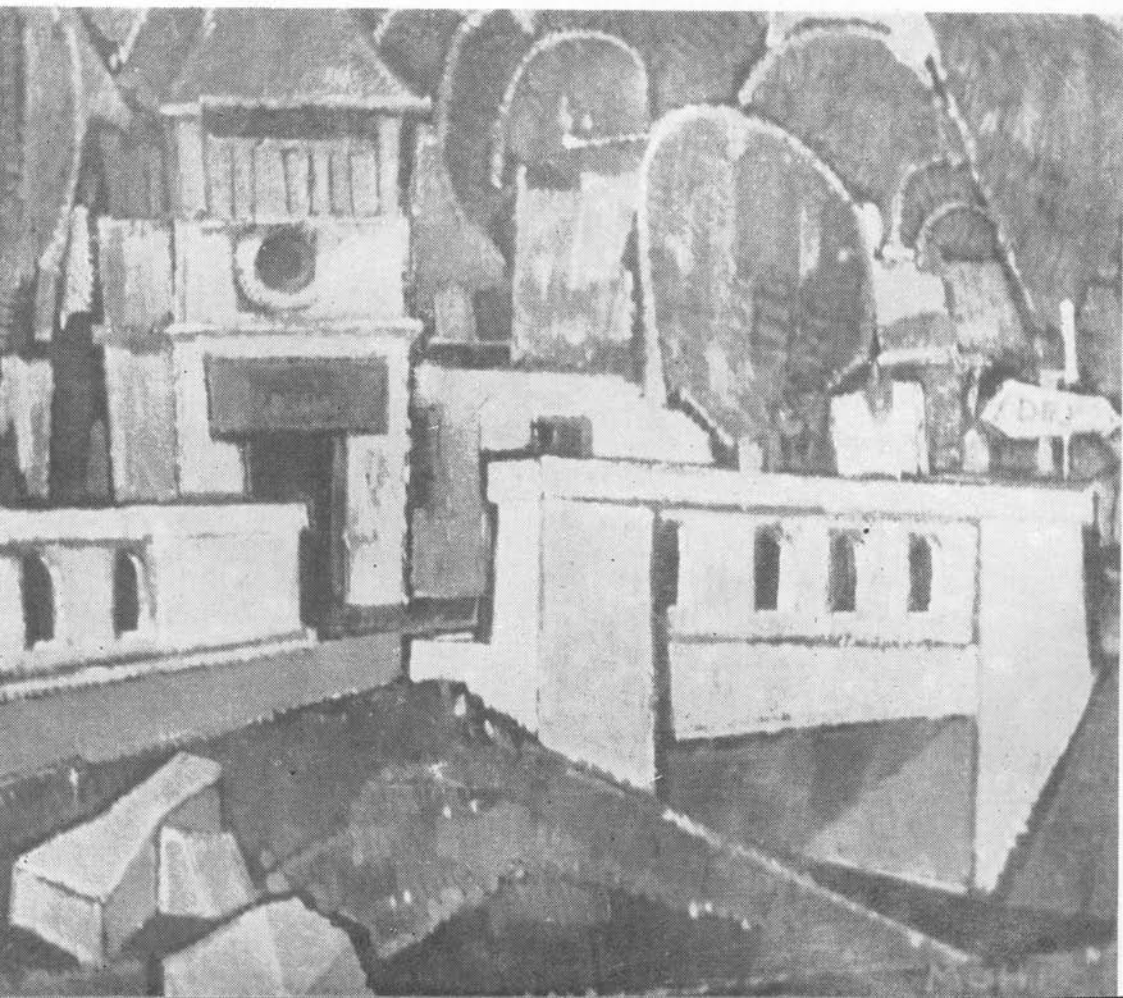
Ha hitelességének, erejének döntő tényezője az adatok halmaza lenne, a sorozat legtöbb kötete információértékeivel akkor is állná a sarat. Mocsár Gábor könyve az alföldi olajforrásokról valóban a felfedezés erejével hat. Újsághírek, napi hasznú riportok vagy szaktanulmányok közelről sem adhatnak olyan átfogó képet egy országgrész új iparágáról, ennek táj- és emberalakító hatásáról, mint a sokféle megközelítési módszerrel élő szociográfia. A romantikus hangulatot vonzó Tápé e könyv alapján válik az olvasói tudatban ipari műhellyé, az „olajos” Oroszáza képét az *Egő arany* vetítette először az olvasó elé. Az új magyar olajbányák vidékére, Szegedre és környékére hívja az olvasót Erdei Ferenc kötete is. Erdeit azonban alapvetően más érdekli, ő mást kutat: az urbanizációs folyamatokat, ezek eredményeit, lehetőségeit és akadályait. Az urbanizáció hajtóereje az iparosodás, amelynek ütemébe Szeged és vidéke a szocializmus korszakában aránylag megkészen kapcsolódott bele. Erdei Ferenc azt a történelmi pillanatot ragadta meg és elemezte, amikor — az 1969—1970-es években — az új ipari forradalom betörése és a szocialista intézmények belső fejlődése itt is a felgyorsult idők üteméhez igazította a helyi haladást. Erdei a társadalomkutató tudós módszerével tárta fel Szeged múltját és mai ipari valóságát. Tuskés Tibor szépirói megközelítéssel fedezi fel Pécsét, történelmével és távlatával, azt a régi dunántúli kultúrvárost, amelyet szintén az ipar tesz modern nagyvárossá. Tuskés előbbi műveiben is a környezet és az emberek viszonyát vizsgálta; Pécssett húsz éve él, egyéni tapasztalatait és névjelekkel szerepeltetett, különböző rétegekhez tartozó pécsiek véleményét vetette össze, így alakította ki, a szubjektív és objektív látás ötvözetével, a teljes, hiteles városképet. Azonos témát nagyon eltérő módon dolgozott fel két kortárs

MOHI SANDOR: CINQUECENTO

MOHI SANDOR: 1. ANYASAG
2. BIZUSAI HID

szerző, és meglepően — vagy magától értetődően — azonos tapasztalatokra jutott. Mindkét módszer alkalmas a mai élet emberi és társadalmi valóságának hűséges érzékeltetésére, hiszen nem a módszeren múlik a siker, hanem a látás mélységén és a toll becsületén, bátorságán.

Az eredmények és a tennivalók szoros egybekapcsolódása jellemzi a kötetek legtöbbjét: minden győzelem a harc újabb állomása. Az alkotó küzdelem egészéből és nehézségeiből — vagy éppen kudarcaiból — kiszigetelt siker nem ösztönöz, hanem lefegyverez, vallja Moldova és vele együtt a szerzők valamennyien. A józan eredmények, lehetőségek számbavételével a legtöbb tévhitet talán Varga Domokos könyve oszlatta el. Magyarország mint fáatlan, erdőtlen táj élt a köztudatban. Lássuk csak, mondta Varga Domokos — foglalkozása szerint erdőmérnök —, igazán ez a helyzet? Pontos felmérés szerint az ország egyhatoda erdő, ez pedig nem kevés. Ha szakszerűen gazdálkodnak a fával, telepítenek, gondozzák az erdőket, akkor még kivitelre is jut fa. (Egyik-másik fajtából az ország mindenképpen behozatalra szorul.) Vagy a magyar pusztai pástornép lenne, amelytől idegenek az erdők? A cáfolat hevében nyelvészeti, településtörténeti érveket is előkeres. Az első megtelepedés makkos Pannóniában, hegyek, helységek elnevezése — somból Somogy, hársból Harsány, fűzből Füzes, égerből Egres — bizonyítja, hogy az ősök nemcsak a földművelés elemi ismereteit hozták magukkal keleti égtájakról, de az erdőelés hasznos tudományát is. S ezt nem felejtették el később sem. Magyarország mai érdeinek tekintélyes része új telepítés, gondozott erdőség.

Mindegyik kötet e sorozatból seregszemléje is a harmincesztendőös változásoknak, eredményeknek. A Balaton mentén vagy Zemplénon, Sárközben vagy az Órségben, Pesterzsébeten vagy Bács-Kiskun megyében, mindenütt van lehetőség szocialista számbavételre. Az adatok, a statisztika ebben szinte nélkülözhetetlen, habár cseppet sem egyedüli eszköze a tudatosításnak. Néha tartóoszlopa a szociológiának egy-egy jól megválasztott szám vagy számsor, összevetés, kiindulási pont vagy bizonyíték — szinte sohasem pusztá ürügy —, s nemritkán érzelmi hullám elindítója. Ezek a kötetek is tanúsítják: a patriotizmust éppen ez a — számokkal is mérhető — realitás teszi erőteljes, férfias érzelemmé.

Ha a szociológia hitelességének mércéjeként a közgazdászai hozzáállást, elemzést, széttekintést vennénk, akkor például Erdei Ferenc köteté, de nemcsak az övé, illetően fejtegetései okán is a legjobb szociográfiai műnek minősülne. Közösségben gondolkodó író, felelősségteljes politikus, erős gyakorlati érzékű tudós munkája a *Város és vidéke*. (Élete utolsó szakaszában Erdei a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára volt, s mindenkor hatékony istápolója az agrártudományi kutatásoknak.) Szeged, Hódmezővásárhely, Makó, Szentés és Csongrád város múltjának, jelenének és távlatainak taglalásakor az olvasó a sorok mögött érzi a nagy tapasztalatú társadalomszervező szakembert, ki a helyi gondokat bölcsen emeli országos szintre, s helyezi bele az adott történelmi keretbe és a kor irányába. Közgazdász szemmel rajzolja meg az urbanizáció szocialista útját; a „népi író” nosztalgiaja nélkül érvel a városiasodás mellett, csakhogy nem azért a — tőkés világban érvényesülő — urbanizációért, amely a falu, a „vidék” minden értékét elpusztítja, szétporlasztja, hanem a tényleges szellemi, hagyománybeli javakat magába integráló s vele gazdagodó városiasodásért. Erdei Ferenc a falusi népből átáramló munkásság jellemzősekor egyszerre tudós közgazdász és erősen subjektív író, aki véreinek tekinti a tegnapi falusit és a holnapi városit egyképpen.

A szociográfiának kétségtelenül lételeme a közgazdász, vagy ha ez a fogalom szélesebb érdeklődést jelez, a nemzetgazdász szemlélődés. Egy olyan kötet is igazolhatja ezt, mint László-Bencsik Sándor elsődlegesen riportos, írói fogantatású műve, a *Történelem alulnézetben*. Egy csomagolóbrigád története, tagjainak portréja. Ennyi? A mai magyarországi munkásság, az „élő osztály” képe, a maga történelmével és belső titkaival. Izgalmas művészi látélet a proletár perifériáról — belülről tekintve a sorsokat, eseményeket, életvitelt, külvárost. László-Bencsik remekével a magyar szociográfia nemcsak témájában táguolt óriásit — valamikor szinte kizárólag a paraszti életről születtek maradandó alkotások —, de művészi csúcspontokra is felérkezett. Mesterházi Lajos jellemzése szerint, „ha Darvas József kezdeményezéséből, a *Magyarország felfedezése*-sorozat nagyszabású tervéből semmi más nem valósult volna meg, csupán ez az egy könyv, szerintem már akkor is megérte. Szemléletfordító írás. Ez után a könyv után bizonyos dolgokról nem gondolkothatunk és nem beszélhetünk úgy, mint eddig.” (*Népszabadság*, 1974. december 25.)

Nos, ebben a mélységesen átél, mélységesen írói és fájdalmasan lírai könyvben igen találó közgazdasági eszmefuttatásokat olvashatunk. A csomagolás a termelési folyamat utolsó, zárt fázisa, s ez lehetővé teszi, hogy a csomagolók — sokszor néhány elemi osztállyal is — végiglássanak „az egész pályán”. Észlelik a termelési folyamat gyengeségeit vagy jó működését, a kieséseket, hanyagságokat, a feszültsé-

geket vagy éppen konfliktusokat. „Úgy is lehet ezt fogalmazni, hogy belátjuk az egész népgazdaságot alulnézetből...” És éppen mert ennyire végiglátnak a pályán, a Szegvári csomagolóbrigád tagjai — az ő könyvük a *Történelem alulnézetben* — mélyen, érzelmileg is, nemcsak anyagi érdekeik szerint azonosulnak a népgazdaság gondjaival, feladataival. Sőt, ha előző termelési láncszemekben kiesés történik, ők szinte ösztönösen, hajrával is behozzák az eltékozolt időt. Nem azért, mert anyagok vagy megszállottak. Nem. A könyv egésze tiltakozás mindenféle olcsó heroizálás, jelleme, helyzetek, gondolatok átfestése, megszéldítése ellen. Csakhogy... ezekben az emberekben most ébred, támad, erősödik a hűség, munkásszolidaritás és öntudat, s éppen az a könyv szinte páratlan értéke, hogy ezt sikerült teljes értéken ábrázolnia.

László-Bencsik Sándor könyvében igen szép vallomásokot találunk a lelkek mélyén munkáló osztálytudatról. A Szegvári-brigád tagjai talán nem is sejtik, milyen erővel él bennük az állampolgári felelősségérzet, a munkásszolidaritás. Pedig kívülről talán a legelmaradottabb tudatú munkásoknak nézhetné őket a felületes szemlélő. Sőt, izgága embereknek, akik tele vannak panasszal, akik, ha énekelni támad kedvük, azt éneklik, hogy *Vándorfelhők fenn az égen*, vagy azt, hogy *Akácos út, ha végigmegyek rajtad en...*, szóval százsázalékos kispolgári slágerket (László-Bencsik, a volt néprajzos erről is faggatta őket); de a meló az más, azt végzik munkaidőn túl is, vasárnap is, ingyen is, ha úgy alakul, mert az becsület, tisztesség, emberség dolga. Természetes igazságérzetük és emberségük a szervezett közösségben, a brigádban egy új erkölccsel, szocialista igényekkel találkozik, és lassan — ezekkel ötvöződik. A legnehezebben hozzáférhető rétege ez a munkáságnak, a legfrissebb, s legjobban kötődik a múltbeli ragadványokhoz. A perifériából törnek be az élet közepébe, munkájuk révén el is érkezőnek oda. Felülről, kívülről közelítő író feltétlenül torz képet kapna róluk. László-Bencsik Sándor alulról és belülről élte (maga is évekig e brigád tagjaként) az életüket. Ezért ismerhette meg őket önfeláldozásuk és önzésük, műveletlenségük és lelki gazdagságuk teljességében. A magnetofon, a jegyzetfüzet segítette, de az írói kíváncsiság vezette el hozzájuk, külvárosi prolikakásokba, ingázó vonatokba, a csomagolóbrigád gyakran változó munkahelyeire és az egymástól alig különböző ivókba.

Ha egyetlen színt kifejejt az összképből — ez írói gyarlóság lenne —, vagy szándékosan elhagy belőle valamit — ami már gyávaság lett volna —, a könyv egésze torzul el, egyensúlya billen meg, hitele vész el. Az írói szociográfiának, mint minden irodalmi műfajnak, a hitele ugyanis az önkínzó, ha kell, önleleplező, mindig következetes őszinteség. Ez az írói hitel alapja, aranyfedezete, ez az író állampolgári felelősségérzete, miként a Szegvári-brigádé az a belső hűség, amely még soha nem engedte meg nekik, hogy „leültessék a termelést”.

Végh Antal ennek az állampolgári felelősségnek a nevében ostorozza a szabolcsi Penészlek község állóvíz-életét. A penészleki riport előbb folyóiratban jelent meg, s országosan csattogó vitát kavart. Bertha Bulcsu könyvéről szólva az egyik kritikus azt írta, hogy „jó szociográfiát csak tisztességes író írhat”. Végh Antal publicista türelmetlenséggel, Bertha Bulcsu lírai oldottsággal vallott a természet szépségeiről és az emberek embertelenségeiről. Az olvasó olthatatlan szomjával várja az író őszinteségét, nyíltságát, igazmondását. Könyvterjesztői felmérés szerint e sorozatból nem a legtudományosabb megalapozottságú vagy nem is az íróilag legjobban megmunkált kötetek fogytak el leghamarább, hanem azok, amelyek legjobban elevenbe vágtak. Ez a nyíltság mutatja meg a teljességet is Lázár István zempléni krónikái a táj minden jelen- vagy múltbeli kérdését érintik, a tisztázás igényével. Beszámol az újhelyi zsidóság drámájáról, s éppen a felsorolt nyers tények vádolnak a legkeményebben. Kifejti véleményét a cigányok helyzetéről, beilleszkedésük megoldásáról. Lázár könyvéből az az otthonosság érződik ki, amelyet nemcsak a szülőföld élményei adnak, hanem főként négyesztendei szakadatlan idejára, dokumentálódása. A teljességigény megvan a többi könyvben is. Moldova nem siklik el olyan „kényes” kérdés fölött sem, mint az étkezés módja régen és manapság, hiszen ez is mélyen összefüggött a munkasélettel, a komlói bánnyások hangulatával, életérzésével, s ahogy elmond mindent, kiderül, nem is „kényes” az, nem is rejteni való. A nép úgyis jól ismerte és ismeri tulajdon életét, s a nép dolgait egyébként is a néppel kell megtárgyalni, hogy a „családban” maradjon a tanulság. Moldova György másik szociográfiai kötetében, az *Őrség panaszában* a nyugati határszél kulákjainak egykori kitelepítését is részletesen felidézi. Biztos írói érzéssel keresi meg ezúttal is nem a meddő sirámokat, hanem az emberileg nélkülözhetetlen tanulságokat.

(Egyébként *Az Őrség panasz*a a sorozaton kívül jelent meg, ugyanis nem a Szépirodalmi Könyvkiadó, hanem a Magvető gondozta; különben éppúgy elvá-

laszthatatlan a *Magyarország felfedezésétől* — a kötet külső alakja is érezteti a rokonságot —, mint mondjuk Ruffy Péter *Úttalan utakon* című riportgyűjteménye — a Szépirodalmi kiadásában [1974] —, amely felejthetetlen írói portrékkal teljesíti ki a mai Magyarország embereinek arcképcsarnokát.)

Kunuszabó azért ment a sárközi falukba, hogy itt — ahol a nép mindig ma-kacsul belekapaszkodott múltjába, hagyományába, hogy fennmaradhasson — a jövő útját megkeresse. A közös sorsvállalás erejében találta meg. Kunuszabót nem a táj szépsége, a természet világa vonzza, nem a néprajzi kuriózumok, hanem az emberi világ, gondolkodás, szokások. Minden sors példa és tanulság. Kunuszabó mér-céje: önmaga gyermeki élményei, az egykori cselédsors kilátástalansága és a mai nemzeti gondok, feladatok távlatai. Optimizmusa kicseng még a panaszkodásaiból is, mikor a kevés gyermek, a „bujdosó szemlélet“, a sárközi bajok miatt perel.

Tájakról, jelenségekről szólnak a sorozat kötetei, de hőseik mindig — az emberek. „Az író, aki a társadalom mozgásának és állapotának leírására vállalkozik, az emberre figyeljen elsősorban“ — ütötte le az alaphangot Mocsár Gábor, s mindegyik társa ehhez tartotta magát, hiszen az irodalom alapvető szabálya és igénye ez. A szociográfiát a mégoly teljes, impozáns számok, meggyerő fejtegetések sem teszik irodalomná. Csupán a meggondolkozató emberi sorsok. Az olvasónak szemébe kell mondani azt is, ami kellemetlen számára. Igaz, az írói bírálat tünhet moralizálásnak, fölüeny kioktatásnak, mőésre tanításnak. Lázár István azonban remek riporteri fogással él. A tiszacsermelyi orvosi rendelőben egy praktizáló tan-zániai orvos, bizonyos Sarungi doktor döbbsenti a betegeit csendes dohogással arra, mit is köszönhetnek a szocialista magyar államnak. Ha az író mondja, iskolás leckének tűnik; Sarungi doktor szavai az élmény erejével vésik be a tanulságot a tudatokba.

Művészi erőben is gazdagodik az írói szociográfia, ha szerzője a társadalom egészét foglalkoztató, igazi közösségi problémákat pendít meg, s a széles népi véleményben keresi a megoldás útját-módját. Fekete Gyula könyve, az *Éljünk magunknak?* a magyarországi népesedési vitába kapcsolódott be, illetve annak hullámvégét összegezte. Az egyik legsajátosabb „magánügy“ vált közügyvé. Fekete Gyula minden véleményt felvett kötetébe, éppen azért, hogy az olvasói nyilvánosság előtt szembesíthesse őket. Írói meggyőződése az, hogy csak a köz színe előtt, a köz ítélete semmisítheti meg az önzés, a nihilizmus, a parazita szemlélet maradványait. erősítheti az etikai és igazságérzetet meg a vele járó felelősséget. A népesedési gondok leküzdésében pedig nélkülözhetetlen nemcsak a társadalmi gondoskodás, de a nép jó közhangulata, lelki beállítottsága.

Immár sok tekintetben megoldódott vagy a megoldás felé tartó kérdésnek érzi az olvasó, visszatekintve, Fekete Gyula könyvének győtreimes írói gondjait. A vélemények nyílt szembesítése csakugyan a lelkekben munkálta ki a legfőbb változásokat az élet, a gyermek, az édesanyák érdekében Magyarországon. „Demográfusok szerint a társadalom egészséges fejlődését legbiztosabban a népesség »enyhén bővített reprodukciója« alapozza meg. Tehát: ha a szülőképes korosztályok néhány százalékos ráadással gondoskodnak utánpótlásukról. Nálunk *ma ez a demográfiai optimum* kb. 180 ezres évi születésszám volna“ — írta Fekete Gyula 1970-ben. A Magyar Népköztársaság Központi Statisztikai Hivatalának jelentése szerint: „1974-ben 186 275 gyermek született, 30 051-gyel több, mint 1973-ban; az ezer lakosra jutó élveszületések száma az előző évi 15,0-ról 17,8-ra emelkedett. Ilyen magas élveszületési arány 18 éve nem volt. Legnagyobb mértékben a második szülöttek száma nőtt, jelentősen emelkedett a harmadik szülöttek száma is.“ A leg-újabb statisztikai adatok még biztatóbbak, ugyanis 1975-ben már 18,4 ezrelék volt a születési arányszám.

E sorozat mindegyik szerzője azzal a felelősséggel írta meg könyvét, hogy vele legjobb szándéka szerint hasson, alkosson, gyarapítson, ama Kölcsey szellemében, aki a modern magyar szociográfia őst írta meg. Talán ezért hivatkoznak könyveikben, néha többször is, javító szándékukra és munkamódszerükre: miért választották éppen azt a vidéket, jelenséget, hogyan dokumentálták és láttak hozzá az írshoz. Ezek a műhelyvallomások (eredményeikkel, a művekkel hitelesítve) irodalomtörténeti értékűek, mert egy fontos műfaj mai alakulását szemléltetik. A *Magyarország felfedezése* indulásakor Darvas József — Mocsár Gábor emlékezete szerint — úgy tervezte, hogy a sorozat zárókötetét ő írja meg, mégpedig szociográfiát ír a magyar szociográfiáról. Ha ez a monográfia nem is készülhet már el, kétségtelen, hogy a mostani sorozat, hajdani elődjével, majd a Csák Gyula *Mélytengeri áramlását* környező művekkel együtt, a magyarországi írói szociográfia történetének legfontosabb fejezeteit „írta meg“.

Bizonyítja ez a sorozat — és a tőle elválaszthatatlan, egy eszmekörbe kapcsolódó, sikerült rokonművek sora —, hogy az írói szociográfia, az irodalmi ri-

port alkotástörvényei legalább olyan kitapinthatatlanok, egyénenként változók, mint a regényé. Zám Tibor (*Bács-Kiskunból jövők*) a nyers életet magnóval rögzíti, hogy a viták tévesz-közgyűlésekről és másnnan egy árnyalattal se szegényedhesenek meg. Leghitelesebben az ő kötete tudósít a szövetkezeti demokrácia „működéséről” vagy akadozásáról, a mai magyar falu vezetésének — remek írói témákat kínáló — folyamatáról. A magnóra vett való világot, persze, nem belemásolja a kötetbe, hanem beleszerkeszti, vágja, montálja és kommentálja, így válik a drámai nyersanyag művészi alkotássá. Végh Antal, úgy tűnik, a minél hatásosabb véleménynyilvánítással törődik, Kunszabó Ferenc nagyon figyel riportalanyainak nyelvi állapotára, beszédstílusára, ezzel is hangulatot érzékeltet, gunyoros felhangokkal bírál, máskor rokonszenvet ébreszt, vagy időbeli régiséget érzékeltet, vagyis hatásosan jellemez. Erdei Ferenc tömören, szinte fukaron fogalmaz, azzal a közgazdászai avatottsággal, amelyet a magyar szociográfia ezt igénylő helyein néha még a lírai hangütés pótol. Igazi lírai emelkedettséget tanúsítanak Ruffy Péter riportjai: egy jelzője néha sorsok nyitját érezteti, egy hiátus pattanásig feszíti a riport ívét, egy kellően előkészített egyszerű felkiáltó mondat meleg rokonszenvet ébreszt hőse iránt. Ír munkásokról, parasztokról, de leggyakoribb hősei, akiket úgy faggat, mint önmagát, értelmiségiek, tudósok, tanárok, orvosok, feltalálók és megszállottak, hűségesek és úttörők, nyugati szélszórtságban vagy Budapesten, legtöbbször az öregkor összegező stádiumában. Ruffy Péter kötete abban is kiegészítője a sorozatnak, hogy olyan magyar értelmiségi arcképcsarnokot vázol fel, amely a szocialista Magyarország valóságából nem hiányozhatik. Úgy ismeri hősei sorsát, mint a sajátját, úgy árul el apró titkokat, eseményeket, jellemvonásokat a riporthősökről, hogy kíváncsiságot támaszt az iránt is, amit nem mondott el, de amit — meggyőződésünk — egész teljességében ismer.

A *Magyarország felfedezése*-sorozat — a kritika szerint is — nemcsak a társadalmi tudat alakításában jelentős tett; egyben irodalomtörténeti eszmény és eredmény.

HORVÁTH IMRE

VÉGSŐ „VIGALOM”

Mindenki sírva születik,
de senki sem hal meg nevetve,
a végső kacajból pedig
nem kis „vigalom” kerekedne:
mind hahotázva esne el,
kit az a „Drót” fegyverbe rántott —
az őt megillető röhej
megrengetné ezt a világot.

EMLÉKEIM

Két háborún átkelt emlékeim,
kik az életnek „védett” terein
is mély sebeket kaptak)
most körülümlem caplatnak.
Elémállnak, elzárják az utat.
Kérlelném őket, de mind földsíüket.
Reám mereszti üveg szemüket
s rúgásra emelik falábukat.

VAN AZ IS

Tudatomban van világom,
van városom a világon,
városomban van lakásom,
ajtó is van a lakáson,
ajtómon van zár, van minden,
nem hiányzik a kilincsen sem,
csak kéz nincsen a kilincsen,
mert van az is, ami nincsen.

RIOGATÓ

Tenyerem kékre vertem,
míg az ijesztő csóka
fotszalit a sértetetlen
magasabb régiókba.

De árnyát elterpeszti.
Gyáva, ki felni nem mer!
Tapsba hívok mindenkit
szétrongyolt tenyeremmel.

DUDÁSOK

Két dudás nem fér egy csárdába,
talán mert egymást túldudálja,
mert nem lehet dudálni bújva —
vagy az egyik hamisan fújja?

Hogyan olvassuk Althussert?

A hazai filozófiai életben élénk hullámokat vetett az ún. Althusser-kérdés. A *Revista de filozofie* 1975. 1. számában közölt vita is nagyrészt Althusser „elméleti antihumanizmusának” valódi jelentése körül gyűrűzött. A kérdés olyannyira élesen sarkította a nézeteket, hogy — talán jól sejtjük — ez a terminológiai látszó vita a mai marxista elméleti gondolkodás legégetőbb és legaktuálisabb problémáival érintkezik. Ezért tartjuk érdemesnek röviden összefoglalni a legjellegzetesebb pró és kontra álláspontokat.

Octavian Cheţan az althusseri tézis mellett érvel. A humanizmus szerinte nem az elméleti gondolkodás attribútuma; nem implikációja, hanem célja az elméleti gondolkodásnak. A szellemi magatartásként felfogott elméleti antihumanizmus tehát nem feltétlenül antihumanista elmélet. Althusser álláspontja különben sem vélekedés ebben a kérdésben. Nem a kiragadott tézist, hanem „a teljes Althusser-t” kell mérlegre tennünk. A teljes, önmagát és premisszáit állandóan felülvizsgáló Althusser e kérdésben maga mondja ki a döntő szót: „A marxizmus nem indulhat ki az emberből, csak az adott társadalmi-gazdasági korszak elemzése során jut el a valóságos emberhez mint az elemzés végpontjához.” Ebben feltétlenül egyet lehet érteni vele. Az elméleti antihumanizmus tételének tehát elsősorban módszertani jelentősége van. A marxista elméleti gondolkodás egyik jelentős követelményét fogalmazza meg: az elméleti szabadság igényét. Ez a tény (és a botrányos fogalmazás) csak azokat sokkolja, akik nem képesek belátni e követelmény tétjét. Mert az elméleti antihumanizmus tétele nemhogy eltorlaszolná a bölcséleti embertan vagy értékelmélet fejlődését, hanem éppenséggel fogalmaik (például *ember, érték*) pontosabbá tételére serkenti őket.

Nicolae Bellu az elméleti antihumanizmust olyan operacionális fogalomnak tartja, mely a marxista filozófia (ma sem tudjuk még pontosan, mi okból) elhanyagolt kérdéseire van „kihegyezve”. A főképp a humanista diszciplínákban jelentkező elméleti űröket az ideológia tölti ki, mégpedig úgy, hogy magát — dogmatikus módon — az elmélettel azonosítja. Althusser elveti a sulykot, amikor — ellenhatásként — egyoldalúan elválasztja az elméletet az ideológiától. De nem eshetünk Althusser ellenfeleinek hibájába, akik ebből azt a következtetést vonják le, mintha Althusser tagadná az ideológia gyakorlati funkcióját. Althusser éppen hogy visszaállítja jogaiba az ideológiát, amikor a maga ellentmondásos egységében tárja fel a nagyobb távlatban is szükségszerű megkettőződését hamis tudatra és elméleti igényre. Ne feledjük, hogy a marxista elmélet is mint ideológiakritika vált autonóm elméletté, mely az emberek társadalmi viszonyait nem abból vezeti le, amit e viszonyokról az emberek gondolnak. Akik Althussert pozitivistának és szcientistának tartják, mert nem hajlandó összemosni a tudományt az ideológiával, többnyire nem tisztázzák, hogy mégis van-e valami különbség tudomány és ideológia között. Althusser érdeme, hogy szeretne felrázni a dogmatikus szendergéssből, s ugyanakkor nehezen követhető önvizsgálataival (és ezek kritikai felülvizsgálásával) — példamutatóan — önmagát is ébren tartja.

Azok közül, akik nem értenek egyet az elméleti antihumanizmus kérdésében Althusserrel, igen alapos elemzést végzett Ludwig Grünberg. Szerinte nem szabad „bedölnünk” az althusseri terminológiának. Marx „elméleti antihumanizmus” nem tényleges emberellenesség. Althusser mindössze azt akarja vele kifejezni, hogy Marx 1845—1846 után írt elméleti munkáiban a fiatalkoriakhoz képest hátrébe szorult az emberi problematika. Antihumanizmus helyett célszerűbb Marx ahumanizmusáról beszélni. Az elméleti ahumanizmus fogalma azonban Althusser elméleti mozgásának megfelelően új és új jelentéseket vesz föl.

A hatvanas évek Althusserénél az ahumanizmus még egy koherens elmélet egyedül lehetséges következményeként jelentkezik. Althusser abból az előfeltevésből indul ki, hogy „a megismerés ismeretek termelése”. Ezen az alapon különbséget tesz az ember mint valóságos tárgy és az ember mint a megismerés tárgya között. Ez a különbségtétel a *Lire le Capital* (1965) elméleti ahumanizmusának lényege. Ahhoz, hogy a humanizmus igazi elméletét kidolgozzuk, valóban hátat kell fordítanunk a hagyományos spekulatív humanizmus retorikus ellágyulásainak, el kell dobnunk az ismeret hamis tárgyát. Althusser csak ott kerül ellentmondásba önmagával, amikor a marxista elmélet paradigmájának a matematikai gondolkodást

választja. Hiába fogadta el elméleti kiindulópontként a valóságos történelmi embert, ha az ember fogalma nem fért be a választott paradigmába. Megoldásként pedig nem ezt a paradigmát, hanem inkább a humanizmust veti el — mint használhatatlant. „A marxista elmélet nem humanizmus“ tétele tehát már kezdetben sem egyértelmű. Míg a sokkhatásán van a hangsúly, pozitív jelentésű, mikor már végleges megoldásnak tolja föl magát, negatív jelentésűvé válik azáltal, hogy mindefféle antropológiával és értékelmélettel szembe fordul.

A hetvenes évek Althusserre hírhedt önkritikáiban felmondja korábbi előfeltevéseit. Leszámol — úgymond — „strukturálista fölörtökkel“ szegélyezett egész elméletieskedő múltjával. Felismeri a filozófiai gondolkodás specifikumát, a Marx felfedezésében rejlő „filozófiai forradalmat“, s azt, hogy a filozófus nem szakadhat el kora forradalmi gyakorlatától. Új előfeltevéseiből szinte önként adódik az egyedül lehetséges következtetés: „a marxizmus — elméleti humanizmus.“ Althusser azonban épp az ellentétes következtetést vonja le. Az elméleti ahumanizmus tétele így ellebeg a semmibe. Nincs konstrukció, a humanizmus előfeltevései értelmüket veszítik, a filozófia olyan különös elméleti szintérré silányul, ahol „tulajdonképpen semmi sem történik“, s „az utak, amelyeket megnyit... zsákutcák“. Althusser tehát egy rejtett önellentmondást tesz itt nyilvánvalóvá. Az ahumanizmus koncepciója, minthogy létező érveitől megfosztotta önmagát, minden kritikára nyelvi agresszióval, ellenfeleinek „megbélyegzésével“ válaszol, s ezzel önmagát bélyegzi meg.

Althusser módszere azonban akkor is érdeklődésre tarthat számot, ha a miénkel ellentétes következtetésre jut vele.

A legszigorúbban C. I. Gulian itéli meg az Althusser-tézist. Althusser „elméleti antihumanizmusával“ szinte többet ért a marxizmusnak, mint amennyit használ. Milyen marxista elmélet az, amely épp világnézeti jellegétől fosztja meg a marxizmust? Miben járul hozzá az alkotó marxizmushoz az az elmélet, amely az embernek a marxizusból való elméleti eltávolításán munkálkodik? Létezhet-e pozitivistá marxizmus, szcientista marxizmus, episztomológiára redukált marxizmus? Nem abszurdum-e a marxizmus alkotó továbbfejlesztéséről beszélni egy olyan filozófus esetében, aki pontosan azoktól az új diszciplináktól tagadja meg a tudományosságát, melyeket a marxizmus a dogmatizmus elleni harcban hozott létre? Az elméleti antihumanizmus a humanizmussal együtt feledésre itéli az emberi lényeg, a személyiség, a szabadság vagy az elidegenedés egész problematikáját, kizárja a marxizusból az etikát, az értékelméletet, a filozófiai antropológiát. S teszi mindezt az antidogmatizmus nevében, háttal a marxista gondolkodás élvonalának: Gramscinak, Lukács Györgynek, Lefebvre-nek, Lucien Goldmannak, Adam Schaffnak. De milyen marxizmus az, amelyben az ember nem szerzője, csak szereplője történelmének? Althusser — Foucault-hoz hasonlóan — az embert a struktúrába falazza be. Mi ez, ha nem egyfajta „antiideologikus ideológia“? Ma, amikor már a nem marxista tudományosság is rég túllépett a Foucault- vagy Althusser-féle egyoldalú strukturalizmuson, hogyan támasztható fel újra egy ilyen fajta — az embert a logoszra, a rációra redukáló — megközelítési mód? Hogyan lehet a társadalomtudományok mai fejlettségi szintjén visszatérni egy dogmatikusan értelmezett determinizmushoz, egy karteziánus jellegű racionalizmushoz? Ezt nem az etika vagy a filozófiai antropológia „sértett“ művelője kérdezi, hanem mindazok a jóhiszemű nem marxista értelmiségiek, akik éppen elméleti antihumanizmus miatt rettennek el az althusseri találású marxizmustól.

Hogyan olvassuk hát Althusser-t? Milyen jelentést tulajdonítsunk elméleti antihumanizmusának?

A fentebb jellemzett megközelítések — bármennyire elütnek egymástól — módszerükben mégis találkoznak: eltekintenek az althusseri szövegek keletkezési körülményeitől. Pedig Althusser számtalan helyen (itt közölt írásában is) kulcsot kínál önmagához. Mit tehet az a huszadik századi gondolkodó, aki a munkásmozgalmon belül akar marxistának és filozófusnak megmaradni? — kérdezi, és ez a kérdés a kulcs valamennyi Althusser-szöveghez.

„Olykor az egész osztályharcot össze lehet foglalni egy szóért, egy másik szó ellen folytatott harcban“ — mondja Althusser. Bírálói közül sokan — nemrég megjelent recenziójában Roth Endre is (Althusser önkritikája. Korunk, 1975. 8.) — megelégszenek azzal, hogy a francia kultúra kontextusában a hatvanas évek strukturalista fölfutásával hozzák kapcsolatba Althusser provokatív szóhasználatát. Az elméleti antihumanizmust ilyenformán a strukturalizmus egyik — legjobb esetben marxista — változatának tekintik. S valóban: Althusser-t éppolyan kevésbé lehetne megérteni Foucault vagy Lacan nélkül, mint Gramscit — Crocétól elszakítva. Bármilyen terminológiai egyezésekhez vezetett azonban Gramscinál a polgári nemzeti kultúra uralkodó áramlatával való túlhangsúlyozott dialógus,

„nyelvhasználata“ mégis az olasz munkásmozgalom elméleti hagyományába belesimulva válik csak „gyakorlattá“ és „történelemmé“. Az olasz munkásmozgalmat éppen hegeli hagyományai, a Gramsci-hagyaték állandó újraolvasása óvta meg attól, hogy antidogmatikus lendületében egy „parttalan“ antropológiai hullám hátán sodródjék tovább. Althusser munkásmozgalmát azonban túl későn találkoztott Hegellel ahhoz, hogy elkerülhette volna a marxizmus reneszánszának egyoldalú „hegelesítését“. Althusser sokáig úgy érzi, egyedül, elszigetelten kell felvennie a harcot „az elgörbült bot kiegyenesítéséért“, Marxnak a „humanista“ Hegeltől való elhatárolásáért, a polgári ideológiák (ökonómizmus, etikai idealizmus, strukturalizmus) uralma alatt álló diszciplínák (tudománytörténet, pszichoanalízis, nyelv-tudomány) antidogmatikus visszahódításáért.

Althusser teoretikus megszállottságában a munkásmozgalom elméleti nagykorúsításának igénye keres elődöket. A francia munkásmozgalom azonban elméletileg nem a dialektika, hanem a racionalizmus frontján ütközött meg a fasiszta ideológiával. A dialektika polgári kisajátítása ellen elméletileg sokáig csak a Politzer-féle racionalizmus hagyományaival lehetett védekezni. S éppen mert oly gyérek az elméleti hagyományok, kap sajátos jelentést a francia filozófus szóhasználata.

Az elméleti antihumanizmus tétele olyan „konkrét politikai közbeszólás“ ebben az 1968 májusa előtti helyzetben, amelynek ilyen értelemben több köze van egy nagy nyugat-európai nép munkásmozgalmának valós gyakorlatához, mint az ember szétrombolásának és viszonyokba való befalazásának strukturalista programjához.

A közbeszólás tétje tehát az elméleti tevékenység lehetősége a munkásmozgalmon belül.

De mi az Althusser-önkritikák tétje? A munkásmozgalomnak 1968 májusa után egész sor új típusú problémával kell szembenéznie (a baloldali egység francia, chilei és portugál tanulságaival). A cselekvés dialektikája most a francia munkásmozgalmon belül is aktuálisabb teszi egy mindent elárasztó „hegeleskedéstől“ való merev elhatárolódás helyett a marxista és hegeli dialektika közös jegyeinek hangsúlyozását és sajátosságaik árnyalt elemzését. Althusser megpróbálja levonni a megváltozott helyzet elméleti konzekvenciáit: vissza Leninhez, és vissza Hegelhez. Az elméleti antihumanizmus tétele most paradox módon éppen a hegeli rendszer—módszer azonosságából meríti tágabb dimenzióját. A hangsúly most a „cél és szubjektum nélküli folyamaton“ van, vagyis e tétel értelmében az ember nem szerzője, hanem szereplője a történelemnek, s a „színhátjátékot“ a termelési viszonyok rendezik. Az elméleti antihumanizmus 1975-ben az a gondolati kerülő („a bot túlgörbítése“), amely a munkásmozgalmat a konkrét viszonyok elemzésére serkenti. Csak ezzel a kitérővel jut el a mozgalom igazi céljához: az ember felszabadításához.

A filozófia és a politika egymásra utaltságának althusseri programja a Gramsci-féle gyakorlati filozófia programjára emlékeztet. Aki a mozgalmon belül akar maradni — filozófusként és marxistaként —, annak vállalnia kell a mozgalom céljait. Althusser mozgalmánál célja az ember.

Althusser-ese, vagy Althusser-momentum? A dogmatizmus újjáélesztése, vagy sikeres kitérés kísérlet a „humanista inflációból“?

Althusser csak teoretikusan „kipreparálva“ helyezhető valamelyik szcientista vagy humanista skatulyába. Valójában sohasem ott van, ahol véljük. Azért vállalja előfeltevéseit, hogy mások felülvizsgálhassák azokat. Mindent elkövet, hogy olvasóinak könnyű legyen marxistának és filozófusnak maradni. Nem önmagát, az olvasót hozza kényelmes helyzetbe azzal, hogy ellenfelévé játssza ki magát.

Althusser tehát továbbra is számíthat kritikáira. Egyvalami mégis elképzelhetetlen. Úgy vitázni róla és vele, hogy eredeti szövegeit ne olvassuk. Művei részben hozzáférhetők magyar és román nyelven, a *Kritérium Könyvek* sorozatában is készül belőlük válogatás. Itt következő önmagyarító írását habilitációs (doktori) értekezése bevezetőjéül szánta (megjelent a *La Pensée* 1975. októberi számában).

Könnyű dolog-e marxistának és filozófusnak lenni?

[...] Előbb voltam kommunista, és csak azután igyekeztem marxista is lenni. Próbáltam, ahogy tudtam, megérteni: mit *akar mondani* a marxizmus. A XVIII. századi politikával és filozófiával foglalkozó egész munkám *ennélfogva* nélkülözhetetlen bevezetés Marx gondolatainak megértéséhez. Egyben a filozófia művelésének az a módja, amelynek a későbbiek során sem fordítottam háttal.

A XVIII. századi szerzők kapcsán (Montesquieu, Rousseau) tettem meg tehát először azt az *elméleti kerület* (détour théorique), amit elengedhetetlennek tartok nemcsak valamely filozófia megértéséhez, de egyszerűen a létehez is. A filozófia nem Minervaként születik bele az istenek és emberek világába. Csak helyzete révén létezik, s ezt a helyzetet csak úgy tudja elfoglalni, ha kiharcolja magának a már elfoglalt, telített világban. Csak konfliktuális különbözősége révén létezik tehát, s ezt a különbözőséget a többi főnálló álláspont szüntelen át gondolásának kerülijével szerezheti meg és nyilváníthatja ki. Ez a kerület annak az ellentétnek a formája, amely minden filozófiát küzdő félként küld harcba arra a Kampfplatzra (csatatérre — Kant), ami a filozófia, [...] Ha a filozófia végeredményben nem más, mint az elméletben zajló osztályharc [...], ez a harc az elhatárolódás, az elfordulás, a különbségen való elméleti munkálkodás sajátosan filozófiai formáját ölti. Bizonyíték erre a filozófia egész története után maga Marx, akit a Hegelre való hivatkozás, majd az elhatárolódás határoz meg. Azt hiszem, távolról követtem példáját, amikor jogosnak láttam, hogy Spinozához forduljak avégett, hogy megértsem, miért kellett Marxnak Hegelhez fordulnia.

Nyilvánvaló, hogy a filozófiának harcként s végeredményben az elméletben zajló osztályharcként való fölfogása magával hozta a filozófia és a politika közötti hagyományos viszony fölborítását. [...] Ugy gondoltam, hogy minden politikai szó szoros értelmében filozófus, még ha — mint Machiavelli — egy árva szót sem ejt a filozófiáról, és minden filozófus a szó szoros értelmében politikai lehet, akkor is, ha — mint Descartes — szinte semmit sem mond a politikáról, mert a filozófusok politikája, vagyis az a politika, amely a filozófiákat filozófiákká avatja, merőben más, mint alkotóik politikai fölfogása. [...] A filozófiát fölvadó politika más kérdésre vonatkozik: *az uralkodó osztály ideológiai hegemoniájáról* van szó, ennek megvalósításáról, megerősítéséről, megvédelmezéséről vagy leküzdéséről.

[...] Filozófiai írásaim nyíltan beismerik, hogy minden filozófia magában hordozza ezt a harcot. Persze azért nem nyersen politikusak, hiszen filozófiaiak, és nem is élesen polemikusak, hiszen érvelő elmélkedés eredményei, sőt, arra törekednek, hogy fölállítsák és megvédjék azt az egyszerű nézetet, mely szerint marxista nem harcolhat (írásban vagy ténylegesen) *anélkül, hogy átgondolná harcát*, anélkül, hogy átgondolná annak a küzdelemnek a körülményeit, mechanizmusát, tétjét, amelyben elkötelezi magát s ami elkötelezetté teszi. Ezek a szövegek nyílt közbeszólások voltak egy bizonyos szituációban: politikai fölszólalások az uralkodó marxista filozófiában a dogmatizmus és annak jobboldali kritikája ellen, s filozófiai fölszólalások a politikában az ökonomizmus és humanista „pótlékai” ellen. A munkásmozgalom történetére és Marxra hivatkoztak, nem maradhattak hát a szituációhoz fűzött szeljegyzeteknek. El szeretném mondani, hogy — bármi is a vélemény gyöngeségeiről és korlátairól — ez a filozófiai-politikai közbeszólás a Kommunista Párt tagjává volt, aki a munkásmozgalmon belül és ennek érdekében cselekedett, ha eleinte elszigetelten is, ha nem is értették meg mindig, bár bírálták és bírálják, olyan harcos közbeszólása, aki megpróbálta komolyan venni a politikát, hogy átgondolhassa helyzetét, kényszerűségeit és következményeit az elméletre, s aki ennek megfelelően próbálja kialakítani e közbeszólás *vonalat* és formáját. Be kell látnunk, hogy a kezdeményezés nem volt igénytelen, sem kockázatmentes. S ha már kockázatról beszélünk, engedtessek meg, hogy a többi elhallgatva, csak arról beszéljek, ami írásaim elméleti *álláspontját* érinti.

A vitában tudatosan azt az utat választottam, hogy *bizonyos*, politikailag és elméletileg stratégiai jelentőségű pontokról radikális elméleteket fejtettem ki,

olyan megfogalmazásban, amely olykor a paradoxon vagy éppenséggel az elméleti provokáció határait súrolta. [...]

Miért helyezkedtem ilyen radikális álláspontra?

[...] Mikor egy bot rossz irányba görbül — mondta volt Lenin —, ahhoz, hogy kiegyenesítsük, és hogy egyenes maradjon, előbb az ellenkező irányba kell görbíteni. Ez az egyszerű kifejezés az igazság hatékonyságának egész, mélyen a marxizmusban gyökerező elméletét magában foglalja. Minden racionalista hagyománnyal szemben, amely a ferde eszmék kiegyenesítéséhez elegendőnek tart egy egyenes gondolatot, a marxizmus szerint az eszméknek csak úgy lehet történelmi létük, ha a társadalmi viszonyok anyagiságába ágyazódnak. Az eszmék közötti viszonyok mögött erőviszonyok állnak, ezért bizonyos eszmék hatalmon vannak (ezt nevezik röviden uralkodó ideológiának), mások meg alárendeltjei maradnak (ezt hívják elnyomott ideológiának) mindaddig, amíg az erőviszonyok meg nem változnak. Ebből következik, hogy a filozófia látszólag elvont területén is, ha arról van szó, hogy történelmileg létező eszméket megváltoztassunk, nem elég pusztán az igazat prédikálnunk, és azt várnunk, hogy evidenciája „fölvilágosítsa” az elméket: ki kell erőszakolnunk az eszmék megváltozását, tehát kénytelenek vagyunk tekintetbe venni az erőt, amely elferdíti őket, majd emezt ellentétes erővel érvényteleníteni, ami megadja az eszméknek a kiegyenesedésükhöz szükséges elengörbületet. Persze fennáll az a veszély, hogy mikor ellenkező irányba hajlítjuk a botot, vagy túlságosan elgörbítjük, vagy nem eléggé: ez minden filozófia kockázata. [...]

Néhány szót munkáim általános céljáról. Arról van szó, hogy visszahelyezzük a marxizmust elméleti, forradalmi elméleti jogaiba. Ebből a szempontból írásaimba többféle úton lehet behatolni. Az egyik a „végső soron” útja, a másik az elméleti antihumanizmus provokatív tételéhez, a harmadik a megismerésre vonatkozó tételéhez vezet út.

A „végső soron” útja. — Tudvalevő, hogy Marx és Engels azt állította, hogy *végső soron* a gazdaság a meghatározó szerep. Ez a kifejezés fölborítja az uralkodó társadalmi és történelmi nézeteket. Nem figyelték föl eléggé arra a metaforára, amellyel Marx 1859-ben a társadalomról alkotott elképzelését szemlélteti: ez a trópus *topikai*, vagyis térbeli szerkezet, kijelöli az adott valóságok helyét a térben. A marxista topika egy építmény metaforájával mutatja be a társadalmat, ahol az emeletek, miként az épületekhez illik, alapon nyugszanak.

[...] Azt állítani, hogy a *gazdaság* végső soron a meghatározó szerep, annyit jelent, mint elhatárolódn minden idealista történetfilozófiától, és materialista álláspontra helyezkedni. [...] Marx azzal, hogy aláveti a dialektikát a topikának, aláveti saját működési föltételeinek, megóvja a spekulatív örülettől, materialistává teszi, azaz elismerteti vele, hogy alakzatait föltételei anyagisága írja elő.

[...] Szerintem a marxista dialektika kérdését csak úgy lehet föltenni, hogy *alávettjük a dialektikát a materializmus elsőbbségének, és megvizsgáljuk, milyen alakot kell öltenie ahhoz, hogy ennek a materializmusnak legyen a dialektikája.* [...] Ezt próbáltam meg, amikor éppen a Marx és Hegel közötti közelségben kerestem a köztük levő különbséget. Azt állítottam, hogy Marx fölfogása a társadalmi alakulat természetéről más volt, mint a Hegelé, mégpedig abban, hogy Hegel *totalitásnak* látja a társadalmat, míg Marx komplex, dominánssal rendelkező strukturált *egésznek*.

[...] Hegel számára a társadalom, akár a történelem, körök köreiből, szférák szféráiból áll. Egész fölfogásán a „kifejező totalitás” gondolata uralkodik, ahol minden elem a totalitás benső egységét kifejező teljes rész, közben maga a totalitás önnön összetettségében nem más, mint egy egyszerű elv elidegenedett tárgyasulása. [...] Vannak persze különbségek, de viszonyuk mindig igazságviszony, s ezek a különbségek csak azért nyilvánulnak meg, hogy újabb különbségek megtagadják, meghaladják őket, s tehetik, mert minden különbségben készen áll már egy jövőendő magáértvaló magánvalója. [...] Marx számára a különbségek valóságosak, és nemcsak a tevékenységi területekre, a gyakorlatra vagy a tárgyra, hanem a hatékonyságra vonatkoznak. A „végső soron” (dernière instance) szerepe az, hogy fölrobbantsa a kör vagy a szféra nyugodt képét. Nem véletlen, hogy Marx az építmény metaforáját állította a kör metaforája helyébe... Azért beszéltem *egészről*, hogy hangsúlyozzam: a társadalmi alakulat marxista fölfogásában minden összefügg, hogy valamely elem függetlensége nem más, mint függőségének formája, s hogy a különbségek játékát egy végső meghatározottság egysége szabályozza; azért nem beszéltem totalitásról, mert a marxi *egész* összetett és egyenlőtlen, a végső meghatározottság nyomja rá az egyenlőtlenség bélyegét. Ez a játék és ez az egyenlőtlenség teszi elgondolhatóvá, hogy valami valóságosan

történhet egy társadalmi alakulattal, ennek révén lehet a politikai osztályharcnak befolyása a valóságos történelemre.

Marx elméleti antihumanizmusáról. — Az ember mint világának központja, a szó filozófiai értelmében mint világának eredendő lényege és célja — ezt nevezhetjük a szó szoros értelmében elméleti humanizmusnak. Bizonyára egyetértetek velem abban, hogy Marx, miután mélységesen magáévá tette az ember nem-beli lényegének és az elidegenedésnek a problematikáját, szakított Feuerbachhal, s hogy a Feuerbach elméleti humanizmusával való szakítás radikálisan rányomta bélyegét Marx gondolkodásának történetére. [...] Azt hiszem, jogosan állíthatom, ha nem is tudom itt bizonyítani, hogy a különböző alanyok formáiba szétoszló ember, emberi nem vagy emberi lényeg kategóriája fontos szerepet játszik a klasszikus premarxista filozófiákban... Ebből következik, hogy Marx elméleti antihumanizmusa többet jelent a Feuerbachhal való leszámolásnál: egyszerre teszi kérdéssé a létező társadalom- és történetfilozófiákat és a klasszikus filozófiai hagyományt, tehát az egész polgári ideológiát. Azt mondhatni, hogy Marx elméleti antihumanizmusa elsősorban *filozófiai* antihumanizmus... A marxista filozófia egészét magukba foglaló materialista és dialektikus tételek többféle magyarázatnak szolgáltathatnak alapot. De nem látom be, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is humanista értelmezésre adhatnának alkalmat: ellenkezőleg, tiltják az ilyen értelmezést mint az idealizmus válfaját, és arra serkentenek, hogy *egészen másképpen* gondolkozunk. De ezzel még nem zártuk le a kérdést, mert meg kell vizsgálnunk a történelmi materializmus elméleti antihumanizmusát, azaz az ember fogalmának mint központi fogalomnak a kizárását a társadalmi alakulatok és a történelem marxista elméletéből.

[...] Marx kimutatja, hogy nem az emberi lényeg vagy természet kísértete, nem az ember, még csak nem is „az emberek“ határozzák meg végső soron a társadalmi alakulatot, és vezetnek el megismeréséhez, hanem *egy viszony*, a termelési viszony, s ez egybeesik az alappal (infrastructure). Szemben minden idealista humanizmussal, Marx kimutatja, hogy ez a viszony nem emberek, nem személyek közötti, interszubjektív, pszichológiai vagy antropológiai viszony, hanem kettős viszony: emberek csoportjai viszonyulnak egymáshoz egy másik viszony szerint, amely embercsoportok és tárgyak — a termelőeszközök — között jön létre. Elméleti megtévesztés volna azt gondolni, hogy a társadalmi viszonyokat vissza lehet vezetni emberek vagy éppenséggel embercsoportok viszonyaira: nem más ez, mint föltételezni, hogy a társadalmi viszonyokban csak *emberek* vesznek részt, holott *tárgyak* is részt vesznek benne, az anyagi természetből elvont termelőeszközök. [...] Természetesen az emberek tevékeny részesei ennek a viszonynak, de csak amennyiben az fogva tartja őket. Nem azért tartja őket fogva, mert részesei, hanem azért részesek, mert fogva vannak. Fontos meglátni, miért tekint Marx az embereket csupán viszonyok „alapjainak“, funkciók „hordozóinak“ abban a termelési folyamatban, amelyet a termelési viszonyok határoznak meg. Nem azért van ez, mert Marx az embereket konkrét életükben funkcióhordozókká redukálja, hanem mert *a tőkés termelési viszonyok az alapban, a termelésben, tehát a kizsákmányolásban egyszerű funkciókká redukálják őket.*

[...] Marx elméleti antihumanizmusa a történelmi materializmusban azt jelenti tehát, hogy nem hajlandó elméleti igényű emberfogalomra, vagyis az emberre mint szükségletei (homo oeconomicus), gondolatai (homo rationalis), tettei és harcai (homo moralis, iuridicus et politicus) eredendő alanyára alapozni a társadalmi alakulatoknak s ezek történetének magyarázatát. Ha az emberből indulunk ki, nehéz elkerülni a szabadság és az alkotó munka mindenhatóságának idealista kísértését, s akkor nem történik más, mint az, hogy „szabadon“ alávetjük magunkat az uralkodó polgári ideológiának, s ennek az a szerepe, hogy az emberi szabad akarat (libre puissance) illúziója révén egy jóval erősebb hatalmat leplezzen és biztosítson: a kapitalizmusét. Ázáltal, hogy nem az emberből indul ki, hogy nem hajlandó a társadalmat és a történelmet elméletileg az ember fogalmából levezetni, Marx szakít ezzel a misztifikációval, amely nem más, mint a tőkés termelési viszonyokban gyökerező ideológiai erőviszonyok kifejezése. [...] Azért nem indul ki az emberből, ebből az üres, polgári ideológiával túlterhelt eszméből, hogy eljuthasson a konkrét emberhez; azért teszi meg ezt a kerülőt a viszonyokon keresztül, melyeknek az emberek csak „alapjai“, hogy eljusson a konkrét életüket és harcukat meghatározó törvények megismeréséhez.

[...] Ezzel Marx osztályálláspontra helyezkedett, az osztályharc tömegjelenéseit tartva szem előtt. Meg akarta értetni a munkásosztállyal a tőkés társadalom mechanizmusait, fölfedni előtte az életét kormányozó viszonyokat és törvényeket, hogy megerősíthesse és irányíthassa harcát.

Az ismeretek termelése. — A marxai szövegekben több ízben szerepel az is-

meretek „termelésének“ fogalma, erre támaszkodva állítottam föl a megismerésről *mint termelésről* szóló központi tételemet. Persze a spinozai „termelés“ visszhangja is a fülemben csengett, kihasználtam a munkára, a gyakorlatra s ugyanakkor az igazság fölmutatására utaló szó kétértelműségéből fakadó előnyt. [...] Az érdekelt leginkább Marx szövegében, ami gyökeresen szembeállította az empirizmussal és Hegellel. Az empirizmussal szemben Marx azt hangsúlyozta, hogy a megismerés nem a konkrétól az elvont felé vezet, hanem az elvonttól a konkrétig, s hogy mindez — idézem — „gondolatban történik“, de az egész folyamatot elindító valóság tárgya a gondolatlan kívül létezik. Hegellel szemben viszont azt emelte ki, hogy az elvonttól a konkrétig vezető folyamat nem termeli a valóságot, csak annak ismeretét.

[...] Fontos megkülönböztetést tettem (továbbra is Marx szövegének alapján) *a valóságos tárgy és a megismerés tárgya között*. [...] Azt sugalmaztam, hogy amennyiben minden megszerzett ismeret a szellemtől „azelőtt és azután is“ független valóságos tárgynak az ismerete, talán nem volna haszontalan megvizsgálni az „azelőttöt“ az „azutánától“ elválasztó intervallumot, amely maga a megismerési folyamat, és belátni, hogy ez a „kimunkálás“ által meghatározott folyamat elejétől végig nem a valóságos tárgyat, hanem az azt helyettesítő kezdeti intuíciókat és képzeteket, a későbbi fogalmakat alakítja. Innen származik tőlem: ha a megismerési folyamat nem a valóságos tárgyat, hanem csak annak helyettesítőit alakítja fogalmakká és végül gondolati konkrétá, és ha ez a folyamat — ahogy Marx mondja — a „gondolatban“, és nem a valóságos tárgyban zajlik le, akkor a gondolkodás, ahhoz, hogy a valóságos tárgyat megismerje, nem a valóságos tárgyon, hanem egészen más „anyagon“ dolgozik: az átalakulási folyamat során a tárgyat jelölő átmeneti formákat dolgozza föl, hogy végül előállítsa a tárgy fogalmát, a gondolati konkrétot. A létrejött formák összességét, a legutóbbit is beleértve, a megismerési tárgy kategóriájának neveztem el. A gondolkodásnak a spontán intuíciótól és képzettől a valóságos tárgyig vezető útján minden forma erre a tárgyra vonatkozik, anélkül azonban, hogy azonosulna vele, mint ahogy a végső gondolati konkrét sem azonos a valóságos konkrétummal, ahogyan azt — mutat rá Marx — Hegel gondolta volt. [...] A megismerési folyamat minden lépésnél hozzáadja a valósághoz saját megismerését, de a valóság ezt minden lépésnél bezebebeli, hiszen a sajátja. *Igy a megismerési tárgy és a valóságos tárgy közötti különbséget paradox módon csak azért állítottuk föl, hogy semmisnek nyilvánítsuk. De nem semmis*: hiszen ahhoz, hogy semmisnek nyilvánítsuk, minduntalan föl állítanunk.

[...] Mi is e nézetek tétje? Vegyük a marxista tudományt, s tételezzük föl, hogy a politikai körülmények miatt nem dolgoznak többé rajta, nem adnak hozzá újabb ismereteket. Akkor a régiék hatalmas, halott evidenciákként léteznek a valóságban, amely bezebebelte őket. [...] Akkor már nem lehetünk biztosak benne, hogy — mint Lenin mondja — „megakadályozhatjuk a tudományt abban, hogy a szó legrosszabb értelmében dogmává, halott, merev, megcsontosodott dologgá váljék“.

Válogatta és fordította Fränkel Anna

MARKÓ BÉLA

A 7. NAPON

A fény hatalmas oszlopai közt
világtalan öregemberek
kézen fogva vezetik
a gyermekarcú fehér
sétabotokat.

A sereg

A kb. 600 oldalasra tervezett mű, *A sereg*, akár előző regényem, a *Zsé birtoka*, arról szól, milyen erős, szívós, helytálló az ember; a sereg földjéért, a szabadságáért, életéért harcol, sokszor szerencsétlen és reménytelen, de soha nem adja meg magát. A jeleképek bonyolult szövevénye és a realizmus lehető legsajátabb alkalmazása hatja át a regényt, ebből ered aztán a szigorú követelmény: nyelviileg is, szerkezetiileg is sajátosnak, sőt, meglepőnek, drámainak kell lennie.

A SZERZŐ

1.

Hajnaltól ébredt. Azt álmodta, mint ejtett tárgy, imbolygó henger zökkent ágyára, szekéraljfékhelyére, a gödrös, kelletlen szalmavacokra. Álomban, öntudatlan állapotában, zord tömegű szikla fűrészfogas peremén, puha billenése pillanatában vagy tartós, fekete esésekor nem tapasztalt, figyelt meg fájdalmat, esetleg cikkánót nyilallást, amely, mint sebbe húzott cérna, javulását szolgáló eszközt, mellőzhetetlenül vele tartott volna a sátorlappal, az erőszakos, háromszögű tépésekkel, alkalmi megfigyelőnyílásokkal csúfított, a laposfejű rögzítőszegek közelében kirottosodott, vízhatlan anyaggal bélelt deszkaládába, hámló húsángbordázatú ponyvaboltozat alá, októberi mező rágós, ízetlen gypén, burgonyaföldek félénk halmain, pengve fenekedő kukoricakórók között ágaskodó ágyúk tömör dörejébe, csupán éles, életet tünyölődése, foszlása után, hanyatt fekve érzekelte: a bíbor központú, kilengő, tört körökkel, e befagyott, csöpp örvényekkel, sürgő, furakodó elősdiék viszketeg, fanyar harapásaival zsúfolt hátában, csontjai mentén, akár tűzes fémszálak övezetében a hő, kelt, áramlott, duzzadt a szemcsés sajjág. Várt, vakarózva időzött, körmeivel, az enyhén recés, mozgékony pengékkel, bőrét hersegtette, megkaparta, felvájta. Valamivel később a lomha, beázott kazal formájú szekér mellett, fázós vesszőjével a repedezett, árkokossá sorvadott hátsó kerékagy fölött, bakancsával, szíjfűzős, halzsíros lábbelijével a vizenyős, süppedékes talajon, lucskos fűvön, kisdolga zajos végzésekor belátta: lapult, sunyin késlekedett, a késlekedés azonban elháríthatatlanul élesztette, élénkítette, szája állott ízét, a keserű rumizt gyengítette, megszüntette. Teljes testével, kinyújtott, alacsony, sovány, fülledt fehérmeműs alakjával a kemény, reszelős takaró, csapzott szőrpamacsos pokróc alatt bánta az idő múlását, konok, talán sértett vonulását, hersenős tünését, a szürke daróc hideg rándulását, félrelebenését, teste esetlen védtelenségét, de végül, mint hátára, aknaburok szívósságú-zöreijű páncéljára fordított teknős, tétova állat, elmozdult és poros, töredezett szalmájáról kénytelen lekecmergett. Öltözött sebesen, türelmetlenül, gyors felismerése szerint, idegesen rángatta, gombolta, kapcsolta, simította magára nadrágját, a kétágú, zöld, a rászikkadt sárfreccsenésektől terepszínű ruhadarabot, talpán, talpa érzékeny, mondhatná, finnyás hidján a tartópántot, gumizott vászonszalagot halkan bőréhez csattintva eligazította, azután felérdelt, döccent, imbolygott; zubbonyába bújt, szuszogva furakodott, helyezkedett a mellzsebes, álliggombos kiskabátba. Visszaült ágyára, bakancsát megkereste, szárát, a gyűrött bőrt hüvelyk- és mutatóujja közé csippentve maga elé huppan-

totta, az araszszéles, savanykás szagú rongysávokat, kapcáit lábára tekerte, lábát a homályban piszkosfehéren derengő tárgyként a bakancsba dugta, beleerőszakolta, a fűzőket, becsült gyártmányait, az áztatott állapotban száraz, merev bőrrel, rögtönzött bőrhurokkal gömbölyített, kígyósfitt, finomított szíjcsíkokat megragadta, erőltette, feszítette, bokájára tekerte, szárnyas boggá formálta, megint térdre emelkedett, szekere hátuljához, a ponyvatetőzet félkör-kijáratához, a rakoncák, négy-szögű vasalt oszlopok, megcsonkított, alul elmetszett \- / (vé) belsejébe ékelte, illesztett, nyeles, felszálláskor kényelmesen, biztonságosan megfogható, elkapható fenyődeszka-zsiliphez dőcögött, a sátorlapot, csatos védőt megoldotta, elhárította, baltenyerét, tenyere rugalmas párnáját a kopott, fényessé használódott zsilipélnék támasztotta, átlépte, és hamarosan a tábor, az ideiglenes állomáshely talajára, gémberedett fűvére, szikár szélbe, arcmaró, ágyúszót — vakfekete követ, kötömörületet — hömbörgető áramlatba lendült, toccsant; körülnézett, az égre, roppant kulacsfedőre, a szekerekre, beázott kazlakra, lomha járművekre, tüzekre, fogyó parázkörökre, reves tűzlemezekre, katonákra, kucorgó álmatlanokra, topogó vigyázókra, lovakra, dobantó, prüsszentő, pokrócos igavonókra, fehérpárás orrúakra, messze ágyülvédéknyomokra, piros hasítékokra, forró hézagokra, hátsó kerékagyra, repedezettre, árkossá sorvadtra, vizeletére, a sebes, rugalmas sugarra, a sárga, kemény cseppekre, izgágán elpergőkre, szétgurulókra tekintett, meg-meg-rázkódott, borzongott, mint az utalós vagy a fázós, hideglelős, vedréhez ment, zöld-zománcú mosdójához, a tengely alá, elkerült, védett helyre készített, zörrentett, engedékeny, cuppanós talajba fészkelődött, süppedt edényéhez, mord, széltől, pengeéles áramlattól lúdbőrös vízéhez, két tenyerét, barázdált, horzsolt félkanalakat, összetette, gondosan pászította, belemerte, a vizet, jeges, merev, ellenséges ébresztőjét előredőlve, szemethunyva arcához csapta, löccsintette, ezt többször, lármásan ismételte, azután a szekérré mászott, a félkörön, horpadt, kezdetleges boltíven befordult, zizzenő szalmájára, törekesedő, egyenetlen derékáljára ült, hátzszakjából, holmija zsírfoltos, avas tokjából kendervászonkendőt, durva, könyörtelen törülközőt kapott, rántott ki, ráhajolt, beletemetkezett, bőrét dörzsölte, pirosra gyötörte, szakállát zilálta, borzolta, nyögött, sziszegett, kapkodva szuszogott, álma foglalkoztatta, feszélyezte: a nyálkás, terjengő, apró buborékokat, homályos vízzemölcsöket okozó köd, a meztelen, szárnyas, pirossapkás alakok, gyalogló-repülő emberek, betörők, ellenséges felderítők, fatörzsvastag talptekercset mutatók, fitogtatók, felkínálók, a százados székhelyét, parancsnoki sátrát szimatolók, jobbkarja előrelendülése, mutatóujja határozott meredése, a tekercs, vágyott, megkívánt anyag, lábához, halzsíros bakancsához huppanása, rugalmas kibomlása, területe, önkéntelen, szilaj rávetődése, megkaparintása, majd a döbbenet, remegtető felismerés; a talp, a végre megszerzett, nélkülözhetetlen kellék használhatatlanná, alkalmatlanná kaparva, marva, hasgatva hevert előtte; a parancsnok, lilára beretvált, magas százados tegnap sátrába rendelte, megmutatta eltaposott sarkú, rogyant csizmáját, az összecsupkható vaságy seprúnnyélforma, kerekaltalpas lábához támasztott, a furán, kideríthetetlenül megadó, szelíd tisztí lábbelit, javítsa meg, sürgősen tegye rendbe, leléphet, mondta, és tiszta, fehér kezét, egymás mellé feszített ujjait fémrózsás, hátrafelé meredek, ellenzőtlen sapkájához érintette, a katonát, mozgékony tábori cipészt ez a megbízás foglalkoztatta, idegesítette, ijesztette a lucskos gyepen, útban a rögtönzött konyha, a kormos, pirosuló tűzterű kondér felé, jobb hóna alatt csajkát vitt, döltfalú, fénytelen bádogot, fakó vályogvetőt, feketekávé adagjáért meg a komiszkenyeréért, egy komisz ékalakú tizedrészéért igyekezett; mihelyt megszerezte, magához vette, visszabaktatott, ágyára kuporodott, szüröcsölt, csámcsogott, étele gőze, a keserű, meleg pára megcsapta közepes, keskeny orrát, bozontos, barázdált, gyűrött képét, széles száját, borzas, hagyult szemöldökét, barna szemét, homlokát, a vízszintes vonalakkal, mélyedésekkel befuttatott, langyosította nyakát, koszló sálként betakarta, jobbajával vitte, érintette szájához a csajkát, a fakó bádogot, bal-

jával a szürke, savanykás éket, komiszadagját tartotta, harapta, falta; tömte magát, parancsot kapott a tiszticsizmák megjavítására, az abroncsozott, vasöves lószlerláda, alkalmi, lapos cipésszúke mellett hányódtak, egymásra dőltek, zilált, igénytelen utasok, lődörgők szemetes, dohos váróteremben, nézte, bámulta, felmérte őket, a talpalást, sarkalást, az öltéseket, a toldalékokat tervezte, bosszantotta, mérgecsinálta, lehangozta: egyáltalán nincs nyersanyaga, talpa, bőre, szurkosfonala, ajzottan gondolta, indul, mindent beszerez, felkutat, kajtat, a raktárhoz folyamodik, örmes-teréhez, a vaskos rumtárshoz, fújtatva, éjszakaig „teázó“ bajtárshoz, máris mozdult, emelkedett, a félkörhöz, ereszkedéshez, sebes eredéshez készült, igazodott, de hirtelen, mint mikor pléhtetón gömbölyű kövek koppannak, pattannak, érzélgősen tekintve, vergődnek, nem várt, utált, megfellebbezhetetlen parancsszavak támadtak, gyors, teljes felszereléssel loholó, zötyögő, zakatoló küldönc, a tábor lótrágyás területén maszatosan evickélő, beszari szájából dobódtak, vetődtek ki a hangok, a mindenkit érintők, sújtók; a csajkát ezúttal nem törölte ki komiszával, nem itatta fel a feketemaradékot, a kenyértörédeket, zok héjat, nadrágszíjszínűt dőlőfalú edényébe lökte, belekondította, félrevetette, penderítette, ekkorra a kocsis, hegyes kucsmás, lőcslábú, fogadott civil hajtó, hadi alkalmazott, vasderes lovait, a szakadatlan, unalmas ágyúdörgéshez fásult, konyult igavonóit felszerszámozta, a bakra lépett, kapkodva cihelődött, a gyeplőt, rakoncára tekert páros szíjat megragadta, rántotta, rángatta, kiabált, szitkozódott, a vontatottan alakuló, növo, nyuló szekérsorba hatolni, simulni törekedett, ő, a katona, a tábori cipész, a kóber, a hámló husángbordázatu ponyvaboltozat alatt ült, feszengett, rázódtott, lökődött, ugyanakkor berzenkedett, mert későn pillantotta, látta, figyelte meg, hogy vedrét a felázott földön, a fütől zöldes sárban, mosakodása helyén feledte, másodpercig azt gondolta, utána szökik, aztán legyintett, tétlenül nézte a hig homályban derengő, megfigyelhetően halványuló, kisebbedő csebet, a guggoló, szükségét végző gyermekformát; szájában, ínén, nyelve hátán friss emlék volt a feketekávé íze, otthon tejjel ette, otthon, ott-hon, ott-hon, otthoon, felesége, a szikár, szájas asszony gyakran adott tejeskávét reggelire; a fekete bárányszőrű kucsmás, egyujjú-kesztyűs hajtó elszántan ösztökélte lovait a magas országútra, a köves, gödrös sávra, a sárhályoggal, beteg felesleggel belepett, megvastagodott, töppedt, behúzott nyakú falvakra, övig pocsolás városokra öltött nyelvre, továbbra is a lószlerládán tanyázott, kézbe vette parancsnoka csizmáit, tapogatta, matatta, fűszínű zubbonydarabbal kitartóan dörzsölte, szárazra koptatta, unatkozott, elálmosodott, bóbiskolt, görnyedten el-elmerült, merengett: mit csinálhat, hogy lehet a családja?, mi lehet odahaza az alföldön, a tengernyi, elérhetetlen asztallap-síkon?, hátra látott; mint puha test, engedékeny tömeg horpadt csöbe, nyomódott a szekér félkörébe a táj, a dombos, erdős, cserjés környék és vele együtt nyomódtak az ostoros hajtók, szuronyos katonák, tajtékos lovak, döccenő, ránduló, recsegő járművek, amelyeket ordítózza, sivalkodva taszítottak vállukkal a harcosok, a bakancsos, lábszártekerceses, libegő köpenyes menetelők, akár hangyák, mozgékony, apró lények az elemésztesre alkalmas zsákmányra, rácsaptak, rátapadtak a rakoncákra, oldaldeszákra, kerékküllőkre, az útra meg a háttérben el-elbillenő, lengő, fás magaslatokra; felfigyelt, mind kellemetlenebbül, komorodva érzékelte: kevésbé megterhelt szekere, a tábori cipésműhely mozgása vontatottá lassul, elbizonytalanodik, a derések meggörbülnek, gerincük, inuk megfeszül, lihegve evickélnek, otthon, a tengernyi asztallap-síkon, a mértéktelenül leeresztett, talajba mártott késű vaseke előtt haladnak, vergődnek így a jószágok; kibámult a félkörön, forgatta, tapogatta, matatta a csizmákat, azután ülőkéjéhez, a zöldre festett lószlerládához támasztotta, emelkedő, meredeken kaptató szakasz következett, a rúd, gömbölyű, láncos oszlop hirtelen felrándult, vedlett erdejű, sziklás hegyre bökött, meredt, mozdulatlaná vált, pillanatok múlva a hátuljövők is megrekedtek, a dereseket, habzó, ijedt lovakat a törvénytörően bekövetkező, felhangzó hisztérikus ordítózás, csapkodás sem bírta vontatásra erő-

szokolni, ekkor a hajtó, fekete báránybőrkuccmás, egyujjú-kesztyűs lekászolódott a bakról, balvállát az első rakoncának vetette, hamarosan rájött, hiába, megdühödött, érezte, forrósodva tapasztalta: fején reves abroncs, sötét pánt keletkezett, szoritotta, ökölrel a ponyvára vágott, a cipészt leparancsolta, dűnnyögve szidta, a cipész vérig sértődött, de nem szólt, sérelmét lenyelte, bokáig toccsant a latyakba, amely halzsíros bakancsát szőröcsögre azonnal ellepte, bekapta; hátul, az ellenkező félen segített, segédkezett, jobbvállal a rakoncának dőlt, nyomódott, ezzel egyidőben mindkét kezével a küllőkbe, szutykos gömbfákba ragadt, némán, konokon erőlködött, hallotta, valósággal bőrén érezte, dühösen gyürkőzve érzékelte a hajtó tagolt, göbös ostorát, a süvítő szíj ives lendülését, csapódását a lovak féleresz-farán, háztető-hátán, rönk-hasán; a hámfák, nyakalt, karikás rudak ropogva tiltakoztak, az istrángok, hurkos láncok csikorogva panaszkodtak, néha akaratlanul visszapillantott, ilyenkor fokozottan tapasztalta: számtalan példányban látja magát, megsokszorozódott; sápadtan mosolygott, valameddig derülése okán tűnődött, rövidesen elismerte: sápadt mosolyát, pislá derűjét a szekér elmozdulásának, tovarándulásának, izmai részleges tehermentesülésének, a század újbóli felkerekedésének köszönhette és lehet, várt, remélt fellélegzésének, amikor végre épületsorok közé gurultak, mérültek a megviselt járművek, sokáig megtépett, félénk házak előtt mentek, ernyedten, csüggedten, szennyesen haladtak, botladoztak, az útmenti kerítéseket, takaratlan falakat akaratlanul besározták, pocsoltyával telefreckselték, ilyenformán elesett-ségüket, többletnyomorukat azonnal ráerőszakolták környezetükre, a változó ütemű, hevesgű hadjárat miatt amúgy is üszkös, fekélyes emberfészkekre, a hitetlenkedve, bizonytalanokodva, leselkedő, titokban, óvatosan örvendő, ünneplő felszabadulóokra, a kopott, rongyos civilekre: szekere, mozgó műhelye mögött baktatott, felfigyelt: az ágyúdörgés, sűrített hangtömeg, mint fekete henger, lejtőre szabadult szerkezet, a nyomukban jár, pillanatokig attól tartott, rövidesen, elkerülhetetlenül rájuk fordul, valamennyiüket eltapossa, megszünteti; vállát, sajjó, elcsigázott vállcsontját tapogatta, gyúrta, közben az udvarokba bámult, tárt odvakba, a trágyadombokon, elhanyagolt, zilált négyszögeken kutyák portyáztak, szaglászta, kapartak, vicсорítottak, egymásnak estek, a merészebbek, élelmesebbek beásták magukat az erjedt, szürkepárás anyagba; kitartóan keresgéltek férges gödrekben, szemlélődve baktatott, nem kívánt felkapaszkodni, szalmájába fészkelődni, kellemes-tunyán bóbiskolni, a házak, városperemi építmények mögött, mint elvetett rongyok, tetves sallangok, hányódtak a kertek, itt-ott napraforgó- és kukoricakórók meredeztek, kikezdett, megrágott, csonkított lötetemek foszlottak, fogytak, büzlöltek, kőbor kutyákat, dögmadarakat vonzottak, kecsgettettek, a házak megsokasodtak, megnövekedtek, a kerítések megcsinosodtak, kiegyenesedtek, az utcák kitágultak, megduzzadtak, a faragott, szabályos kockakövek hamarosan a kajsza kerekék, vásott ráfok alá koppantak, kattantak, hirtelen, derűs érzése szerint, könnyebbülve kattogtak, visszhangozva szóltak, a járművek nemsokára nagy, négyszögű, szökőkutas térre értek, kört alkottak, kerek táborra sorakoztak, a hajtók türelmetlenkedtek, kifogtak, kimerült, szomjas lovaikkal a kút szürke betontartályához, a komor vízhez gyűltek, lármázva megzavarták, fodroztatták, gyűrűztették; tolongva itattak, azután állataik fejére zabostarisznyát akasztottak, zabszalmából, szívós, sárga szálakból csutakot fontak, serényen hajlongtak, csutakoltak, a zabostarisznya a lovak lélegzésétől, fűjtatásától függően rángatóztak, puffadtak vagy lohadtak, elcsigázott hírvivők, összekötők tűntek fel, mutatkoztak, magyarázkodtak: a katonák várostlátni, élelmet, bármit beszerezni, kurvát fogni (röhögtek) csak fegyveresen távozhatnak, áhíthatosan figyeltek rájuk, kedvező szavaikat meghallgatták, rövidesen megfogadták; csoportokba gyűltek, zöld ragadozók, tanakodtak, kirajzoltak, tájékozódta, szuronnal, puskatussal, bakancsral zárt boltajtókat feszegettek, próbálgattak, a józanabbak, óvatosak leintették a vérmeseket, rablóhajlamúakat, szidalmazva dörömbölőket: betörésért főbelövik őket, mutatták homlokukat, muta-

tóujjukkal homlokuk középre böktek, a katona, tábori cipész magányosan ment, mászkált, téblábolt, fegyverét vállára akasztotta, fegyvere sárga szíját fogta, szorította, szuronya, a kétélű, vérárkos, lapos acél bepárasodott az októbervégi keserves nyirkosságban, tervezgetve, morfondírozva haladt, megírt, előkészített leveleire, háromszögű lapjaira gondolt, feladásukra, útraeresztésükre, a családhoz juttatásukra, nézte a várost, a lassan oldódót, bizalmatlant, befeléfordultat, lakosaira hasonlított, a rideg erdőből, talajvízes mezei gödrökből, a határban hagyott, felejtett szalmakazlakból előmerészkedőkre, a tűzhelyek félénk visszafoglalóira, felszítóira, éhesen gyalogolt, de tudta, megértette, élelemre a táboron kívül nem számíthat, mégis, mint zsákmánytalan pók, jólábú rovar feldölt befőttesüvegbe, mind beljebb merészkedett a városba, a posta keresése, megtalálása, felfedezése foglalkoztatta, kötötte le, gondolkodtatta: eszményi, fényes körben, kitalált, délibábos karikában, lehet, udvarban vagy szobában, családja; négy fia meg felesége, a négy orgonasíp és a szikár, szájas asszony összeszalad, rövid levele, a háromszögű lap fölött öt fej mohón, mintha melegedne, egymáshoz hajol, látta felesége fejét, a görbefésűs-hajtús kontyot, barna, büszke diszét, a fiúk, levelét néző, silabizáló süvölvények háziállóval gondozott, grádicos buksiját, fejük búbján a hajköröket, változatos hajörvényeket; zubbonya belsősebébe nyúlt, lapjait megtapintotta, gyorsított, ugyanakkor a katona- és civilsődületeket nézte, szemlélte, gyermekek kacagva, pajtáskodva tisztelegtek, asszonyok, panaszos, férfibakancsos fehérnépek a katonákhoz fordultak, folyamodtak, gombjukat csavargatták, karjukat simogatták, vállpántjukat megveregették: csak az uram hozzák vissza, csak a lányom hozzák vissza, csak a fiam hozzák vissza, csak a lovam, csak a tehenem, csak a disznóm, tyúkom, boldogságom, becsülete, tisztességem, téliruhám, hárászkendőm, melegbugyim, a katonák, szuronyos, sáros harcosok, vigyori cserkészek, éhes, szomjas felszabadítók, mérsékeltén békés haramiák kacagtak, édesdeden hahotáztak, mihelyt tehették, merészen barátkoztak, a katona arra gondolt, a postának okvetlen a közelben kell lennie, konokan, kitartóan, mint zsákmánytalan, jólábú rovar ment az üveg belsejében, a síkos, elhagyhatatlan, kikerülhetetlen világban, amikor feltűnt, valósággal előállt az elbillent, tépett cégérű posta, sárga csempével borított egyemeletes ház, minden csempén, tenyérnyi területen fekete pók terpeszkedett, sietve, majd trappolva érte el az épületet, becsörtetett, sálas, görnyedt öreg ült zöld faketrebben, hollóprofilú bácsi, köszönését, jónapotját akadozó, reszketeg örömmel fogadta, ment feléje, megközelítette, otthon, eszményi, fényes körben, kitalált, délibábos karikában, lehet, udvarban vagy szobában családja; négy fia meg felesége, a négy orgonasíp és a szikár, szájas asszony összeszalad, a háromszögű lap fölött az öt fej mohón, mintha melegedne, egymáshoz hajol, váratlanul meglepődött, idegesen rezzent, a sálas, görnyedt öreg, hollóprofilú bácsi felemelkedett támlátlan székéről, a koszos, meszes ülőalkalmatosságról, kinntermett, hozzátipeggett, erőszakkal átölelte, melle táján átfogta, körülfonta, könnyezett, köpenye hajtókáját összekente, bema-szatolta, borsózdott a katona háta, félt, belsősebéből előszedte-kotorta lapjait, mutatta, átadta, közben igyekezett hátrálni, távolodni, elszakadni, a postás megragadta, megkaparintotta a leveleket, náthásan fordult, furakodott ketrecébe, csőrömpölvé pecsételte, a kínált, feléje nyújtott pénzt, bélyegköltséget, mindkét kezét, nyitott, függőlegesen tartott tenyerét előre tolvaj, mereszve elutasította, szóltanul, csurgó könnyekkel, szipogva tiltakozott, ettől egészen megrendült, horgasina rezgett, remegett, attól tartott, elérzékenyül, zokogásba, sírásba, hüppögős, rekedt bőgésbe facsarodik, ezért, mint akit sürgős dolog, végbelében feszülő szél, kanyargós hascsikarás hajt, ösztökél, jobbvállán sárgaszíjas fegyverével futólépésben távozott, került a sáros, lótrágyás úttestre, pillanatokig látta az otthon összebújt fejeket és a százados csizmáit, megjavítom, gondolta, javítom-javítom, utálja a dorgálást, a hosszú, cirkalmas, szigorú megrovást, forgatta fejét, boltot keresett, vegyeskereskedést, kitartóan figyelt, szemlélődött, keresgélt, természetesen, talált, az árusnak, feketefej-

kendős öregasszonynak, kiéheztetett rovarnak, mihelyt a belépőt, lábhoz eresztett puskával betoppanót megpillantotta, felfedezte, elgörcbült a szája, kendője csücskét, bivalyfület, szeméhez, a megnevesedethez nyomogatta; puskáját maga mellé kop-pantotta, ridegen kért talpat, faszeget, szurkosfonalat, a századnál elszámolható, be-váltható nyugta ellenében rögtön fizetett, eszébe jutott, meglepte: a lakosság fel-engedett, meghatódottan kapcsolatot keres, ki úgy tudja, vétkezett, az ellenséghez, raboló, lányokat becstelenítő megszállókhöz pártolt, kiszolgálta őket, elnézésért, ke-gyelemért esedezik; kinn, a vastag felleges ég alatt megint az ágyúzásra, fenyegető, szaggatott dörgésre, a komor henger dübörgésére, hömbörgésére, kitartó észlelése szerint, fokozatos, nyomon követhető, kiszámítható közeledésére figyelt, valamen-nyire megijedt, elszörnyedt, otthon összehajolnak a fejek, egymáshoz bújnak, a ka-tonának megtorpannak, széttárt karral hanyatt esnek, vagy hitetlenkedve térdre bo-rulnak, arccal, izzadt, verejték-szegeceses homlokkal fűbe, avarba, agyagba, porba, virágba; ürülékbe süppednek; találomra templomba ment, reszkető, zokogó, dörgő istentiszteletre, rongyos, nyútt hívek közé, jajveszékélők közé, a templomot, más-kor, békében isten édeskés, festett házát megviselte, felforgatta az ellenség; a már-ványpadlót feltörték, gödröket vájtak, a gödrökbe, salakmélyedésekbe, sötét kottya-nókba tüzet telepítettek, krumplit, zsenegészkukoricát sütöttek, a festett falakra sár-, és tehéntrágyakereszteket mázoltak, a szobrokra kacatokat, kötőfékeket, abrakosta-risznyákat akasztottak; a szószeken hajlongó, hadonászó, átkozódó pap, szikár alak, fekete reverendás, zavaros körvonalú, valósággal arctalan, a szenvedésekről beszélt, az emberi erőről dörgött az erdőből, kerüi gödrökből, mezőn felejtett szalmakazlak-ból előmerészkedőknek; lázított, éberségre intett-készítetett, a katona közben vé-giggondolta imáit, csonka szövegeit, azután, mint megéhezett, meggyötört ló, ostor-verte igavonó az istállóba, a táborba, az élelemhez, társaihoz, szekérébe, a gödrös, kelletlen szalmavacokra sietett, loholt, törekedett, arra gondolt: savanyú paszulyt óhajt, hagymával.

NYULAS SÁNDOR

EURÓPA KÖDJEIBEN

Európa ködjeiben
mosdom
a fű alatt
térdre hullnak a lovak
a lovak

Fehérre meszelt szemek
kőborognak
hol-nem-volt utcáidon
akár az eltévedt földrészek

A hideg vas
a hideg bronz
a hideg zaj
gyökerei mögött

És látjátok
az esőink ittmaradtak
vizeink legelik a partot
csendben

SZALMAVIRÁG

Szalmavirág a Hold
Az andalúz égen
bikák rohannak

A pusztában
valaki csellózik
Valaki fehér lepedőt lenget

Fűrészpör
hull a vérben
a vérre
a szemekre
a forró hóesésre

A kalcium – a modern biológia szempontjából

„Első szilárd lépéseink a Földön
a kalcium-ionnak köszönhetők.“

Mai biológiai szemléletünk szerint a kalcium az élő szervezetek lényeges alkotóeleme. Azok a jelenségcsoportok, amelyekben jelenléte és részvétele szükséges, létfontosságúak: biztosítja az izmok összehúzódását, bizonyos anyagokra vonatkozóan szabályozza a sejthártya átteresztőképességét, nagy szerepe van az élő szervezetek szilárd vázának létrehozásában stb. A kalcium normális szintjének csökkenése a szervezetben tetanikus izomösszehúzódásokat okozhat, s emiatt — a szív-működés leállása folytán — a halál is bekövetkezhet. A törzspejlődés szempontjából legnagyobb jelentősége a csontváz felépítésében, tehát a szárazföldi gerincesek megjelenésében játszott szerepének van.

A szervezet sejtjeit felépítő vegyi elemek többségétől eltérően a kalcium nagy mennyiségben van jelen a környezetben, s ezért könnyen hozzáférhető az anyagcsere körforgása számára. A tengervízben a kalcium koncentrációja elérheti a 0,04 százalékot (az altalaji viszonyoktól függően), ami veszélyes lehetne a vízi élőlényekre, ha ezek szervezete a hormonális és umorális szabályozás következtében nem tudná fenntartani — bizonyos szűk határok között a külső koncentrációtól függetlenül — saját „belső környezete“ állandóságát. Az adaptációs mechanizmusok hosszú fejlődés eredményei, s ezek maguk is változhatnak, rátevéhetnek korábban kialakult szabályozási rendszerekre, illetve helyettesíthetik azokat. A kalciumszabályozás ugyancsak eleget tesz annak az általános követelménynek, hogy mindazok a paraméterek, amelyekkel kapcsolatban van, az adott homöosztázisnak megfelelő optimális értékek körül ingadozzanak. A kalcium több lényeges élettani folyamattal — így például a vér cukorszintjének és pH-jának állandó értéken tartásával, bizonyos enzimatis rendszerek működésével stb. — van kapcsolatban, s a szilárd váz lényeges alkotóeleme (a gerincesek csontrendszerében például 98 százalék a kalciumsók aránya).

A kalcium szerepének tisztázását a molekuláris biológia és a modern biokémia tette lehetővé — s ebben nagy szerepe volt az említett tudományágak területén gyakori retrospektív vizsgálatoknak. Tekintettel arra, hogy a kalcium szintjét a belső elválasztású mirigyek működése nagymértékben befolyásolja, érthető, hogy az endokrinológusok voltak az elsők, akik hozzájárultak a kérdés tudományos megvilágításához, s akik a szabályozási rendszerek elméletével — amit a kibernetika fegyvertárából kölcsönöztek — jelentős eredményekre jutottak. (Mindazonáltal a kibernetikai modellt nem szabad sem túlbecsülni, sem abszolutizálni; az életjelenségek esetében sokkal bonyolultabb rendszerekkel van dolgunk, mint amennyivel a kibernetika számol.)

A huszadik század elejéről származnak az első értékes kísérleti adatok a kalcium létfontosságú szerepére vonatkozóan, amelyek azt igazolták, hogy az élő szervezetek anyagcsere-körforgásában részt vevő kalcium szintje csak igen kis mértékben változik. A napi változás — egészséges szervezet esetében — nem haladja meg a ± 3 százalékot, ami egyenlő a nátrium változásával, és kisebb, mint a kálium- és a hidrogén-ion szintváltozása. Megállapították továbbá, hogy ha mesterségesen csökkentjük vagy növeljük a kalcium szintjének normális értékét, ezt a szervezet rendkívül gyorsan újra helyreállítja — de ehhez föltétlenül szükséges a pajzsmirigy és a mellékpajzsmirigy közreműködése. Az utóbbi tény 1957-ben fedezték fel, s bejelentése nem keltett különösebb meglepetést, hiszen a mellékpajzsmirigy szerepe a kalcium szintjének szabályozásában részben már korábban is ismert volt.

Hatalmas lendületet adott a kutatásoknak Harold Copp felfedezése, aki 1961-ben kimutatta, hogy a kalcium szintjét (amit a vérben lévő kalcium mennyiségére vonatkozóan kalcemiának mondunk) egy addig nem ismert hormon, a kalcitonin szabályozza, s ezt a pajzsmirigy választja ki. A kalcitonin hatása ellen-

tétes annak a mellékpajzsmirigy termelte hormonnak a hatásával, amely szintén részt vesz a kalcium szintjének szabályozásában. A mellékpajzsmirigy jelenléte elsősorban a szárazföldi gerinces állatokra jellemző, és megjelenése — mint adaptációs jelenség — a csontváz kialakulásával látszik összefüggésben állni.

A biokémia fejlődése lehetővé teszi, hogy a kalcitonin megjelenését és szerepkörének kialakulását a törzsfelődés tágabb keretében is megvizsgáljuk, s így fényt derítsünk a kalcium problémájára egészében. Tisztázandó, hogy a mellékpajzsmirigynek a kalcitonint termelő pajzsmirignél kétségtelenül későbbi megjelenése valóban az adaptáció magasabb fokát jelenti-e; hogy kialakult-e a két hormon funkcionális együttműködése, s ez milyen előnyökkel jár a magasabb rendű szervezetekre nézve. A kérdések helyes megválaszolásától az adaptáció összetett jelenségeinek jobb megértését remélhetjük, a mai biológiai szemléletet alapvetően meghatározó rendszerelmélet megvilágításában.

A kalcitonin felfedezésének története a kanadai Vancouver városhoz kapcsolódik, amely nemcsak jelentős lazachalászati központ, hanem egyetemi város is. Itt munkálkodik több mint két évtizede Harold Copp professzor, aki az 1950-es évektől kezdve számos dolgozatot közölt a kalcium szintjének szabályozásával kapcsolatban, és elsősorban a mesterségesen létrehozott hiperkalcemia (túl magas kalciumszint) rendkívül gyors „helyrezabályozását“ tanulmányozta — a pajzsmirigy és a mellékpajzsmirigy működésével összefüggésben — kísérleti kutyákon. Ha a két belső elválasztású mirigyét eltávolította, a hiperkalcemia máskor gyors csökkenése rendkívül lassúvá vált; ebből logikusan következett egy aktív hipokalcemia-előidéző tényező létezésének feltételezése; s a feltételezés igazolódott, amikor az utóbb kalcitoninnak elnevezett hormont sikerült elkülöníteni a pajzsmirigy kivonatából.

A kalcitonin kiválasztása nyilvánvalóan bizonyos speciális sejtek működésének az eredménye, amelyekről sikerült kimutatni, hogy azonosak a szövettanban már 1932-től ismert, a tulajdonképpeni pajzsmirigysejtektől határozottan különböző tüszőkörűli sejtekkel. Ugyanakkor az is bebizonyosult, hogy a halak ún. ultimobranhiális szerve, amelyet 1905-ben fedeztek fel, szintén tartalmaz ilyen tüszőkörűli sejteket — és speciális festési eljárásokkal azt is sikerült igazolni, hogy ilyen sejtek a mellékpajzsmirigyben és a csecsemőmirigyben is előfordulnak. Az alacsonyabb rendű gerincesek szervezetében az ultimobranhiális szerv a kalcitonin „forrása“, amely megállapítás egyúttal e szerv szerepét is tisztázza — felfedezésekor ugyanis csak mint anatómiai entitást írták le, funkcióját azonban akkor még nem ismerhették. Az ultimobranhiális szerv kalcitonintartalma jelentékenyebb a pajzsmirigyénél, ami e hormonnak a törzsfelődés egyes szakaszaiban játszott lényeges szerepére enged következtetni (szem előtt tartva, hogy az ultimobranhiális szerv kalcitoninjának a halak, a kétéltűek, a hüllők és a madarak szervezetében van nagyobb jelentősége).

A modern biokémia vizsgálati módszereivel lehetővé vált a kalcitonin szerkezetének megállapítása, sőt az egyes fajok kalcitoninjának összehasonlítása is (általában egy-két aminosavban különböznek egymástól). Az egyes fajok kalcitoninjának biológiai aktivitását vizsgálva az derült ki, hogy legaktívabb a lazac szóban forgó hormonja, aminek a megmagyarázása vonzó feladatot jelentett a szakemberek számára. Valószínűnek látszik az a feltételezés, hogy mivel ez a hal-faj iváskor — az ikrák lerakásakor — hatalmas távolságokra vándorol, ennek következtében külső környezetének kalciumkoncentrációja állandóan változik, s emiatt szüksége van egy rendkívül rugalmasan működő szabályozási rendszerre. Mikor a lazac iváskor a tengervízből az édesvízbe vándorol, amelynek kalciumtartalma jóval csekélyebb, fokozott kalcitoninválasztása megköti a szervezete számára létfontosságú kalciumot. Más megfigyelések arra mutatnak, hogy az ikrák lerakásakor rendkívül megnövekedő kalcitonintermelésnek a lazac szaporodásában talán közvetlen szerepe is van.

Az első pillantásra bonyolultnak tetsző jelenségek behatóbb tanulmányozása elvezet a kalcium szerepének tisztázásához az összes élő szervezetek viszonylatában, és azt az elméleti igényt veti fel, hogy pontosan körvonalazzuk a kalcium szintjét szabályozó tényezőket. A mellékpajzsmirigy megjelenése a törzsfelődés során — mint láttuk — nem járt együtt a kalcitonintermelés megszűnésével a magasabb rendű gerinceseknél (az emlősöknél), sőt ezeknél bizonyos időszakokban — így többek között a tejelő szarvasmarhánál — a kalcitonintermelés fokozódik, ami nyilvánvalóan a tej megfelelő kalciumtartalmának biztosításával, az egészséges csontrendszer kifejlődéséhez szükséges kalciummennyiség „adagolásával“ áll kapcsolatban. A kérdést bonyolítja azonban az a megfigyelés, hogy a bikák szervezetének kalcitonintermelése állandóan magas, ami arra enged következtetni, hogy a kalcitonin a szaporodást irányító hormonok „mozaikjában“ is szerepet vál-

lal. A bikák pajzsmirigyének szövettani vizsgálata ugyanakkor a kalcitonint termelő sejtek gyakori elrákosodását mutatta ki, s ezt a jelenséget később az ember esetében is megfigyelték (mégpedig egyes családokon belül mint örökletes tulajdonságot).

A tüszőkörűli sejtek tehát nagyobb gyakorisággal rákosodnak el, mint más sejtek. Magától értetődik, hogy ez felveti a kérdést: vajon a kalcitonint termelő sejtek jelenléte nem káros-e az emlősök — közöttük az ember — szervezetére nézve? A választ dialektikusan kell megadnunk a kérdésre: nyilvánvaló, hogy az alkalmazkodás bizonyos mértékben mindig maga után von egyes dezadaptációs jelenségeket is; az adaptáció követelte változások az adott szervezet számára részben hátrányos elemek, szerkezeti csoportok és működések megjelenését is eredményezhetik. A kalciumszabályozás esetében a kétszeres alárendeltség — a pajzsmirigy kalcitoninja és a mellékpajzsmirigy parathormonja, amelyeknek hatása ellentétes — olykor kétségtelenül zavarokat okozhat, és ezek esetleges állandósulása vagy éppenséggel súlyosbodása már betegség: a kalciumszabályozás kóros elváltozása. A szervezet e működésének rendellenessége olyan tüneteket, általmas elváltozásokat okoz, mint például a csontok dekalifikálódása (csontlágylás), egyes lágy szövetek átítatódása kalciummal, vesekövek képződése stb. Ismerve az utóbbi betegség viszonylag magas halálzási arányát és — ettől függetlenül — a vesekövek okozta hosszas, nehezen enyhíthető szenvedéseket, a kalciumszabályozás mechanizmusának beható tanulmányozását már csupán emiatt is igen fontosnak látjuk.

A kalcitonin felfedezése óta rövid másfél évtized telt el, s a kutatók máris sok adatot gyűjtöttek össze e hormon szerepére vonatkozóan — különösen az emberi szervezet viszonylatában. Mint ahogy azonban általában történni szokott, a biokémiai eredményeket, sajnos, még nem sikerült a klinikai gondolkodásba beágyazni s a gyakorlatban hasznosítani, vagyis megtalálni a leggyorsabban célra vezető módokat a rendellenes hormonkiválasztás és kalciumszabályozás helyreállítására — pedig e jelenségek szorosan összefüggenek általában az anyagcserével és jellegzetesen a kalcium anyagcseréjével kapcsolatos betegségekkel.

A szintézis mindaddig váratni is fog magára, ameddig nem gyűl fel elég adat, s az analízis nem derít fényt az élő szervezetek kalciumszabályozásának sok, ma még ismeretlen tényezőjére. Az eltelt tizenöt év ehhez még nem volt elegendő. Alig tudunk valamit például a kalcitoninnak arról a szerepéről, amelyet a gyermek csontvázrendszerének kialakulásában, a vesekövek képződésének megelőzésében stb. tölthet. Azok a kísérleti modellek, amelyek segítségével megpróbáljuk felderíteni például a csontokra ható tényezőket (csontok életben tartása egy szervezeten kívüli környezetben, amelyhez hormont adagolunk, s egyéb hasonló eljárások), hasznosnak bizonyultak; hatalmas lépést jelentenek a régi eljárásokhoz képest, amikor a hormont például injekció formájában juttatták a kísérleti állat szervezetébe. A régi eljárások ahhoz hasonlíthatók, mintha egy pohár vízben egy utólag behullatott vízcseppet akarnánk megtalálni — holott az ott a hómögzás következtében azonnal elveszíti azonosságát. Ugyanebből az okból a gyakorló orvosok által meglehetősen kedvelt kalciumos kezelések sok esetben illuzórikus; a várt eredmény a felszívódás körülményessége miatt nem valósul meg. Mivel a csontrendszer — mechanikai funkcióján kívül — a szervezet hatalmas kalciumtárolójának szerepét is ellátja, a szervezet számára nem fontos a kalcium állandó jelenléte a táplálékban. A kalciumszint szabályozása tehát nem is hasonló például a cukorszint szabályozásához, amelynél a szervezet már néhány órán belül éhségérzettel reagál a hiányra. A kalcium hiánya nem okoz „éhséget“, legfennebb rendkívüli körülmények között vált ki a krónikus kalciumhiány vagy a kalciumszint hirtelen csökkenése görcsös izomösszehúzódást.

A kalciumszabályozás intim mechanizmusának, e mechanizmus összes tényezői feltárásának izgalmas tudománytörténeti kalandja még nem ért véget. Az egyre újabb adatok felhalmozása, az újabb tények felderítése lépésről lépésre közelebb visz a kalciumszabályozás kérdéseinek tisztázásához s annak gyakorlati megoldásához, hogy rendellenességeit az emberi szervezetben hatékonyan kiküszöböljük. A kalciumhoz kapcsolódó kutatómunka szép példája biológusok, orvosok és vegyészek együttműködésének, egymást segítő erőfeszítésének, amelynek végső célja az élő szervezetek működését szabályozó mechanizmusok egyre pontosabb feltárása.

Meggyőződésem, hogy e kutatómunka eddig elért eredményei igazi elégtételt jelentenek mindazok számára, akik tevékenységük központjában a kalcium-ion tanulmányozását állították, s ezáltal széles elméleti távlatot nyitottak a „csodálatos gép“, az élő szervezet megismerése és működésének megértése előtt.

Erő, rend, optimizmus

A kortárs művészet és társadalom kölcsönösen befolyásolja egymást: a frissen, nekünk készült műalkotásokkal, illetve alkotójukkal vitatkozunk; elfogadunk műveket, azaz engedjük, hogy életünkbe beleszóljanak, vagy tiltakozunk, megpróbáljuk kirekeszteni őket — függetlenül az utókor számára rólunk közvetített híradás tartalmától vagy értékétől, amelyet hordoznak. Ezzel szemben a művészettörténeté vált darabokat változtathatatlanul tudomásul kell vennünk, még ha netán a közelmúltban személyesen átélt élményeink alapján annak idején is, azóta is ellenvéleményt alakítunk ki velük szemben, mert az akkori eseményekre az akkori művész reagálását őrzik, márpedig a megtörténtet meg nem történtté tenni nem lehet.

Mi történik azonban egy művész fél évszázadot felölelő, múzeumi rendezésben megnyíló gyűjteményes kiállításán? Egy életút felmérése fele múltat, fele mátt vonultat fel — általában, s főként a műtörténész szándéka szerint. A művészek viszont mindig a legfiatalabb gyermeke a legkedvesebb, ő zömmel a friss munkáit szerepeltetné a régiek rovására. A kolozsvár- napocai Művészeti Múzeum rendezésében 1975-ben megnyílt Mohi Sándor-retrospektíva egészen rendhagyó eset. Nemcsak mert a fenti két szempont birkozásában a művész győzött (segítségére állott a költségvetés kiszállások-tételének korlátozott volta), hanem az a ritka — bár nem egyedülálló — tényező, hogy Mohi Sándor nem tud beletörődni a változó világban önmaga változásába, illetve ennek visszaforgatott tükrözésébe, pedig tanú rá minden egykori művésztársa, kiállításlátogatók, reprodukciók és az érintetlenül maradt régi művei, hogy Mohi egyike a kérielhetetlen logikával kialakított és felfogása mellett legkövetkezetesebben kitartó művészegéniségeknek. Évtizedek alatt alig árnyalatokat változott, és azt se bírja elviselni, de talán ezért is sikerült végrehajtania szándékát, hogy a műtermében levő képeit rendszeresen, újabb és újabb látásmódja szerint át- meg átfesse, egészen vagy részlegesen. Ez egyes képeknek használt, egységesebbé tette és átütő erejüket növelte, másutt viszont sajnálhatjuk, hogy a művész elfelejtette, amire a tanár Mohi Sándor huszonöt évvel ezelőtt oktatta növendékeit, hogy „a nagy fény megöli a színt”. Voltak ugyanis olyan festményei, amelyeknek fő erősségét a finoman vibráló színharmóniak adták, az egymáson átsütő rétegek rezgésben levő felületének tapintási értékét is beleértve, ez pedig a vastag és egyöntetűbb masszával óhatatlanul elvész. Igazolja viszont ez az eljárás a létért való harc, a kiválasztódás kegyetlen törvényének tudatosítását, mert újabb (és átfestett) képein szántsándékkal feláldozza a részletek finom érzékenységét, és inkább az erőt és lendületes optimizmust hangsúlyozza, nagy fénnel. Ugy is mondhatnánk, hogy „visszatérés az első ideálhoz”, ugyanis a fiatal, még képzetlen Mohi Sándor első számon tartott szobra: *Az őseember*.

Stúdiumai közben konokul végigjár jó néhány stílust, megtanul olyan biztonsággal rajzolni, ahogyan az ember lélegzik vagy lép, de valami belső kényszer hajtja a robusztus erő kifejezése felé. Térformáinak kőszéri tömbjei láttán arra gondolhatnánk, hogy indulásakor a román kor szobrászata befolyásolta volna, azonban hiábavaló feltételezés, mert első ideáljának a holland barokkot vallja. Ezt a korszakát egy önarckép mutatja be a kiállításon, de szatmári családonál még számos ilyen, finom sfumatóval megoldott, erős sötét—világos ellentétre épített képe található. Ott festette ezeket, egy kis művészkör tagjaként, mikor is Lit-teckzyvel, Kudelással, Pirk Jánossal szinte naponta gyűltek össze esti krockira Popp Aurél műtermében. Popp Aurél ekkor még szintén sötét színekben festette mozgalmas, háború- és kapitalizmusellenes kompozícióit. Robusztus, de anarchikus karakterét Székely Bertalan realizmusa után befolyásolta volt Verescsagin háborúellenes gondolatvilága, stílus tekintetében a bécsi szecesszió (ott katonáskodott, bejárogatván az Akadémiára), és tudatosan rajongott a német expresszionizmusért.

Mindentől a fiatal Mohi mentes marad! Jobban hatnak rá a Popp Aurél műtermében összegyűlő szocialista kör beszélgetései, az itt hallott eszmék beépülnek művészeite általajába.

Forma és stílus szempontjából többet kap Nagybiányán az egyenletes és következetes módszerrel oktató Thorma Jánostól és Réti Istvántól; művészetüket gyökeréig követi, Bastien-Lepage modorát keresve (ebből a periódusból egyetlen képe szerepel a katalógusban, de kiállítva az sem volt). Végül a kolozsvári Belle-Arte fiatal, Párizst járt tanáraitól hall Cézanne, Van Gogh és Gauguin modern művészetéről, de a többi növendék lelkesedését nem osztja. Vitatkozik, vissza-beszél. Van Gogh zaklatottsága mindvégig idegen marad neki, eleve kizárja az érdeklődéséből. Gauguin is tagadja, de bizarr és merész színlátása mégis hasonló mértékségre serkenti, csakhogy saját képmására átfogalmazva, azazhogy olajszerűbben, rétegzettebben, kevésbé dekoratívan. Ennek a periódusának színvilágára azonban mostani retrospektívájából csak következtetni lehetett, mert sajnos, a felszabadulás előtti időszakból kiállított, összesen négy vászna közül egyik sem érintetlen, biztonsággal csak a cézanne-os konstrukció az, ami kivehető rajtuk.

A felszabadulás utáni korszakból is alig néhány kép ismertette a negyvenes és ötvenes évek levegős és érzékeny, egyszerűségében gazdag színvilágát, például a marosvásárhelyi múzeum birtokában levő *Kőfaragók* (1940) és a kolozsvár-napocai múzeum *Kovács Bálint arcképe* (1957; az író megérdemelte volna teljes nevének feltüntetését). Nagyon hiányzott az együttesből a rendező múzeum raktárában levő, hosszú ideig állandó kiállításán szereplő *Hegy-völgy utca*, súlyos figuráinak döbönt csendjével, feszültséget teremtő rózsaszín egével. Ezt a rendkívül változatos térformákat nyújtó, romantikus kis utcát 1952-től kezdve majdnem egy évtizedig gyakran megörökítette a művész, de egyik vászna sem éri el ennek a súlyos kompozíciónak a kifejezőerejét. Egy régebbi, kisméretű változata maradt szintén emlékezetes, kecses és érdekes ritmusjátékával; mondhatni, absztrakt látványt hangsúlyozott a konkrét ábrázoláson belül: fentről lefelé nézve, a házak tövének, ereszeinek, a járdának egy pontba mutató vonalát mintegy fókuszba gyűjtötte egy villanypózna töve, s függőlegesével nyilként szökkentette a magasba, ahonnan az ívben meghajló drótok lendületes vonala repítette tovább a mozdulatot, szét a világba.

A *Kőfaragók* kiugró láncszemet képvisel a munkafolyamatok visszatérő témájának sorozatában. Előtérbe hozott két alakja a kötömbök között, ezüstös zöldes-okkeres színakkordokban, nagylélegzetű egységből vág ki egy töredéket; testarányaiknak mértékkel alkalmazott funkcionális hierarchiája, valamint mozdulataik kifejező módon éreztetik mindazt az erőt, türelmet, figyelmet, vagyis a mesterség szeretetét, ami az egyes embernek a nagy műhöz való tartozását meghatározza, s ez viszi a néző gondolatát messze a kép keretein túlra.

Az ötvenes évek elején Mohi Sándort sok szűk iatőkörü támadás érte a rosszul értelmezett realizmus nevében, sommázó előadasmódja miatt — ő pedig csak még tömörebbé vált. A törvényszerűség, hogy idő teltével a művész látásmódja egyszerűsödik, összefogottabbá válik, a festő palettája világosodik, önala 1960 táján kezd érvényre jutni, természetesen alapvető felfogásbeli változás nélkül. Mozgalmas kompozíciók sorozatát hozza létre a részletformák statikája ellenére, súlyos, nagy tömbökre egyszerűsített figurákból, mint a *Jégtörők*, *Jegesek*, *Hidépítés* és hasonlók. Színvilága erőteljes és merész harmóniakat mutat. Néha majdnem egy színben, kékben, tartja a téli képek egész felületét — a jégtömbök és a behavazott utca erős, változatos kékjéből a vattázott melegítők, kerítések szürkésbarnája se ugrik ki —, de bedob egy kisebb-nagyobb élénk színfoltot (például egy bivaly hátára terített rongy vagy egy csatorna pirosa), máskor egyenesen uralja a képet a hótakarítók figyelmeztető védőruhája; nemegyszer fehér foltokkal teremt hangsúlyokat, és az érett, tompa akkordok kíséretével így mindig derűs és lüktető ritmusú kompozíció bontakozik ki.

Ugyanílyen dinamikus formákból szerkeszti meg táj- és csendéletsorozatát, utóbbin — minthogy a téma csak esetlegességet enged meg — még merészebb színösszetételeket használ. Csendéletei, akár virágot, akár konyhai tárgyakat ábrázolnak, a család kiegyensúlyozott, egyenletes hétköznapjainak a tükröi.

Bármilyen teret is foglaljon el a táj és csendélet Mohi Sándor témái között, művészi gyakorlatában kikapcsolódásként játszik vele a létkérdést jelentő ember-ábrázolás pillanatnyi szüneteiben. Emberközpontú festészetében pedig nemcsak a cselekvő ember kap fontos szerepet, hanem az emberi jellem, típusok, életkorok és foglalkozási ágak elmélyült megfigyelésének gyümölcse az a nagy és erős portrészorozat, amely önálló kiállítást is megérdemelve. Szerencsés ötlet volt a retrospektíva rendezésében külön termekbe csoportosítani az arcképeket, viszont ez oly nagy fejezet, hogy a kiállított anyag csak igen csekély hányadát fogta át.

Mohi Sándor:
Kovács Bálint arcképe

A válogatás bírálata főleg, mert ha a hiányzó ismert darabokat igényelnék, a kiállítottakat kellene hiányolnunk, ábrázoljanak bár közéleti személyiségeket, írókat, művészeket vagy a festő ismeretségi körében névtelenség homályában maradt embereket. Egyaránt kíméletlen igazmondással, tömören és lényegre menően jellemzi modelljei karakterét, s igen gyakran — a háttér jelképes tárgyaival, környezetükkel. — foglalkozásukat. A kiállított arcképek is zömmel 1960 óta készültek, vagy ennek a periódusnak a felfogásában átfestettek. A kevés kivétel egyik kiugró darabja itt a *Cinquecento* címet viseli. Az 1959-es tartományi kiállításon *Quattrocento* volt a címe, s hogy igazságot tegyen neki, a katalógusban az eredeti kép fényképét reprodukálták, úgy hogy nyomon lehet követni az átfestést. A cím így is, úgy is találó, mert lényegében a reneszánsz sokoldalú, élénk szellemű embertípusát örökíti meg barátja, Dr. Bálint Zoltán arcképén, aki orvosi végzettsége ellenére nem egészségügyi téren működött, hanem pszichológus volt, műtörténész és újságíró. Egymásnak nem ellentmondó, emberi lélekkel foglalkozó pályák, amint a portré kissé cinikus, átható, mindent regisztráló tekintetéből is leolvasható. A kép eredeti formája jobban tükrözte egyéniségének mozgékonyágát kötetlen körvonaljaival, a ruha lazább hullámszáásával, emelt karjának diszkrét jelzésével a jobb sarokban. Az átfestés megőrizte a mozgékony arcot, bár merevített a körvonalán, a testet viszont egyenes vonalú piramissá zárta, Manzu *Kardinálisára* emlékeztető módon, azonban még így is jelentős helyet foglal el ez a kép nemcsak Mohi Sándor kiváló arcképsorozatában, hanem az egész hazai kortárs portréfestészetben is.

Mohi Sándor szorgalmas élete nagyobb részét kisvárosban élte le, ahol mindenki mindent tud mindenkiről. Megszokta az embereket közelről s az életet egyben látni. Festészete nem tűri a beskatulyázást sem műfajok, sem stílus szempontjából, viszont képein a kisváros poézise, a hétköznapiak dicsérete, a logikus szerkesztés és a rend egyaránt életigenlést szolgál. A mediterrán kultúrák eleganciája ugyanúgy hiányzik ebből a festészetből, mint az észak misztikája. Telt idomú aktjai, gauguini erejű anyái ugyanolyan magabiztosak, robusztusak, mint amilyen szilárd és súlyos például a *Bizusai híd* kőkorlátja vagy a kacagó sárgák uralta döbleces csendéletsorozat. Nagy, egységes síkokkal körülhatárolt formáit első pillantásra dekoratívnak minősítenék, de olyan precíz a karakter- és tér-meghatározása, olyan érettek a tüzes és élénk színek, hogy kizárják a dekorativitás öncélú díszítő játékát. Leegyszerűsített, lényegre menő kivonata ez a festészet az élő életnek.

E. Szabó Ilona

Mozduló költészet – mozduló kritika?

Fél évvel ezelőtt két kritikát közöltünk a *Varázslatainkról*, a fiatalok versantológiájáról (Dacia Könyvkiadó, 1974) — Bálint Ákostól és Veres Istvántól — *Mozduló költészet* cím alatt (Korunk, 1975. 10.). Nem a kötet esztétikai kiválósága, de nem is a lapjainkban már régebben csordogáló vitában való igazságtevés szándéka vezetett minket, amikor e két cikket közreadtuk, hanem az a tudat, amelyet Veres István így fogalmazott meg: „Az új nemzedék költői teljesítménye — az irodalomcentrizmus-vita óta tudjuk ezt — viszonyaink között mindig nagyobb súllyal esik latba, mint más, teljes színskálájú szellemi kultúrák esetében.“ Bálint Ákos ugyancsak megpróbált túllépni a kötet versein és költőjelöltjein, kijelentve: „Költészetfogalmunk felülvizsgálására ösztökéltetünk.“

A néhány lapszámon át életben tartott vita érdekességét az adta, hogy a romániai magyar líra jövője szempontjából valóban fontos erkölcsi-magatartási és esztétikai kérdésekről a legfiatalabbak, a *Varázslataink* szerzőinek nemzedéktársai mondták el véleményüket a nyilvánosság előtt (a legidősebb hozzászóló, a költő Balla Zsófia is még csak huszoneves), köztük olyanok, akik — mint Bálint Ákos és Lengyel Ferenc — jószerevel először tehetek bizonyosságot kritikai érzékükről, fráskészségükről; Veres István és Mózes Attila is kritikusi pályája legelején áll. Ilyenformán a *Varázslataink* Korunkban zajlott vitájának korátalaga ideálisnak mondható az utánpótlás szempontjából — ez azonban nem egyértelműen hízegő irodalombírálatunk egészét tekintve; sajnos ugyanis, nem sikerült felkeltenünk nevesebb kritikuskaink figyelmét, ezúttal sem sikerült — mint ahogy más témákban s más lapokban sem — kizökkenteni a közvetlenül vagy közvetve érdekelteteket a (szóljunk finoman, eufemizmussal) Csipkerózsika-álomból. A fiatalok, bár közülük is teljesebb, igényesebb részvételre számítottunk, mégis megmentették a vitát, amelynek végén egy-két — régebbi vagy új — felismerést érdemes kiemelni.

Fiataljainkban, nagy többségükben legalábbis, a költészet iránti felelősség nem alkalmi vagy alkati vonzalom csupán: egy közösséghez tartozás tudatát akarják erősíteni, erősítve látni a líra eszközeivel is, társadalmi elkötelezettségüknek adnak hangot tehát, amikor versíró társaiktól ezt a felelősséget kéri számon. Veres István például ezért említi a *Varázslataink* kritikájában hazai irodalmunk utóbbi esztendeiből a valóságirodalom igazi sikereit, Sütő regényét, Kacsó Sándor, Nagy István önéletírását, az önismereti riportokat. A költészetrel kapcsolatban ugyanő, Csíki László véleményét visszhangozva, az ötvenes évek csak mondanivalóra összpontosító versszemléletével szemben a költői kifejezés, a forma felszabadítását látja a Forrás első nemzedékének lírájában. „Nem kötelezően közérdekű témákat, nem a romániai magyar nemzetiség közvetlen sorsproblémáit verselték meg a költők — írja Veres István. — E kétféle verseszmény viszonyát tézis—antitézis dialektikus ellentétpárjaként foghatjuk föl. A szintézis mozzanátának a második Forrás-nemzedék verseszményét tekinthetjük, amelynek jegyében Farkas Árpád, Király László, Kenéz Ferenc, Magyar Lajos és a többiek [...] létünk nagy kérdéseit juttatták magas esztétikai színvonalon, maig fülünkbe csengető ritmusokkal az olvasó tudatába.“ Nem teljesen alaptalan, de túlságosan leegyszerűsített kép ez az utóbbi negyedszázad romániai magyar lírájáról; legfőbb hibája, hogy elválaszthatónak véli a „tartalom“ és a „forma“ megújítását — nem szólva arról, hogy a költői értékeket megengedhetlenül összemossa. A nemzedéki szempontnak ilyen általánosítását éppúgy nem tudjuk helyeselni, mint Balla Zsófia teljesen visszautasító véleményét, miszerint második Forrás-nemzedékről (mint meghatározhatatlanról) beszélni sem lehet.

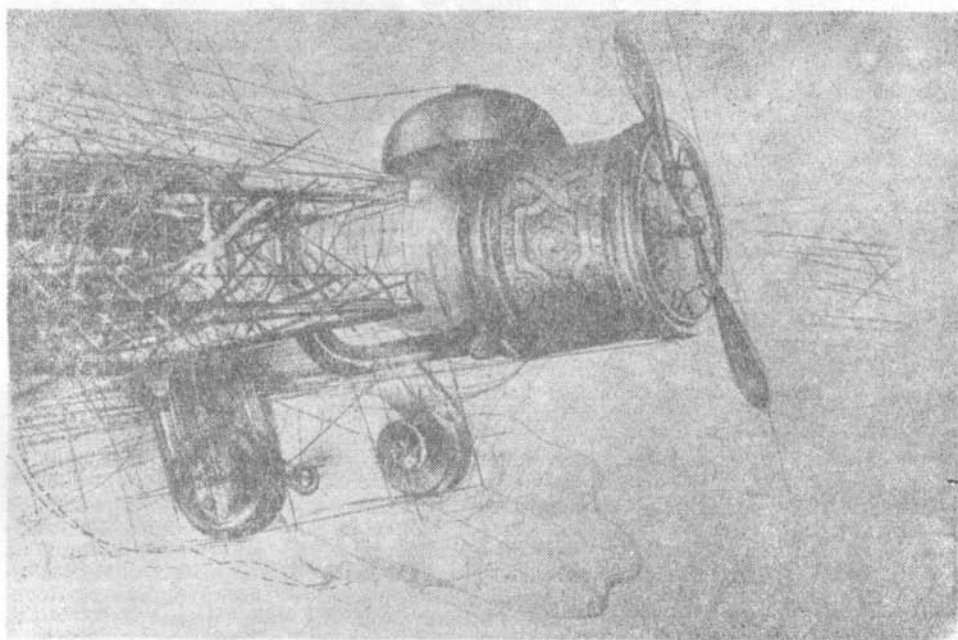
Bálint Ákos és Mózes Attila (*Fiatalköltők ürügyén*. Korunk, 1975. 11.) ugyancsak a *Vitorla-ének* felől ítéli meg a *Varázslatainkat* — ennek a közelítésmódnak az ellentmondásaira mutat rá Lengyel Ferenc (*Ami van — és ami lehetne...* Korunk, 1975. 12.) —, de ők már árnyaltabban fogalmazznak, mint Veres. „A második Forrás-nemzedék, ha néha csak illúziót, mítoszt is teremtett, de újra-

teremtett" — állítja Bálint Ákos, és ezzel az ítélettel lényegében egyetérthetünk. Mózes Attila cikkében önkritikailag, pontosabban a szubjektív és a történelmi tényezők utólagos számbavételével bukkan fel a vallomás: „Rácsodálkozással olvastuk őket, fedeztük fel minden versükben nemcsak a nekünk-, hanem az értünkvalót is, mert pontosan és költőien fogalmazták meg igazságukat és — ma már tudjuk — tévedéseiket is. Akkor úgy éreztük, fontosabbak számunkra, mint a klasszikusok...” Néhány év tapasztalatával gazdagabban viszont felismeri, elfogadja: „Valójában az az igazság, hogy forma és tartalom együttes felszabadításának szintézise már az első Forrás-nemzedék esetében megtörtént, méghozzá a lehetőségekhez mérten ugyancsak magas fokon.”

A legfontosabb persze nem a közelmúlt irodalomtörténeti — tényeknek megfelelő — számbavétele volna, hanem a holt napi költészet útjainak, lehetőségeinek a keresése. Az „újatmondás”, „a távlat megtalálásának” igénye természetesen indokolt, de programnak túl általános, és ezért kevés. Az ifjú bírálók között az egyik Szócs Géza, a másik Markó Béla verseiben véli felismerni holt napi költészetünk irányát; Bálint Ákos szerint „a *Varázslataink* nem teszi lehetővé holt napi vezéregyéniségek megnevezését”. Ilyen értelemben a vita vég nélkül folytatható volna, de nyilván fölösleges ma eldönteni, megjósolni, hogy ki a legtehetségebb. (Markó Béla, majd Szócs Géza Forrás-kötete mindenesetre meggyőzőtt arról, hogy velük már napjaink költészetében is számolni kell!)

Idősebb, tapasztaltabb kritikusaink távolmaradását ezen a ponton éreztük a legsajnálatosabbnak: egy újabb alkalmat szalasztottunk el, hogy egész hazai magyar líránk állapotáról vitatkozzunk, társadalom és egyén, haza és nagyvilág, saját hagyományaink és a modern világlíra figyelembevételével.

Kántor Lajos

Szilágyi Zoltán litográfiája

A régészeti táborozás kockázatairól

A történelem-szakkörök repertoárjában sokféle „diáfoglalkozás” szerepel — a régészeti ásatások szinte soha. Az ásatásvezetés olyan „műfaj”, amelybe nem egy hivatásos régésznek is beletört már a — csákánya. Mindennapos a rizikó. A „laikus földmunkás”, aki csak a tárgyakra figyel, bármelyik pillanatban „eláshatja” a folyamatot.

Mégis mi készítenet egy szakkörvezető tanárt arra, hogy évről évre váljalja a kettős kockázatot: nemcsak a régészetit, de a pedagógiaiit is?

Szerkesztőségünk „katedraközelsben” sem tekintette magát faggatózásra illetékesnek. Ehelyett Palkó Attilát volt diákjaival, egykori régészinasaival, -segédjeivel szembesítettük. E találkozásból született az alábbi beszámoló. Egy szakkörvezető „felbolygatott-feltárt” emlékezete. Kockázata persze az emlékezésnek is van. Az emlékezés sodrában „eláshatjuk” a lényegét. Előfordul, hogy itt is csak tárgyakra figyelünk (az élményre), és betemetjük a folyamatot (a tanulságokat). Pedig több mint egy évtizednyi szakkörvezetés, négy év régészeti táborozás (1968—1971) tapasztalataiból van mit általánosítani. Ez is egyfajta archeológia — a pedagógiai tudás archeológiája.

KORUNK

Volt tanítványom — régésznek készült, most történelemtanárral — azt kérdezte: mit tennék én az ő helyében. Mit tehet történelemtanárként az, aki régésznek készült, és nem akar régészeti szenvedélyének hátat fordítani? Kemény kérdés, dilemmatikus kérdés. De másképpen is feltehető. Mit tehet régészként az, aki ugyan tanári hivatásához kötötte magát, de tanárként is régészeti szenvedélyét, az ásatások közösségi élményét szeretné a követségbe nemzedékekbe átmenteni?

En csak a *magam nevében* gondolhatom el, mit is tehettem — *történelemtanárként*. Nem vagyok hivatásos régész, de ebben a népszerű szakmában nevelkedtem. A tanári hivatáson kívül ez állt mindig legközelebb hozzám. Össze lehet-e kötni a pedagógiát a régészettel? Meggyőződésem volt, hogy igen. Erről azonban előbb másokat is meg kellett győzni.

Honnan merítettem hozzá az erőt? Az ember ilyenkor neveket mond, egykori tanárai nevét sorolja, s a felsorolás maga is folyamat. Engem László Gyula régészprofesszor vezetett be e kettős szakma rejtelmibe. És rajta kívül olyan kiváló hazai régészekről tanultam el az ásatások műhelytitkait, mint Constantin Daicovicu akadémikus, Ioan Nestor vagy Kurt Horedt professzorok. Innen azonban még hosszú út vezet az ásatásig. S még hosszabb a régészeti táborozásig.

Mi adja meg a döntő lökést egy ilyen vállalkozáshoz? Hol ez, hol az. Van, amikor a sikerélmény, van, amikor a kudarc. Van, amikor a kettő együtt. Az első kudarc lehetőségét egyik természetrajzos kollégám nyújtotta át nekem 1959 tavaszán: „Nem ártana utánanézni, honnan került a patakmederbe ez az eszköz.” Szépen kidolgozott őskori kőbaltát tartottam a kezemben. Ez lenne a régvárt szerencsés véletlen? Alig vártam, hogy átfésüljük a terepet. Ahol a balta előkerült, ott laktak egykori készítői is. Vasárnap villámkirándulás a várostól kb. 6 km-re fekvő Bácsi-torokba. Ama bizonyos patakmeder azonban olyan, akár a többi. Semmi jel, semmi nyom. Már-már úgy látszott, örökre megoldatlan marad a kőbaltarejtély. Ekkor a patak medrében újra felfelé haladva, feltűnt nekem egy omladékos pont. Közelebb mentünk. A függőleges falban — egy elhagyott kőbánya helyén — röntgenképhez hasonlóan rajzolódott ki az ősi kunyhó körvonalai. Kikandikáló edénytöredékek, kiálló kövek, szétszórt állatsont-maradványok... Nagy volt a kísértés! A fiúk bicskával „felfegyverkezve” azonnal nekironítottak volna a falnak. Alig tudtam fékezni őket, hát még magamat!

Ez az a pillanat, mikor az emberben „keresztbe áll” a régész a pedagógussal. A pedagógus tudja, hogy kivihetetlen vállalkozás előtt áll. Kincsünket közel há-

rom méter vastag, mészdattal cementezett, igen kemény földréteg fedte. Az ásás felnőtteknek is nehéz munka, mihez is kezdhették 15-18 éves diákokkal. És ez még mindig a legkisebb gond. De mit mondok majd diákjaimnak, ha nem sikerül megszerezniem az ásáshoz szükséges hivatalos engedélyt, felszerelést és nem utolsósorban anyagi alapot? És hogyan mozgósítsam most tanítási év közben a két-háromhetes folyamatos munkához szükséges diákmunkaerőt? A pedagógus tehát kimondja az okos szót: „majd más alkalommal.“ Lehúti a kedélyeket, és „elnémitja“ magában a régészt. Lemond és várakozik. Éreli magában a kudarcot.

Az első sikerélményt — ezek után talán nem meglepő — egy kudarcból csiholtuk ki magunknak. Két év múlva a Bácsi-torokban járva meglepő látvány fogadott. Megelőztek bennünket. 1960-ban dr. Ferenczi István és dr. Nicolae Vlassa régészek vezetésével történelem szakos egyetemi hallgatók végezték ugyanitt kötelező szakmai gyakorlatukat. A régész most egyezkedni kezd a pedagógussal. Mi lenne, ha a mi történelmi szakkörünk is itt gyakorlatorozna valamelyik vasárnap, az érdeklődők legalább megismerkednének az ásás technikájával. 1962. október 22-én kellő felszereléssel ellátva jelentünk meg a helyszínen. Minden egyes cserép, csont óriási felfedezésnek számított. Bár a kunyhót 1960-ban feltárták, mégis látszott, hogy a keleti sarkában feltűnően sötét-feketés, porhanyós volt a réteg, s erről a helyről egyre több edénytöredék és állati csont került elő. Lehet, hogy valahol itt emberi csontváz is rejtőzik. El kell érnünk a bolygatlan réteget. A csontváza bukkanás lehetősége fölviányozott. Nem tudtam megállni, hogy el ne kottyantsak belőle valamit. A kutatószenvedély most már elemi erővel tombolt. Tenyerünket feltörte az ásó nyele, de ki törődött ezzel. Minden ásonyom után türelmetlenül lestük az egyre jobban mélyülő gödröt, hátha most! Már késő délutánra járt az idő, amikor valamelyik jóhumorú diákom elkialította magát: „Né, milyen nagy csont, tanár elvtárs!“ Az örömnél csak a kíváncsiság volt nagyobb. Mindenki odatódult. Pillanatok alatt szerették volna azt a bizonyos csontot felszínre hozni. Nagy erőfeszítésbe került, amíg meggyőztem őket, hogy a sietség mindent elront. A legnagyobb óvatossággal igyekeztünk a mintegy két és fél méter mélységben előkerült csontról a földet lefejtetni. Fokról fokra bontakozott ki előtűntünk a combcsont a behajlított alsó lábszárcsontokkal. Most már világos volt, hogy emberi csontváza bukkantunk. Besötétedett. A feltárást félbe kellett hagynunk. Mi lesz a magára hagyott csontvázal? Borzasztó rágondolni is, mi lenne, ha avatatlan kezek, reggel, mire mi odaérünk, széthordanák! Négy tanuló önként vállalta, hogy a hűvös októberi éjszakán, lobogó rőzseláng mellett lábon állva őrzi a csontvázat. Az egyik szülő vacsorát vitt az „őrszemnek“, s mi többiek is éber izgalommal vártuk a reggelt. Másnap az iskolában és a bentlakásban is a csontváz volt a „sztár“. Még az internátus kapusa, a néhai Tökés bácsi is beleszólt a vitába. Elhitte, hogy a csontváz nagyon régi lehet, s csupán a korát, a haterzet évet kifogásolta. Szerinte a csontváz nem lehet annyira régi, mert akkor még az özőnviwet is megelőzte volna.

Ezalatt Nicolae Vlással, a Régészeti Múzeum munkatársával sikerült felszínre hoznunk a csontvázat.

Jólesett látni, hogy diákjaim (Szabó Álmos, Kovács Júlia, János Mihály, Sinkó Magda) milyen ügyesnek bizonyultak a csontváz körüli matatóban. Első nagy erkölcsi elégtétel: órák után világoság búcsújárás kezdődött a Bácsi-torokba. Az első olyan sikerélmény, mely kibékítette bennem a pedagógust a régésszel.

Ez a sikerélmény készítetett arra, hogy most már komolyan fontolóra vegyem a sátorozással egybekötött régészeti ásás megszervezését. A tájat is mintha egyenesen táborozási helynek szánták volna. Mégis, hat évnek kellett még eltelnie, amíg 1968. június 27-én a helyszínen megjelenhettünk.

— Miért? — mindig ezt kérdezték tábortűznél, beszélgetések közben a tanítványaim.

Idő kell persze ahhoz is, amíg az ember magában elrendezi a dolgokat. Külön régési és külön pedagógus-lelkiismeretével. Mert még mindig fülemben csengett a László Gyula-i intelem: „Az ásás célja nem a szép tárgyak napfényre hozatala, hanem a földfedte történelem feltárása. Az ásások során szinte fontosabb a tárgyak rétegeinek, kapcsolatainak, a tárgyak fekvésének megfigyelése, mint magának a tárgynak a kiemelése. A műkedvelő azonban csak a tárgyat látja, csak azt keresi. Ezért nem áshat más, csak felkészült szakember!“ Vajon sikerül olyan gárdát kialakítanom, amely meg tud felelni ennek a szigorú követelménynek? Jó előre tudtam, emberfeletti dolog lesz mindig és mindenütt ott lenni. Vállalhatok-e egymagam ekkora tudományos felelősséget? Ha nekifogunk, nem lesz más választásunk, mint kilépni a műkedvelésből. Mint folyamatot kell majd megértenünk a történelmet. Ki kell törnünk a tárgyak bűvöletéből.

Magától a táborozástól nem féltem. A sátrak és más felszerelések megszerzése nem okozott gondot, hiszen iskolánkban a táborozásnak már voltak hagyományai. Sokan emlékeznek még ma is a Nagy Károly vezette pionírtáborokra, 1960-ban Koródi Regina és Katona Ilona tanárnőkkel közösen magam is szerveztem hasonlót. A táborozás régészeti függősége aggasztott. Mit adhat a régészet a táborozásnak? Nevelési szempontból tudok-e majd elég újat és vonzót nyújtani? Mi lesz, hogyha az ásatások valamilyen okból nem hozzák meg a várt eredményeket? Elvárható-e holmi cseréptöredékektől, hogy heteken át ébren tartsák különböző nemű és korú gyerekek munkakedvét és érdeklődését? Milyen tábor-szerzési fogásokkal lehetne felkészülni az esetleges régészeti kudarcra? Mivel maradjon az, aki nem az ásatásért, hanem a sátoros romantikáért fog majd a táborozásba benevezni?

A kockázatok felméréséhez azonban egyetlen nap is elég volna. A gyakorlati előkészítés az, ami igazán időigényes. Mennyi vesződség és utánajárás meggyőzni másokat ügyünk igazáról! Annyit beszélünk közösségi és hazafias nevelésről, de milyen nehéz elfogadható érvekkel megindokolni, hogy itt éppen erről van szó. Aztán szükségem volt olyan, minden áldozatra kész munkatársakra, mint Sándor Károly kollégám. És nem utolsósorban kell a háország: nagyvonalú iskolaigazgató és megértő szülőbizottság. Szülők vállalták magukra a tábori felszerelés ki- és hazaszállítását, ők gondoskodtak a napi kenyér-, zöldség- és gyümölcsellátásról. Volt szülő, aki maga is beállt „régészkedni”. A legfontosabb mégis az anyagi alapok előteremtése volt. (A költségek felét rendezvények bevételeiből állta a szülőbizottság, a többit a résztvevők adták össze. Csak az utolsó évben, 1971-ben lettünk akkora „urak”, hogy fizetési listát írhattunk alá: az elvégzett földmunkák fejében jelentős összeget kaptunk a múzeumtól.)

Csak ha mindez már megvan, akkor lehet nekifogni a tábor-szervezésnek; a szakmailag fölkészített jelentkezők közül kiválasztani azokat, akikre minden körülmények között számítani lehet; összeállítani a minél vonzóbb heti és napi programot; rendbetenni, kiegészíteni, becsomagolni a felszerelést. Aztán próbatáborozás vasárnaponként, és végül az indulás.

Mit jelentett a tábori élet számunkra? Furcsa módon csal az emlékezet. Emlékezetünk felszínén elsősorban az ünnepi mozzanatok zibonganak. A diákcsinnyek, a tábor neves vendége, a sátorverések és sátorbontások tréfás emelkedettsége. Hangyabolyra vert leánysátorok, dalos-gitáros tábornútzek, „fogpasztás” hancúrozások. És az ünnepek ünnepe: Pendzsi vagy Júlia (két legnevezetesebb csontváz-leletünk) látványos fölbukkanása. Még az unalom is ünnepi kontóbsze öltözik. Az esős napok, amikor az ember a sátorlap alá kucorodva nagyokat alszik. A rekkenő hőség és a tábor szigorú óre: Csipisz-kutya. Van tanítványom, aki az idő távlatából úgy érzi, a táborozással a kis dolgok romantikáját veszítette el. „Durva szórú pokróc, kemény matrac, pléttányér — normális körülmények között csupa nemtetszést kiváltó tárgyak. A munkáról nem is beszélve. Ásni, lapátolni, hajladozni a tűző napon, vizet hordani, mosogatni (de nagy mosogatások voltak!) — minden, csak nem szórakozás. Mégis milyen szívesen vállaltuk (és vállalnánk most is!) Mert valahogy értelme volt az egésznek...” (Vargha Gyöngyi, most sportfőiskolás)

Csak mélyebbre „ásva” követhető nyomon, hogyan alakította ez a négy év egy-egy diákom közösségi és történelemtudatát, pályaválasztását, hogyan bontakoztatta ki néhányuk szervezőtehetségét. A táborozók számára többé nem holt tárgy a kiásott kőeszköz vagy cserépdarab. Velük nem fordulhat elő, amit egy más iskolából jött tizedikes egyszer velem is megtett: csak úgy szórakozásból össze-össze koccintgatta a kezébe adott őskori cserépdarabkákat — ugyan mi értékük lehet az ilyen ócska cserepeknek! A „cserepek” és az egész ásatás jelentősége persze nem volt már az első perctől fogva mindenki számára nyilvánvaló. „Éreztük, hogy a tábor valami egyedülálló, sok régész-szakember (külföldikek is!), író, művész, tudós, újságíró, rádió- és tévériporter járt nálunk. De mi kisebbek (12 éves voltam akkor!) még nem vehettünk részt az ásatásban.” (Nagy Antal, most tizedikes) Volt, aki csak akkor döbbsent rá munkája jelentőségére, mikor évek múltán a régészeti múzeumban látta viszont a kiásott darabokat. A pedagógiai hatás ilyenkor áttételesen, nagy időbeli eltolódással érvényesül.

Bármennyire is szigorú a régész önmagával szemben, nem mondhat le az azonnali hatásról sem. Folyamatot tudatosít, mégis tárgyakat kerestet. A Nagy Lelet maga a cél és motiváció, ugyanakkor az ásatások belső logikája szerint mindig a táborozás utolsó napjaiban látványosan fölbukkanó eredmény. Ahol tárgyai, eszközei előkerülnek, ott rejtőzik valahol az újkőkori ember. Többnyire a kunyhó legalján, az ásatógödör legmélyén, ahová munkánk legvégén jutunk el.

Az 1968. évi ásatáskor előkerült 2. számú csontváz, amelyet a tanulók tréfásan Pendzsinek neveztek el.

Akárha látogatóba érkeznének hozzá, előbb a „háztáját“ pillantjuk meg, magacsiszolta köeszközzeiről következtetünk a „gazdára“, majd házába, „otthonába“ lépve találkozhatunk vele magával, az újkőkori Pendzsiszel vagy Júliával. (A halottat kuporodott testtartásban temették saját kunyhója aljába.) Egy csontváz csak a kívülállónak pusztá csonthalmaz. Számunkra holtában is megelevenedett, nevet adunk neki, becézzük, különös (de csöppet sem morbid) barátságba keveredünk vele. Pendzsi felbukkanásakor (1968) az egész tábor a körül a pár szerencsés ember körül topog, akinek még jutott hely a szűk ásatógödörben. Nagy becsülete van ilyenkor a spaklinak! Gyakorlott szobafestők módjára simogatjuk a koponyát, miközben a gödör körül lábatlankodók cserében a mi fejünkre verik a földet. Üdvrivalgások közepette hozzuk felszínre a szinte teljesen ép női csontvázat. Pedig akkor még magam sem tudtam, hogy ez az egyetlen hazai, neolitikumból származó emberi lelet, amely ilyen jó állapotban maradt fenn. (Kipreparálva ma is iskolánk régészeti szertárában látható.) Az ásatások során talált 3 női és 1 gyermek-csontváz antropológiai értékét növelte, hogy hazai viszonylatban csak mintegy tucatnyi hasonló korai neolitikumbeli lelettel rendelkezünk.

A Pendzsi szétárolása azonban nem a legszerencsésebb pedagógiai fogás. Minden csoda három napig tart. Mégis, a Pendzsi-központúság azzal az előnnyel jár, hogy már első perctől fogva az emberre irányítja a tanulók figyelmét. A csontváz önmagában néma lelet. Nem sokat árul el arról, kik lehettek, honnan jöttek és milyen szerepet játszottak a mi vidékünkön a bácsi-torokbeli őskori település lakói. Pendzsi humanizált környezetét kellett tehát megszólaltatnunk. Ebben is főleg az agyagedény töredékeket. Készítési módjuk, típusuk, díszítésük beszédes útlevél. Meggyvörös színű égetett cserépdarabkák egy hangyaboly nyílása mellett — ez minden Pendzsinél többet mond.

Itt olyan kultúrával van dolgunk, mely megtette az első, döntő lépést a természet meghódítása felé. Cserépedényt csak az készít, aki növényi élelmet, tejterméket tárol és főz. Csiszolt kőbaltát csak az használ, aki kunyhót épít magának (a pattintott kőbaltá zezgugos elei beleszorultak, beletörték a fába). Kunyhót pedig csak az épít, aki megtelepedett életmódot folytat; aki a gyűjtögetésről, vadászatról földművelésre, állattenyésztésre tért át. A neolitikus forradalom egy pillanatát értük tetten. Olyan új világ kezdődött itt, amely máig is tart.

Meg tudja-e mozgatni ez a forradalmi folyamat képzeletünket? Ehhez olvasni kellett tudni az „útlevélben“. Ez a földműves-állattenyésztő kultúra nem hazánk területén alakult ki. Képviselői a mai Irak, Irán, Izrael és Kisázsia fennsíkjai-

ról indultak útnak mintegy hétezer évvel ezelőtt, s a Balkánon át nagyjából a Körösökig hatoltak fel dél felől. (Emlékeiket ezért mi *Körös-műveltség* néven tartjuk számon.) Megjelenésükkel forradalmi változást idéztek elő mindenütt. Ők honosították meg a környező, kezdetlegesebb életmódú népek körében a neolitikus kor majdnem minden vívmányát, melynek nyomait mi is mind megtaláltuk a bácsi-toroki őstelepen. Nyilvánvaló volt tehát, hogy Pendzsi és társai a Körös-műveltséghez tartoznak. Nálunk azonban 1968-ig a Körös-műveltségnek csak a hanyatló korszakából fennmaradt emlékeit ismerték. Hiányoztak a virágzó szakaszra vonatkozó települések ásatásai. Ilyeneket eddig csak Észak-Görögországból (Protoszaszklo) és Jugoszláviából (Starčevo) ismertünk. Tehát hiányzott az a legfontosabb láncszem, amely bennünket e közös eredetű kultúrkörrel összekapcsolt volna.

E téren mondhatjuk magunkat a legszerencsésebbeknek. Már 1968-ban olyan leletanyagot ástunk ki, mely új módon világított meg egy sor fontos kérdést. Nicolae Vlassa (az 1970—1971-es ásatásokat szakmailag ő irányította!) megállapítása szerint ez „Erdély és az egész ország területén egyelőre a legrégebb, bizonyítható módon a neolitikus kultúrához tartozó” leletanyag. (*Cea mai veche fază a neoliticului*. Acta Musei Napocensis IX. 1972. 27.) 1971-ben végül a hiányzó legfontosabb összekötő kapcsot is megtaláltuk: azt a bizonyos gömb alakú edényt, fehér alapon zezugos vörös vonalakkal. A neolitikus forradalom döntő pillanatát értük tetten.

Mennyire lelkesítette ez azokat, akik nem voltak kimondottan régészkedő hajlamúak? Talán ők is megéreztek valamit a leletanyag egyedülálló jelentőségéből. „Akkor lepődtem csak meg igazán, amikor német, olasz, jugoszláv szakemberek látogattak meg bennünket” — mondja Vargha Gyöngyi. A legnagyobb elismerést V. Milojić régészprofesszornak, a közép- és délkelet-európai neolitikus kultúrák világhírű szaktekinvényének látogatása jelentette, aki 15 német régész főiskolást is magával hozott a heidelbergi egyetemről. A közvélemény érdeklődése is „megemelte” a táborozást, beszéltek, írtak rólunk, a tévé ötperces kisfilmjében láthattuk magunkat vizsont. A túlzott népszerűség azonban árt a munkának, és árt a történelmi folyamat megértésének. Elmélyülni csak olyan emberek tudtak, akik részt vettek az aprómunkában, az anyag részletes megszólaltatásában, válogatásában és elrendezésében. Ez a munka nem korlátozódott csak a táborozások idejére.

Mire emlékszik Jungbert Béla (ma az őskori régészet egyik nagy remény-sége), aki mint régi táborozó és a történelem-szakkör elnöke a legtöbbet segített az anyag megelevenítésében?

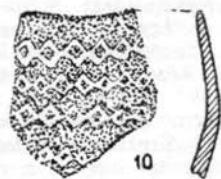
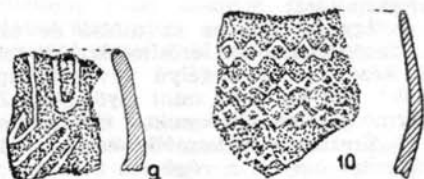
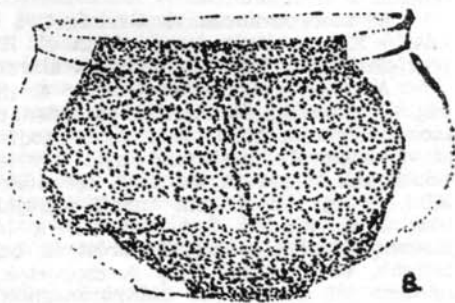
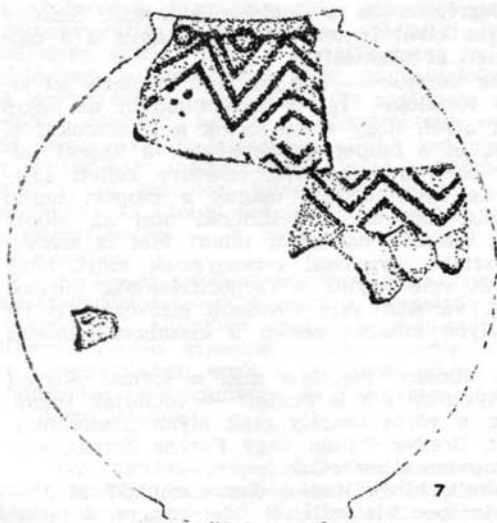
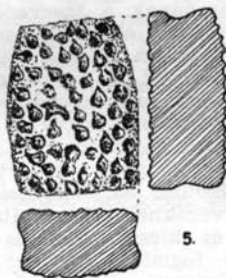
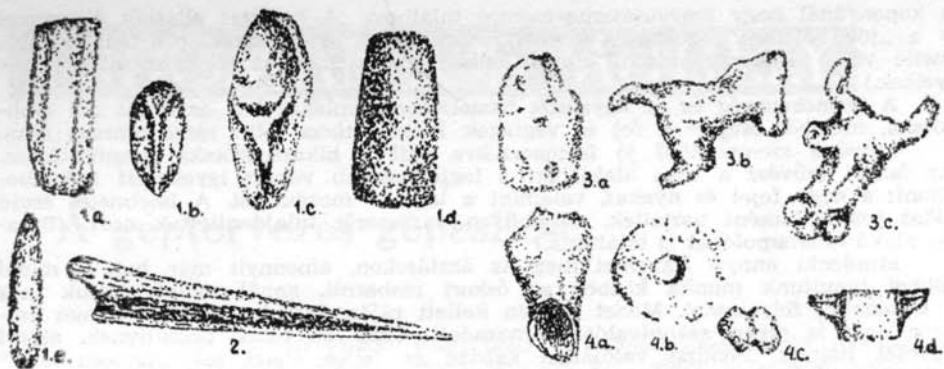
„Sokszor kérdezték tőlem, miért választottam ezt az életpályát. Hogy egy gyerekkori álomból több lett, mint ábránd, azt a régészeti körnek köszönhetem. Egyedülálló dolog, hogy nem diplomával a kezemben kényszerültem megismerni választott hivatásom gyakorlati oldalát, hanem jóval előbb, mielőtt még végleg elköteleztem volna magamat. Sajnos elképzelhetetlen, hogy a középiskola ilyen szinten adjon »előképzést« a jövőndő orvosnak, mérnöknek vagy művésznek. Páratlan szerencsém volt...”

Persze, kinek-kinek élnie kell tudni a szerencsájével. Tanárokat megszegényítő régészeki olvasottságával Jungbert lehelt életet a holt tárgyakba. Mint a táborozók összetudásának letéteményese, jó érzékkel fogta vállatára a leleteket. Nem kívülállónak kellett tehát rekonstruálni az őstelep lakóinak életmódját, hiedelemvilágát, technikáját, egész műveltségét — az átlelkesítés is a táborozók belső ügye lehetett.

Pendzsi „népének” csonteszközei (ár, lyukasztó, ékszer, amulett, sőt egy állat-ujjperecből készült, ma is használható síp) fejlett csiszolási technikáról valának. Az ár és a lyukasztó — varrószerszámok. Az áttúrt agyag orsókarikák tanúsága szerint ismerték a fonás és a szövés mesterségét. A kőbalta nyelének azonban még nem tudnak lyukat fúrni, s inkább a vékonyabb falú cserepet fúrták át.

A települési réteg legrégebb, azaz I. szintjéről kiásott cserépanyag finom pasztájú, vékony falú, többnyire gömb vagy félgömb alakú edényekből áll. Az edényt kívül-belül vörösre iszapolták (engobe), finoman fényezték, festették, majd kiegészítették. A díszítőelemek vörös alapon fehér pettyek, zezugos vonalak. A kunyhóban és a csontvázak leletanyagában kilószámra találtunk vörös vagy sárgásbarna okkerrögöket. Ezekkel Bene József festőművész szép színes rajzokat készített.

Az edények pasztájában pelyvát és megszenesedett gabonaszemeket találtunk. Az őstelep lakói hittek a túlvilági életben. Az alvó testtartásba zsugorított tetemet közvetlenül a tűzhely mellett temették el. Fejéhez jókora darab húst tettek,

1. Kőeszközök: a. penge; b. vakaró; c. csiszoló; d. balta; e. véső; 2. csont lyukasztó; 3. agyagtárgyak: a. embert; b-c. bikát ábrázoló idól; 4. csonteszközök: a. síp; b-c. díszek; d. amulett; 5. testfestésnél használt mintás edényre utal; 6. gabonázó kőmozsár; 7. Protoszeklo típusú edénytöredékek; 8. kiegészített agyagedény; 9-10. agyagedény-minták vörös-fehérben (elül- és oldalnézetben). (Megjegyzés: a 7-10. rajzokat N. Vlása idézett tanulmányából vettem, a többi Sántha Ferenc XII. osztályos tanuló rajzolta át a tulajdonomban levő fényképekről, illetve színes diafilmekről.)

a koponyánál nagy szarvasmarha-csontot találtunk. A halottat ellátták élelemmel s a „jövő élethez“ szükséges személyi tárgyakkal, edényekkel. (Például Pendzsi mellé vörös okkerrögön kívül törött baltát és egy gabonazúzó mozsarat is elhelyeztek.)

A termékenység és az anyaösök tiszteletének emlékét őrzi az a kis női szobrocska, melyből csupán a fej és végtagok nélküli törzs felső része maradt fenn.

Művészi szempontból jó formaérzékre vall a bikaszobrocska megmintázása. Az őskori művész a bika alakjában a legjellemzőbb vonást igyekezett kidomborítani: a nagy fejet és nyakat, valamint a támadó mozdulatot. A félelmetes erejű bikát totemállatként tisztelték, valamilyen varázserőt tulajdonítottak neki. (Bikafej alakú csontamuletet is találtunk.)

Mindenki annyit figyelhet meg az ásatásokon, amennyit már tud. S minél többet tanulunk munka közben az őskori emberről, annál többen láttuk meg a történelmi folyamatot. Menet közben kellett rájöttünk, hogy a neolitikum embere nem is olyan szánnivalóan elmaradott. Csak az tűnik primitívnak, akiről keveset tudunk. Pendzsi valójában gazdag és teljes életet élő „modern lány“ volt, aki korának valamennyi vívmányát ismerte, és élni tudott velük.

Az áttelekesítés azonban minden eddiginél pepecselőbb munka. A lendület csökken, és a pedagógusnak fel kell készülnie a visszavonulásra. Minél kevesebb a látványosan új eredmény, annál nagyobb gondot kell fordítani a táborozási élmény előkészítésére. Persze, az évek során felhalmozódnak a szervezési tapasztalatok is. Utolsó évben (1971) Kovács Nemere irányításával olyan új szervezési formával kísérleteztünk, melynek csirái már az előző években is megvoltak, igaz, elmosódottan és következtetlenül. Milyen feltételei vannak a diákönigazgatásnak? Először is a kölcsönös bizalom. A nevelőnek háttérben kell maradnia, s a résztvevők egyéniségét, kreativitását messzemenően tiszteletben tartva a felelősséget meg kell osztania velük. Az önigazgatás felülről jövő megszervezése nagyon kényes, önmagában igen kockázatos vállalkozás. Olyan állandó csoportokat kellett összekovácsolni, és olyan diákfelelősöket kellett kijelölni, akiknek kellő tapasztalatuk, tekintélyük volt, és az átlagnál jobb szervezőknek bizonyultak.

Minden csoportban egyaránt voltak nagyok és kicsik, fiúk és lányok. A csoportok naponta váltották egymást a következő foglalkozásokban: 1. konyhaszoigálat, 2. szórakozás—sport, 3. művelődés, 4. régészeti oktatás, 5. a régészeti telepen végzett munka.

A táborparancsnoki tisztséget a legrégebb és a legjobb szervező, Székely László XI osztályos tanuló látta el. Rajta kívül fontos szerepet játszott a 3 csoportfelelős és a közvetlenül nekik alárendelt 14 sátorfelelős.

A tábor vezetősége — tanár és diák vezetők — minden este elemezte az elvégzett munkát, és kijelölte a másnapi teendőket. Így a továbbiakban az egyes szolgálatos csoportfelelősök gondoskodtak arról, hogy a csoportok a feladatokat el is végezzék. Ez most már saját ügy lett, és a csoportok igyekeztek a kapott feladatoknak eleget is tenni. A teendők pontosan, emberről emberre kellett kijelölni, és így senki sem tudott kibújni, a lustálkodókat maguk a csoport tagjai utasították rendre. Így nemcsak a lógást sikerült elkerülnünk, ami az előbbi táborozásokon elég sok fejtörést és bajt okozott, hanem a tábori élet is szervezettebb, életképebb lett. A csoportok szinte egymással versenyeztek azért, hogy minden jól menjen. A diákparancsnok és vele együtt a csoportfelelősök feleltek közvetlenül minden egyes táborozóért. A városba való rövidebb eltávozást is ők engedélyezték, és ők ellenőrizték valamilyen kihágás esetén a kiszabott büntetés végrehajtását.

Így lehetett ez az utolsó év olyan élmény, melyben még a formai elemek is az összetartozást erősítették. „A jelvényt még ma is őrzöm“ — mondják sokan. A kezdők zöld szegélyű jelvényt kaptak, a vörös szegély csak olyan „veteránoknak“ járt ki, akik, mint Gyöngyösi Zsolt, Bretter Zoltán vagy Farkas Zoltán, már harmadik elemista koruktól részt vettek minden táborozáson.

Ereztem-e valamilyen erkölcsi elégtételt, kibékültem-e önmagammal? Magyarokodás helyett a régész a múzeum vitrinjében viszontlátott leletanyagra, a pedagógus tanítványaira gondol. Jungbert Bélára, Bálint Józsefre (ő is történész), Szócs Agnesre, Szabó Annamáriára, Papp Katalinra és Jolánra, Mike Klárára, Máthé Melindára, Gáll Enikőre, Szabó Andrásra és Istvánra, Ambrus Vilmosra, Orsós Istvánra, Ferenczi Istvánra, Kovács Ibolyára, Keresztes Lászlóra és valamenynyüikre, akik mintha még ma is összetartoznának. Mit is mondott Vargha Gyöngyi? „Ha semmi egyéb nem lett volna, a táborozással én akkor is gazdagabb lettem. Ott tanultam meg nemcsak énekelni, de szeretni, értékelni is a népdalokat. Ezt kellene továbbadni az új iskolás generációnak.“

Palkó Attila

A géptervezés gépesítése

Mi sem természetesebb, mint hogy a tudományos-műszaki forradalom jegyében álló 1976—1980-as ötéves tervünk egészséges pezsgésbe hozza az alkotó energiákat; hogy gazdasági, műszaki és más területeken dolgozó szakembereink ezrei, tízezrei óhajtanak hozzájárulni újító elgondolásaikkal a tervfeladatok teljesítéséhez és túlszárnyalásához.

Ilyen egyéni — de közösségi érdekű — alkotómunka terméke az alábbi tanulmány, amelynek első részét Rohonyi Vilmos, második részét Jenei Dezső írta. Mindketten ismert szakemberei gépgyártó-iparunknak, akik nyugálománnyba vonulva sem szüntek meg részt venni a műszaki tudományok fejlesztésében és a termelés gyakorlati kérdései megoldásában, s akik jelen tanulmányukban az iparág egy fontos részlege, a géptervezés korszerűsítésére tesznek javaslatot.

Örömmel adunk helyet írásuknak, mint majd az esetleges hozzászólásoknak is, abban a meggyőződésben, hogy közlésével az alkotó szellemi energiák már említett pezsgését segítjük elő, feladataink minél jobb megoldása céljával.

Az utóbbi tizenöt évben a fejlett tőkésországokban élénk munka indult meg a géptervezés termelékenysége megdöbbentő lemaradásának tanulmányozására. Az összehasonlítás a *technológia* szédítő iramú haladását veszi alapul: egy angolai felmérés szerint 1900-ra vonatkoztatva a gyártástechnológia 1000 százalékos fejlődésének a *tervezésben* csak 20 százalékos termelékenység-emelkedés felel meg. A géptervező a század eleje óta majdnem ugyanazokkal az eszközökkel és módszerekkel dolgozik, holott a gépgyártásnak már számjegyes vezérlésű szerszámgépek és megmunkálási központok állnak rendelkezésére. A világpiac helyzete is növeli a géptervezés megterhelését, mert a technológia fejlődése felgyorsítja a termékek átfutási és elévülési folyamatát, amivel a tervezésnek versenyt kell futnia. Az eredmény az utóbbi évtizedben a tervező és rajzoló személyzet 200 százalékos *létszámemelkedése* — a termelő személyzet mindössze 18 százalékos létszámnövekedése mellett.

A fejlett tőkésországokban nagy lépésekkel haladtak előre a *géptervezés automatizálása* terén, s ezért a szocialista államokban is sürgősen foglalkozni kell a kérdéssel, különben megnő licencia-mérlegük vesztesége (köztudomású, hogy a licencia-haszon áramlási iránya mindig a fejlettebb ipari államok felé mutat). A következőkben erről a kérdéstről adunk vázlatos áttekintést a világhírű aacheni műegyetem szerszámgép- és üzemszervezési laboratóriuma által ellenőrzött dokumentáció alapján.

Egy nyugat-európai felmérés szerint, amely 67 000 munkaóra terjedt ki, a géptervezésben a legtöbb alkotó jellegű munka a terméktervezésben és a csoporttervezésben „fogy el” (5, illetve 25 százalék); az alkatrésztervezésre csak 5 százalék esik; ezzel szemben a legtöbb munkaidőt az alkatrész- és csoportrajzolás veszi igénybe.

Általános megfontolásokból nyilvánvaló, hogy az alkotó jellegű, ún. *heurisztikus* tervezés nem hozzáférhető semmilyen gépesítés számára, legfeljebb az információszerzés adatbankszerű megszervezésének veszi hasznát. Az „adatbank” tulajdonképpen valamely számítógép komplex tárolója, amelyből egy numerikus vagy alfanumerikus (számokból, betűkből és egyezményes jelekből álló) rendszer szerint a tervező lehívja a neki szükséges információs anyagot — például a tervezendő géptípushoz hasonló más gyártmányok adatait, a vonatkozó irodalmat stb.

A tervezés lehet kombináló jellegű, ún. *algoritmikus* tervezés is, amelynél az alkotó jellegű tevékenység sokkal kisebb arányú — s így ez a gépesítés számára sokkal inkább hozzáférhető, mert a tervezési feladatok megoldásához a termék összeállítási rajzától a csoportok metszetben való feltüntetéséig ismert szabályok, módszerek és példák állnak rendelkezésre. Tanulmányunkban — érthetően — csak az algoritmikus tervezés problémáival foglalkozunk, mert csak ez alkalmas az automatizálásra; megjegyezzük azonban, hogy az algoritmikus tervezésre vonatkozó megállapítások a heurisztikus tervezés csoport- és alkatrésztervezésére, valamint rajzológiai munkálataira is érvényesek.

Minden géptervezési munkát beható elemzéssel kezdődik, amelynek első lépése a *tervezési feladat* megfogalmazása. Ezt a tervező rendszerint készen kapja a megrendelőtől, de saját feladata is lehet. A tervezési feladatot a teherfüzet részletezi; ez tartalmazza az elérendő paramétereket (műszaki jellemzőket) azok alsó és felső határértékeivel (tűréseivel) együtt. Következik a *tervezési feladat elemzése*. A tervezőnek hozzátvetőleg képet kell alkotnia magának a szóban forgó gép, berendezés által megvalósítandó mechanikai, fizikai, technológiai folyamatok lényegéről, és meg kell keresnie a megoldás általános elvi körvonalait. Ez a tervezési munka legnehezebb része, amely tudást, tapasztalatot, intuíciót és fantáziát igényel.

Ezt követi a *megoldási vázlat* elkészítése, amely természetesen csak a megoldás minőségi vetületeit adja, s átmenet a megoldás minőségi és mennyiségi komplexumát is jellemző *alaptervrajz* elkészüléséhez. Közben el kell végezni a gép, berendezés folyamatainak számításait; ebből adódik nagyságrendi adatainak első megközelítése. E számítások, amelyek a feladat műszaki jellemzőiből indulnak ki, sokszor csak fokozatos megközelítéssel végezhetőek el — ezért már itt időmegtakarítást eredményez a számítógép bekapcsolása.

Ezután következik az alapterv összehasonlítása a teherfüzet előírásaival, az esetleges eltérésekben való megállapodás a megrendelővel — majd jön a *részlevezés* fázisa, ami az alkatrészek paramétereinek (szilárdság, stabilitás, élettartam, kopás stb.) számításával kezdődik. Ez a fázis az előtervben szereplő méretek, arányok, súlyok stb. megváltoztatásához vezethet. A vonatkozó számítások számítógép-programok alapján végezhetőek. Mindezzel összefonódik az alkatrészek műhelyrajzainak elkészítése, ami a következő fázisokban történik:

- a csatlakozó méretek átvétele a végleges alaptervből;
- az alkatrész végleges alakjának felrajzolása (amihez igénybe veendő a belső tervezési utasítások, az ismételten felhasználható alkatrészek katalógusa, a méret nélküli sorozatrajzok gyűjteménye);
- a szerkezeti anyag kiválasztása, amihez az országos szabványok és a belső tervezési utasítások ismerete szükséges;
- az alkatrész ellenőrzése a végleges kialakítás után a szükséges számításokkal;
- a méretek beírása, amihez figyelembe veendő az országos, esetleg nemzetközi szabványok, illetve a numerikus vezérlésű szerszámgépek technológiája által megkívánt méretbeírási rendszer;
- a felületi finomság és felületi szilárdság előírása;
- a rajz kihúzása tussal, kézi munkával vagy rajzológép segítségével;
- az összes felírások, utasítások, adatok, megjegyzések stb. rávezetése a tervrajzra.

Az olvasó észrevehette, hogy az alaptervről a részlevezésekre ugrottunk — mivel csak a részlevezések elkészítése után lehet véglegesíteni a csoportrajzokat (szerelés-egységeket). Az alaptervrajz felosztása alegységekre gyakorlatot igényel, hiszen itt nemcsak a szerelhetőséget kell figyelembe venni, hanem például az építőkocka-rendszerű gépcsaládtervezésnél a csoport-újrafelhasználás elvét is (ti. azt, hogy szomszédos gépcsaládtagok azonos rendeltetésű csoportjait fel lehessen használni). A szerelési alegységek szabványos alkatrészeit nem rajzoljuk le, hanem a normagyűjteményből vesszük.

Következik a csoportrajzok utolsó ellenőrzése: a *szerelhetőségi vizsgálat* (közhasználatú idegen szóval: kollízió-vizsgálat), amit a tussal való kihúzás és a felírások elkészítése követ — s végül jön a *darabjegyzék* elkészítése, ami egyúttal a csoportrajz teljességének ellenőrzése is.

A fenti, inkább kronologikus, mint analitikus folyamatleírás után térjünk át a dolog lényegére. Hogyan kapcsoljuk be ezt a műveletsort valamely — a továbbiakban EAR-nak rövidített — *elektronikus adatfeldolgozó rendszerbe*? Az EAR-nak a már ismert számítógépen kívül *grafikus adatfeldolgozó rendszert* (GAR)

is magában kell foglalnia, s ennek a következőket kell tartalmaznia: sornyomtató gyorsrajt, rajzológép, két- vagy háromdimenziós letapogató, digitalizáló készülék (ez a számítógép fordítottja: nem program alapján vezérlő a grafikus jellegű egységeket, hanem meglévő rajz alapján „letapogatással“ szerkeszt programot), képernyős rajzmegjelenítő készülék, mikrofilmfelvevő készülék, fotografikus rajzoló készülék (diavetítővel, vagy anélkül), és végül újabban mikrofilmmegjelenítő készülék.

Ha valamely tervezőintézetben be akarjuk vezetni a GAR-t, s ehhez megvannak a szükséges előfeltételek, akkor a készülékek kiválasztásánál az elérendő célokhoz kell igazodnunk. Ha például a bevezetendő GAR fő feladata a tervezés előmozdítása, akkor a fő szempontnak a különböző megoldási lehetőségek lejátszhatóságának kell lennie (vagyis annak, hogy a grafikus ábrázolások és a hozzájuk tartozó számítások gyorsan rendelkezésünkre álljanak). Ehhez megfelelő programok szükségesek. A tervezőnek tudnia kell dialógust folytatni a GAR-ral, azaz tudnia kell különböző megoldásokat kérni, hogy a rendszertől gyors választ kapjon. Ehhez megfelelő perifériális elemekkel felszerelt rajzmegjelenítő képcsöves készülékek (display) szükségesek.

A tervezés automatizálása körültekintő szervezést igényel. Az első feltétel az *egyértelmű jelölési* (kódolási) *rendszer*, amelynek alapján pontosan meg lehet különböztetni a szerkezeti csoportokat, alkatrészeket stb. Az egyértelmű számozás, amely az illető alkatrész vagy szerkezeti csoport összes műszaki dokumentumain szerepel, nemcsak rendet teremt — a számítógép tárolójának megfelelő programja anélkül le sem hívható. Leginkább bevált az ún. „párhuzamos számozás“, amelynél az azonosítás és az osztályozás egymástól független. Az *azonosító szám* bármilyen tárgyat összecserélhetetlenül megjelöl, azonosít; az *osztályozó szám* a tárgyakat meghatározott nézőpont szerint valamely rendszerbe sorolja. Az azonosító szám szerepel a tárgy minden bizonylatán (rajz, darabjegyzék, raktárkartoték stb.) — és a műszaki bizonylatok osztályozó számok szerinti elrendezése lehetővé teszi az alkatrészek és csoportok újrafelhasználását. Az EAR bevezetésének másik feltétele a megfelelő *programozási nyelv*, amelynek segítségével a tervező utasításokat ad a rendszer gépeinek. Ez a nyelv a numerikus vezérlésű szerszámgépek lyukszalagos vagy lyukkártyás vezérlésénél használt APT, EXAPT, ALGOL, FORTRAN stb. elnevezésű programnyelvekből veszi szó- és szimbólumkincsét. Mindezek gyakorlati részletkérdéseire itt nem térhetünk ki.

Gépi rajzokra és anyag- vagy tárgylistakészítésre az ún. „egyes laprendszer“ vált be, amelynél minden darab, minden működési csoport stb. külön lapon ábrázolódik. Az alkatrészek és működési csoportok rajzdokumentációjának áttekintését nagymértékben megkönnyíti a kép- vagy filmlykkártya-rendszer. A minden adatot tartalmazó lyukkártyákat két kartotékcsoporthoz kell rendezni, az egyikbe az azonosító szám, a másikba az osztályozó szám szerint, hogy a tervező gyorsan eligazodhasson. Újra felhasználandó működési csoportok vagy alkatrészek az osztályozó szám szerint válogatandók; egyéb célokra (raktárszolgálat, javítási munkák stb.) az azonosító szám szolgál.

Ezek után tekintsük át a korszerű géptervezésben használt legfontosabb készülékeket és azok néhány sajátosságát.

1. Rajzológép

Kétféle pontosságú rajzológépfajta van: *helyeztszabályozás nélküli* és *helyeztszabályozásos* — s mindkettő lehet asztali rendszerű vagy dobrendszerű. Mint-hogy a gépszerkesztés igényeit az előbbi kielégíti, itt csak azzal foglalkozunk, s annak is csak az *asztali rendszerű változatával* (amelytől a dobrendszerű a rajzlap elrendezésében és rögzítésében különbözik). Első ábránk a gép vezérlésének blokkvázlatát mutatja. A gép működési elemei a vezérlőműből, a hajtóműből és az asztalszerkezetből állanak. A vezérlés lényegében az EAR-tól jövő impulzusokat a rajzológép nyelvére lefordító (dekódoló) kapcsolásból áll.

A vezérlőmű kimenő impulzussorozatai a rajzolófejnek az x és y koordinátáira irányába való elmozdulását és z irányban való emelését szolgáló hajtómű szerkezetébe jutnak. A hajtómű motorjainak forgómozgását fogasrudas, orsós vagy húzókábeles áttételek továbbítják a rajzolóműhöz. A rajz-papír lehet fólia vagy fényérzékeny papír, amelyek mechanikus, vákuummal vagy elektrosztatikusan rögzíthetők az asztalra. A motorok ún. léptető motorok, amelyeknél a vezérlő impulzus hatására a forgórész (rotor) meg-

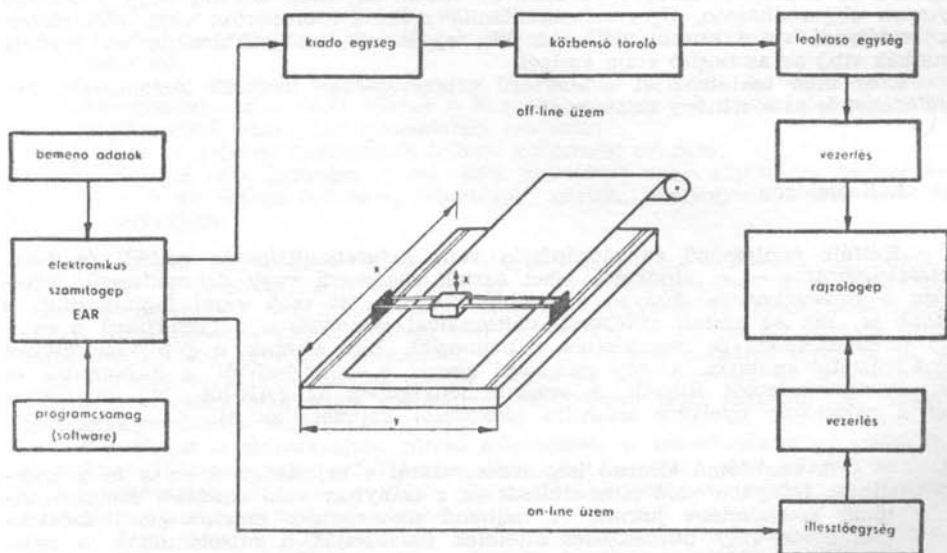
határozott elemi szögelfordulást végez. A léptető motor ún. „start—stop” üzemben dolgozik, azaz a motor minden egyes impulzus után megáll, és várja a következő impulzust.

A rajzolófej különböző rajzeszközökkel, sőt gravírozó szerszámmal is felszerelhető. Egyes újabb változatokon fényrajzoló fejet is alkalmaznak, amely filmre rajzol fény sugarral, s ez a rajz rendkívül éles. Egyes változatoknál gyorsajtó is áll rendelkezésre a különféle nehezen rajzolható jelek részére, az AEG-Telefunken Geograph fényrajzoló berendezéssel pedig megtakarítható a költséges és időrabló másolás művelete.

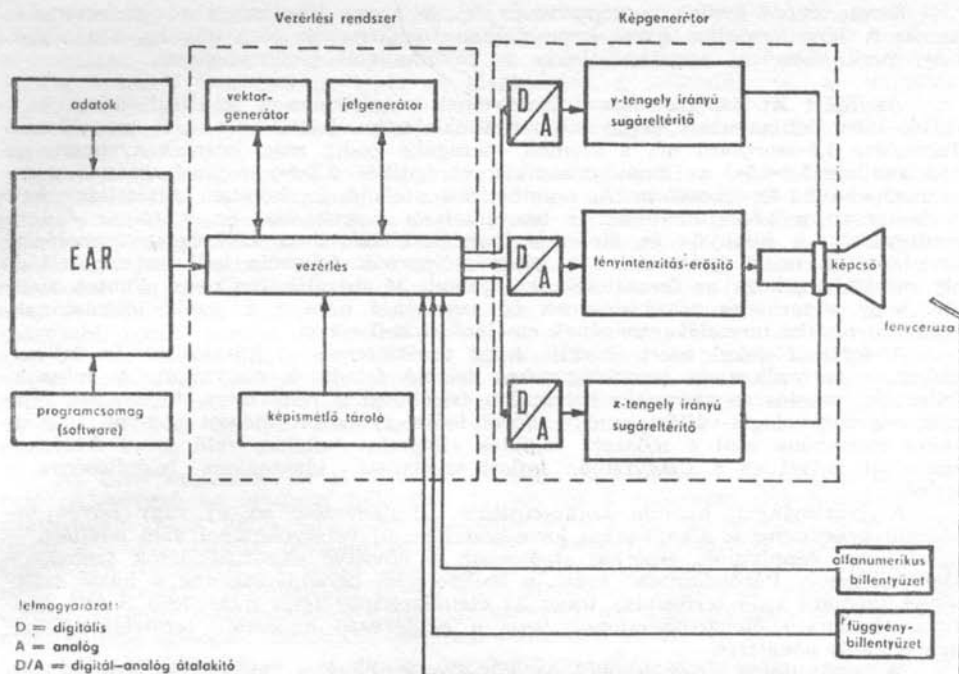
A rajzológépek vezérlése vagy központi EAR-ral, vagy saját vezérléssel történhet (lyukszalag, mágnesszalag vagy erre a célra szolgáló különleges írógép segítségével). A gépet négyféleképpen lehet üzemeltetni, mégpedig ún. *on-line*, *off-line*, *remote* és *time-sharing* rendszer szerint. Itt csak a leginkább elterjedt két első rendszerrel foglalkozunk. Az *on-line* rendszernél a rajzhoz szükséges utasítások az EAR-tól vagy a saját vezérléstől egy elektronikus illesztő egységen (adapter) át érkeznek a rajzológép vezérlőegységéhez; az *off-line* rendszernél az utasítások először a közbelső tárolóba kerülnek, ahonnan leolvasó berendezés juttatja el az impulzusokat a rajzológép vezérlőegységéhez. Az *on-line* esetében a rajzológép viszonylag lassú működése miatt a számítógép-rendszert hosszú ideig kell igénybe vennünk, míg az *off-line* esetében csak a közbelső tároló „feltöltésének” időtartamára.

2. Képernyős rajzmegjelenítő készülék

A tervezés számára olyan készülékek beállításának van értelme, amelyek segítségével betűkkel és számokkal leírt utasítások alapján hiánytalan rajzok nyerhetők, s amelyek a rajzokon kívül betűket, számokat és egyéb szimbólumokat is reprodukálnak. Ezt a körülményt a képernyős rajzmegjelenítő készülékek teljesítik — fotofelrajzoló, mikrofilm-felvevő, diavetítő, mikrofilm-megjelenítő és más perifériális tartozékokkal együtt (ez utóbbiakra a rajzmegjelenítés után, a *rajzkiadási fázisban* van szükségünk). Az EAR-ból jövő számjegyes adatok a katódsugárcső képernyőjén rajzelemek formájában jelennek meg. Minthogy a katódsugárcső fénylő rétege csak rövid ideig tartja vissza a képet (remanens fényhatása korlátozott), a képcső ernyőjén megjelenő képeket folyamatosan meg kell ismételni; ezért a jelek a képismétlő tárolóba futnak be, amely az ismétlést a szükséges ideig folytatja.

1. ábra. Helyzet szabályozás nélküli rajzológép, „on-line”- és „off-line”-üzemének blokkvázlatával együtt.

2. ábra. Elektronikus sugaras képernyős rajzmegjelenítő készülék blokkvázlata.

Második ábránk mutatja egy ilyen képernyős készülék blokkvázlatát. A készülék kapcsolása lehetővé teszi, hogy a kezelő a képen változtatásokat eszközöljön, és a megváltoztatott rajzot újra megjelenítse. Tehát a rendszer dialógusképes, ami igen fontos körülmény: úgy működik, mintha a „klasszikus” tervező ki-radírozna és újrarajzolna bizonyos részleteket — csakhogy ezt most a vezérlőmű-re ható billentyűzet és fényceruza segítségével végzi.

Kevésbé bonyolult alkatrészek számára (fogaskerekek, csapágyfedelek, tengelyek stb.), amelyek a gyakorlatban sűrűn előfordulnak, és aránylag kevés jellemző adattal meghatározhatók, jól beváltak az ún. képcsősves „menü-rendszer”. A „menü” a képernyő széléin vagy alján megjelenő elemekből áll (betűkből, számokból, jelekből stb.), amelyek közül fényceruzával való rávilágítással egy-egy elemet kiemelhetünk, és bevihetjük a munkafelületre. Az így kapott fénycsőábra lerajzolását, ha szükséges, a rajzológép automatikusan elvégzi.

E művelettel érdemes kissé bővebben foglalkoznunk. A tervező kiválasztja a gyár normatárából (vagy ha létezik országos EAR-hálózat, annak normatárából) például egy megtervezendő fogaskerék alakját az egységes azonosító szám alapján. Tegyük fel, hogy az „A” típust választotta (öntött test, sima oldalfalak kétoldalt kiálló aggyal, ékpályával). A normatárnak a fogaskerekekre vonatkozó komplex összeállításra megjelenik a képcső látómezőjében, s ekkor a tervező a fényceruzával megérinti az „A” típus képét. Erre a képcső látómezőjében megjelenik egy rajzlap, amelyen a rajz helye üres, s alatta ugyanakkor feltűnnek a fogaskerék tengelyre való felerősítésének különböző variánsai (sima furat, ékpályás agy, ékfogazatos agy stb.). A tervező fényceruza-érintéssel kiválasztja a célnak megfelelő megoldást, amire ismét új kép jelenik meg: a fogaskerék sraffozatlan rajza az összes méretvonalakkal, tűrésjelekkel stb. Ezek között vannak csillaggal megjelölt adatok, amelyek kötelezők (ti. ezek alapján számítja ki a számítógép a fogaskerék összes adatait), s vannak kereszttel megjelöltek, amelyeket a tervező a fényceruzával előírhat — vagyis a program erre vonatkozó algoritmikus számításait módosíthatja. A még hiányzó információkat (felületi kezelés, kémenység stb.) a tervező fényceruza-érintéssel kiválasztja a látómező szélén megjelenő „menü”-ből, majd leadja a „kész” jelet. A készülék kiolt minden fölösleges információt, s a látómezőben feltűnik a sraffozott kész rajz képe, amely azonnal sokszorosítható.

Ezzel végére értünk a géptervezés új, korszerű lehetőségei rövid ismertetésének. A következőkben azzal kapcsolatban fogalmazunk meg néhány gondolatot, hogy hazánkban mi a perspektívája az automatizált géptervezésnek.

Az RKP XI. kongresszusa irányelveinek megfelelően a jelenlegi ötéves terv (1976—1980) időszakában gépgyártóiparunknak nagy feladatokat kell megoldania. Termelése 1,6-szorosára nő, a kiemelt iparágaké pedig még jelentősen: az elektronikáé 2,2-2,5-, a finommechanikáé és optikáé 2,5-3-, a fémforgácsoló szerkezeteké 2,4-2,6-szorosára. A nominalizált feladatok körében biztosítani kell a kohászat, a kőolajfinomítás, a bányászat, a petrokémia, az építőipar és cementgyártás, a könnyű- és élelmiszeripar beruházásaihoz szükséges technológiai berendezések hazai gyártását, s a gépgyártóiparnak fokoznia kell az exportot is oly mértékben, hogy az összkivitelnek legalább 34 százalékát alkossa. Fontos alapelve, hogy a termelés növekedésének 60 százalékát nem a dolgozók létszámának, hanem a *munka termelékenységének emelésével* kell elérni.

A fenti tetteket azért idéztük, hogy érzékeltesük a kutatásban és fejlesztésben a tervezőkre és technológusokra háruló feladatok nagyságát. A műszaki fejlesztés, vezetés és szervezés kötelezően feltételezi a rendszeres, folyamatos technika- és technológia-váltást, amely időre gyorsított ütemet igényel. Ugyanakkor keresnünk kell a műszaki fejlődés világszínvonalához való gyors felzárkózás útját, mivel ez a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítésének a kulcsa.

A gyártmányok állandó korszerűsítése, újratervezése az új vagy bőven található nyersanyagok alkalmazása következtében, új választékokkal való bővítése — mind olyan tennivalók, amelyek elsősorban a növekvő exportfeladatok szempontjából sürgősek. Párhuzamosan ezzel, a technológiai berendezéseknek a hazai szükséglet számára való biztosítása (csak az élelmiszeripar több mint 3000 önálló géptípust használ!) elengedhetlenné teszi a *géptervező kapacitás termelékenységének jelentős növelését*.

A tervmutatók értékeléséből az következik, hogy a mai géptervező kapacitást 1980-ig legalább 4-5-szörösére kell növelni. Hagományos módszerekkel ez lehetetlen. Mint közleményünk első részében rámutattunk, a fejlett ipari országokban sikerült a nagy volumenű alkatrésztervezési, -számítási és -rajzolás munkát gépesíteni, sőt automatizálni. Felvetődik a kérdés: mikor gazdaságos a korszerű EAR-ok bevezetése, és mekkora a hatékonyságuk.

A külföldi tapasztalatok azt mutatják, hogy ha 18 darab A3 nagyságú (297×420 mm) rajzra van szükség, az EAR-ral készült dokumentáció már gazdaságosabb, mint a „klasszikus” rajztáblán szerkesztett rajz. Mikrofilmes rajzolóberendezés használata esetében, ha 30 darabnál több A3 nagyságú rajzot kell készíteni, a ráfordítás a kézi rajzolás költségének csak egyharmada. Az EAR hatékonyságára jellemző, hogy míg 30 darab ilyen rajzot 1 műszaki rajzoló 85 óra alatt készít el (kb. két hét), ugyanazt a munkát egy képcsöves rajzmegjelenítővel ellátott egység rajzológépe 12 óra alatt, egy mikrofilm-felrajzoló képcsöves rajzmegjelenítő készülék pedig alig több mint 2 óra alatt végzi el.

Hazai viszonylatban az EAR-ok bevezetése mind a koncepciósi, mind a technológiai tervezési munkálatokban rendkívül időszerű — több szempont miatt. Országunk távlati termelési előirányzatai 1990-ig, illetőleg 2000-ig körvonalozottak, s továbbra is szüntelenül sokasodnak a feladatok — a szükségletek növekedése arányában. Ezekből a tényekből kiindulva a gépgyártóipar sokrétű feladatainak megoldása csak nagyon hatékony és rugalmas koncepciósi munkával lehetséges. Aminek alapfeltételeit még 1964-ben biztosította a műszaki fejlesztésről szóló párt-és kormányhatározat. Időközben a körülményeknek megfelelő újabb intézkedések megteremtették az elsődleges feltételeket ahhoz, hogy a műszaki tervezőmunka is hatáson vegye ki részét sokoldalúan fejlett szocialista társadalmunk építéséből (utalunk itt mindenekelőtt a gépipari termelőegységek mellett létrehozott tervező-intézetekre és az ezeket vertikálisan összefogó gépipari technológiai intézetekre).

A feladatok nagysága és sokrétűsége *szükségessé*, a mai szervezési struktúra pedig már *lehetővé* teszi az EAR bevezetését. A probléma időszerűsége jellemző, hogy a jelenlegi évi kb. 36 millió tervezőóra kapacitása az ötéves terv végéig még felerészben sem fogja fedni a gépgyártás állandó korszerűsítéséhez és az új termékek (főleg a technológiai berendezések) tervezéséhez szükséges kapacitást.

A külföldi és a hazai gyakorlat azt bizonyítja, hogy a fő probléma a számítógépesítés *megszervezése*: a számítógépek bekapcsolása a kiszolgáló országos rendszerbe, valamint ennek kihasználása és az eredmények hasznosítása. Egy átfogó EAR kiépítése és használatba vétele lehetővé teszi — már egy intézeten belül is

— a tervezési eredmények gyors átvételét, a tervezőkapacitás jobb kihasználását. s az intézetek szoros együttműködésének megteremtésével elősegíti ezek további szakosítását. A hálózatba bekapcsolhatók a szaktudományos intézetek és a főiskolák érdekelt tanszékei is, tehát az alapkutatás, a fejlesztés és a termelés együttműködése még szorosabb lesz. Az átfogó, országos EAR-ra alapított tervező rendszer azonnal alkalmazhatja a különféle egységekben kidolgozott megoldásokat.

Az EAR bevezetésének eredményeként számolni kell az *információs struktúra átalakulásával*. Megváltoznak és egységesülnek a foglalkozási és döntési struktúrák, s az egyéni munkakörök is átalakulnak, egyesek meg is szűnnek; kialakul egy iparág-szintű tervezésvezetési rendszer, amely magához vonja a döntési hatásköröket. Nem szabad megfeledkezni a *pszichológiai tényezőről* sem. Igaz, hogy növekedni fog az egyhangú, alacsonyabb fokú munkavégzés (gépkiszolgálás) aránya, de ezt bőven kiegyenlíti az, hogy számos munkakörben túlsúlyba kerül a magasabb rendű munka. A hosszú éveken át megszerzett képzettség és rutin sok esetben elértéktelenedik, s az átállásra kényszerülőkben feszültség keletkezik; bizonyos mértékben „nemzedéki probléma” is felmerülhet, mert az új generációk már magukkal hozzák a főiskoláról a számítástechnika alapos ismeretét. E kérdésekre fel kell figyelni, mert helyes megoldásuk a siker fontos személyi tényezője.

Az EAR működésének elve — az eddigiek ismeretében — könnyen megérthető. A tervező az országos hálózaton át lehívja a szükséges dokumentációt az adatbankból vagy helyi tárolókból munkahelyére, a display-készülékre. A megfelelő adatokat tárolja (például mikrofilmen), vagy a képernyős rajzmegjelenítő készüléken véglegesíti, s ekkor lerajzoltatja a rajzológéppel (kezdheti persze az egész műveletet a rajzológépen is, ha az adatbankban nem talál megfelelő megoldást). A kész dokumentációt aztán elraktározza az adattárolóban, ahol az számára is, más egységek számára is bármikor rendelkezésre áll.

Az EAR-hálózatban két típusú gép-konfigurációra (hardware) lesz szükség. Az első az iparági tervezőintézetek, a tudományos szakintézetek és a főiskolai tanszékek dotációja. Ez a következőket foglalja magában:

- elektronikus számítógép, kiszolgáló munkahellyel (pultcsatlakozó egység), lyukszalag- és lyukkártya-olvasók és -lyukasztók, dobtárolók, sornyomtató;

- a rajzokat és technológiai utasításokat tartalmazó adatok bankja mágnesszalaggal dolgozó digitális tárolókkal, mágneses lemeztárolókkal és a titkos dokumentáció tárolóival;

- a rajzokat és technológiai utasításokat kiadó berendezés rajzológépekkel, fényrajzoló készülékekkel és mikrofilm-megjelenítő készülékekkel;

- a rajzokat és technológiai utasításokat feldolgozó digitalizáló készülékek, rajzológépek fényrajzoló készülékekkel, mikrofilm-megjelenítő készülékek;

- dialógusképes képernyős rajzmegjelenítő készülékek.

A második konfiguráció csak a termelőegységek számára szükséges műszaki dokumentáció lehívására és kiadására szolgál, s mindössze a rajzokat és technológiai utasításokat kiadó berendezésekből, fényrajzoló készülékekkel felszerelt rajzológépekből, valamint mikrofilm-megjelenítő készülékekből áll.

Az EAR felsorolt berendezéseinek és az ezekhez kapcsolt összekötő egységeknek a beszerzése, az egész rendszer kiépítése megoldást sürgető feladat. Az Egységes Számítástechnikai Rendszer (ESZR) számítógépeinek alkalmazása nagymértékben elősegíthetné a hálózat kiépítését, s igen sok, ma már sorozatban gyártott berendezés használható lehetne; a rendszer egyik legdrágább eleme, a számítógép (kellékeivel együtt) éppenséggel *hazai gyártmány* lehet: a FELIX—256 — amely egyaránt alkalmas műszaki, tudományos és gazdasági jellegű adatfeldolgozási feladatok elvégzésére. Tekintettel arra, hogy EAR-ra más országoknak is szükségük van, hasznos volna, ha a rajzológépeket s a többi berendezést ugyancsak az ESZR keretében fejlesztenék ki és kezdenék meg a gyártásukat — de addig is, ameddig ez megvalósul, érdemes volna a legszükségesebbeket importból beszerezni.

Az EAR főbb berendezéseinek hozzávetőleges árai a következők: sornyomtató (gyorskiíró) — kb. 1 millió lej; dobrendszerű rajzológép helyszetszabályozás nélkül — kb. 80—460 ezer lej; asztalrendszerű rajzológép számjegyes vezérléssel, helyszetszabályozás nélkül — kb. 125—950 ezer lej; két dimenzióban dolgozó digitalizáló berendezés — kb. 3,2—7,5 millió lej; dialógusképes képernyős rajz-

megjelenítő berendezés — kb. 0,5—6 millió lej; mikrofilmes rajzolókészülék — kb. 0,7—1,3 millió lej; 256 kilobytes központi számítógéység — kb. 16 millió lej. Az áringadozások széles skálája az egyes berendezések bonyolultsági fokának a függvénye.

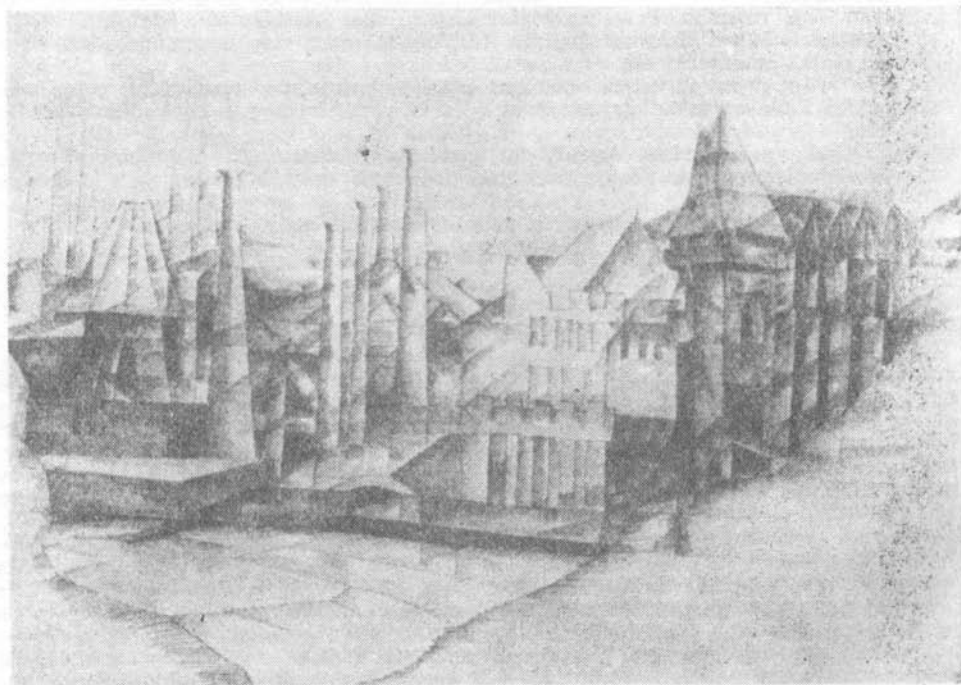
Az előbbiekből megállapíthatjuk, hogy egy 400 főnyi tervezőszemélyzettel dolgozó intézetnek megfelelő EAR-berendezés mintegy 46 millió lejbe kerül, egy termelőegységnek szükséges dokumentációt szolgáltató berendezés pedig, amelynek kapacitása egyenlő egy 80 személyes tervezőrésszel, mintegy 1,35 millió lejbe. Feltételezve, hogy a jelenlegi ötéves terv időszakában kiépítendő EAR-hálózatnak 25 tervezőintézete és főiskolai egysége lesz, s mintegy 200 termelőegységet fog ellátni, a beruházás értéke 1,5 milliárd lej. Az így létrehozott EAR-hálózat azonban két-három évi koncepciók többletermelésével *amortizálja a beruházást.*

Ami talán még ennél is fontosabb, az EAR biztosítaná a tervezési kapacitást a következő ötéves terv időszakára; meggyorsulna a gépgyártóipar szellemi homogenizálása, a leggazdaságosabb és műszakilag legkiérleltebb megoldások általános bevezetése, a gyártmányok állandó korszerűsítése — azaz *a világgiazi versenyképesség.* Hazánk egységes iparosítási tervének megvalósítását ugyancsak elősegítené az EAR, többek között azzal is, hogy az újonnan telepített termelőegységek az ország és a külföld legmagasabb szintű technikai dokumentációjával rendelkezzenek.

Összegezve tanulmányunk megállapításait, úgy véljük, hogy a gépgyártóipar számára a következő ötéves tervben és a távlati tervekben előirányzott feladatokat a legjobb körülmények között úgy lehet teljesíteni, ha idejében biztosítjuk a szükséges műszaki dokumentációt — és ennek *alapfeltétele* az EAR-hálózat megvalósítása. A beruházás gazdaságos, mert az EAR termelékenysége biztosítja a ráfordítás gyors és teljes megtérülését. Megjegyzendő még, hogy az EAR nemcsak a gépgyártóipar műszaki dokumentációját tudja előállítani, hanem több más iparágét is, amelyek így szintén hasznát vehetnék.

Az EAR-nak a gépgyártóiparban való bevezetése az egész nemzetgazdaság szellemi munkatermelékenységének emelését, e téren a világszínvonal elérését jelenti.

Rohonyi Vilmos—Jenei Dezső

Bordy Margit: Vajdahunyad, 1975.

A hegyen túl is hegy van

Az író tulajdonképpen csak alanyt és állítmányt választ: attól lesz író, hogy az emberi élet egy történelmileg meghatározott pillanatában ezt az életet mondatainak alanyaivá teszi, és logikailag egymásra levezethetetlen állítmánysorozattal ábrázolja a történelmi és az abszolút, a lehetséges és a megvalósult ellentmondását, vagyis az élet polivalens logikáját. Attól lesz író az író, hogy az egymásnak is ellentmondó alternatívák hálóját kapcsolja az alanyhoz, a kor emberéhez, és az alanyt, a kristályosan áttetszővé, az alternatívákban meghatározottá tett centrumot a maga totális meghatározatlanságában, biológiai sorsában egyszerre ábrázolja. Az írás — tiltakozás. Tiltakozás az ősparadoxon, a sorsparadoxon és az ellentmondás, az önmagát történelmileg reprodukáló ellentmondás kéréletlensége ellen. Az író attól lesz író, hogy alanyt és állítmányt választ, ezek viszonyát írja le, de műve végül is egyetlen nagy mondattá szerveződik, amelyben a paradoxiót a kétségbeesés elutasításával veszi tudomásul, s az így önmagát kristályossá tevő alany választ az alternatívák közül, igent és nemet mond, vagy egész egyszerűen a nem-ben kristályosítja ki önmagát. Az írásnak akkor van értelme, ha a szerkezet, ez az egyetlen, átfogó mondat megvalósítja a nagy nyelvtani abszurdumot, ha az alanyt Állítmánnyá, az állítmányt (állítmányokat) pedig az Állítmánnyá változtatott alany alanyává teszi. Ha az önmagát állító ember számára a hatékony cselekvés alanyává teszi a világot, sőt önmagát is. Még akkor is, ha a hatékony cselekvés csupán az alany önállítása, s tartalma csupasz tiltakozás az alanyára nem szerveződő állítmányok ellen.

Az ilyen „abszurd“ nyelvtan megteremtése az, ami íróvá teszi az író. A többi: nyöszörgés. S annyi nyöszörgést hallottunk már, s a nyöszörgés annyira elnyomta a hangot, és annyiszor mondtuk már hangnak a nyöszörgést, hogy szinte már nem is hallunk. A szerkezetet hallani kell; a mondatok olvashatók. Tudták már a pythagoreusok is: az egész nem lehet látni; az egész a szférák zenéje. Az írást olvasni tudjuk, de halljuk-e a szférák zenéjét? Az egész nem mászik és nem áll, nem repül és nem ragaszkodik. Az egész a részek szerveződése: csak éppen nincs szervező elv: a részek azzal válnak az egész kifejezőjévé, hogy minden lehetőségüket megvalósítják. De lehetőségeik szerinti mozgásukban a részek egymástól függenek: úgy kell megvalósítaniuk lehetőségeiket, hogy átmennek egymásba, s minden rész mint a másik rész lényege önmagát látja mint korlátozottat s mégis végtelent.

Ezt a realizmust képviseli irodalmunkban Sütő András. Ez az ember, miután kivégezte a lírát, vagyis kivonult munkáiból, tehát feladta azt a bájos szerepet, amit önkéntes rendezőelvként saját munkáiban játszott, hirtelen „megtanult“ írni. Persze írni azelőtt is tudott: magáról, pózairól, s közben hitte, hogy az irodalom: cikk, dalban elbeszélve. Sütő — irodalmunk egyik nagy csodája. A továbbiakban egyetlen feladatunk az, hogy megértsük: miért válhatott csodává.

1. *Birizgéljük a létet; birizgélgetjük. Vagyis visszafelé okosak vagyunk.* Persze ez sem felesleges. A múlt meghatározza a jelen formáit, mint ahogy a jelen meghatározza múlt-szemléletünk tartalmát. Az *Anyám könnyű álmot ígér* óriási sikerét az biztosította, hogy viszonylag olcsó búcsút ígért a bűnbánóknak: Sütő azért lett majdnem szent, mert mindenkit feloldozott, aki csak hajlandó volt néhány ördögöt elmarasztalni. Sütő, míg kiosztotta bűnbánó céduláit, a nyelvi szépségekben fogant bűnbánat alá monokritikus talajt varázsolt. Azt az illúziót sugallta, hogy a bűnbánatra azért van szükség, mert megérkeztünk a mennyek országába. Bűneink így inkább ifjonti botlásokra emlékeztettek, mintsem jövétlen cselekedetekre. Nostalgia szűrődött be erkölcsi világunkba: a botlások utáni vágy néha már feledtetta velünk, hogy bűnbánóknak kell lennünk.

Sütő monolitikussá tett valamit, erről a talajról bíralt, az aktuális létet teljességgel mutatta be, hogy megalapozott átkokat szórhasson a múltra. Monolitikusnak mutatott be valamit, ami tényleg az; de ami azzal lett monolitikus, hogy megszüntette az alternatívák sokféleségét. Vagyis tartalmazta azt, ami nem való-

sult meg; s lényege éppen a megvalósulatlanság volt. Sütő egyoldalúsága az, hogy elfedte a megvalósulatlanságot, mondatainak szépségével megőlte a hiányt. Sütő nem nevezte meg tárgyát, és csodálatos jelzők tömegével metaforává oldotta a világot. A közvetlenség hiányát álközvetlenséggel: az író jelenlétével pótolta. A valóságos rémek éji ármnyakként oszoltak szét, a valóságos hiány mindent átkaroló körvonal nélküli kocsonyás rettenete és a megvalósult önmagát ünneplő farsangja eltűnt: a szavak harmóniája mindent feloldott.

És mégis, ez a harmónia úgy ütközött az empiriába, hogy az áthatolhatatlan tények visszaverték és a jövőbe szórták a hangokat: a metaforákból egy harmónikus jövőkép alakult ki, a mondatok utópiává állnak össze. A kellés, a vagy, az „azt szeretném, ha így volna“ felülkerekedik a csendesen pihegő keblekben, s ha a változtatás vágyait csökkenti is a mindennapi életből szerzett tapasztalat, mégis ébredezik a túrheterlenség érzése. Ez már kiút: a túrheterlenségről beszélni avagy elégiát írni — ez az író alternatívája. Sütő a túrheterlenségről beszél ezután, s talán így kezdődik a csoda.

2. Miért nem elégia? Lépések a szimbólumok felé. Sütő nem akármilyen író, s gondolkodónak sem akármilyen. A túrheterlent érzelve nyilván megkérdezte a világot: szükség szerű a túrheterlenség? A kérdés — írke kiáltott sóhaj maradt: túrheterlenség mindenütt van, s nincs manapság egyetlen annyira bátor utópista sem, aki a jövő társadalmából ki merné végleg irtani a túrheterlenséget, vagyis azokat a dolgokat, amelyeket az emberek elviselhetetlennek éreznek. Az emberek szubjektíven veszik tudomásul a világot, ám az író szubjektivitása már forma. De a forma csak kifejezés arra, amit másképp a totalizálás módjának nevezhetünk, annak, ahogyan az író a szavakból megcsinálja a létező és a nemlétező dolgok ekvivalenciáját. Ebben az ekvivalenciában nincs megfelelés vagy meg-nem-felelés: ez más. Lehet a létezőre, lehet a nemlétezőre vonatkozó, de mindenképpen önálló, az emberi létbe beépülő ekvivalencia ez. Vagyis ekvivalens az élő dolgokkal, mellettünk él, mint a kaktusz, a szikla, avagy a szomszéd kisgyerek.

Túrheterlenség érezni valamit, majd leírni ezt az érzést — ebből még nem lesz irodalom. De ha az író létszimbólumként tudja értelmezni és ebből a valóságra vonatkozó és a dolgokkal ekvivalens létezésű szerkezetet teremt, akkor igen. Sütő esszéi a túrheterlenségből teremtenek létszimbólumot. Történelmi anyagból, máskor a „más“ érzéki látványából indul ki, de az esszék mégsem allegóriák. Itt valami megfoghatatlan történik: normális körülmények között az allegória silány anyagából képtelenség szimbólumot előállítani. Sütőnek mégis sikerül. Az allegóriát ugyanis mindig egy gondolat irányába fordítja, és sohasem használja az empiria jelképeként: természetes funkciója helyett az allegóriát arra kényszeríti, hogy a ki-nem-mondott gondolatot szolgálja, és szimbólummá szerveződve maga mondja azt ki. Csakhogy ez már nem az absztrakt gondolat, hanem az allegória révén konkrétá vált totalitás, szimbólum, amely valamiképp a valóságra vonatkozik, de maga is része a realitás kérihetetlenül objektív konkrétóságának.

Amikor magát az irodalmi elemzést használja nyersanyagként, akkor sem történik másképp: Sütő nem az empiriából indul ki, hanem visszaérkezik az empiriához, pontosabban empiriát, a valósággal egyenértékű empiriát teremt. Ennek az empiriának jelentése van, ebben különbözik az érzéki tényektől, amelyeket értelmezni kell. Az érzéki tény megérteni annyi, mint megvizsgálni a valóság rendszerében betöltött helyét, és ez funkciójának feltárással azonos. A struktúrát mint egészét kell tehát figyelembe venni, hiszen másképp nincs esély arra, hogy a tény mint funkciót betöltő entitást kezeljük. Am az egész csak részeinek ismeretében érthetjük meg. Kíméletlen paradoxon ez. Kénytelenek vagyunk hipotetikus funkciójelentést tulajdonítani a dolgoknak, anélkül, hogy biztosak lehetnénk dolgunkban; kénytelenek vagyunk hipotetikusán kialakított struktúrákkal bánni, hogy a dolgok között tájékozódni tudjunk. E kettősség feloldása Sütőnél egyetlen gesztusban történik: jelentéssel rendelkező szimbólumokat állít elő, azzal a természetes mozdulattal, ahogy az esztergályos a gépbe fogja munkadarabját. A dolgoknak nem tulajdonít jelentést — az általa termelt empiria maga a jelentés.

E megfoghatatlan szubsztancia előállításának eszköze az allegória: avitt eszköz, s nem kevésbé unalmas is. Ha Sütő mégis képes esszéiben izgalmas jelentést, számunkra értékes jelentést gyártani vele, akkor ezt csak egy homályos kifejezés segítségével magyarázhatjuk: a lényeges jelentés kiválasztásával a lehetséges jelentések közül. Már maga ez is irodalmi csoda: létezik egy marosvásárhelyi lényeglátó. És ezen túl már csak a tehetség van, és az az út, amit a tehetség önmaga számára műveivel létrehoz, majd felkéri az emberiséget, hogy nyugodtan közlekedjék rajta, hiszen korszerű, tehát megfelel a technikai előírásoknak.

De az emberek furcsa módon mindig az út szélét nézik, s ahol megpillantják a rájuk kacsintó kis allegóriát, mindjárt megállnak, s az allegória kétértelmű-

ségén töprengve már lelépnek az írói szándék által kijelölt útról, s a maguk kis mellékösvényein járva szép lassan nem látnak már egyebet, mint saját lábukat, amely útnak tűnhet egyesek számára, de mások tudják, hogy csak a saját lábukról van szó. Sütő is látta a saját lábát, és éppen azért, mert dühös lett, nem tévesztette össze az úttal: szépen kihajigálta a kacér allegóriákat, és felkészült az újabb nagy írói csatára: megvívni a tiszta jelentés várát.

3. *Egyre távolabb a kompromisszumoktól.* A tiszta jelentéshez vezető úton Sütő előbb a dialógussal találkozott. Drámáiban a dialógus részvevői egyetlen dologról beszélnek, kétféleképpen. A dialógus eredménye az, hogy csak együtt van igazuk, külön-külön értelmetlenek. Sütő ezzel a létebe foglalta az alternatívát, s a monolitikus valóság mellé ültette az alternatívikust. Nagy árat kellett ezért fizetnie: a paradoxont ő hozta létre, tehát vállalnia kellett a paradoxont. A szubsztanciájában nemlétezőt lényegesnek minősíteni felelősségteli dolog: bizonyítania kell most már igazát, védelmeznie a dialógust, ezt a teremtető erőt, vagyis az evidencia világából kilépve vállalnia kell a konstrukció logikailag (a műalkotás logikájáról van szó) igazolható, azonban sohasem evidens világát.

A szimbólumról is le kell most mondania, vagyis fel kell áldoznia minden eddigi eszközét, és a bevált eszközök helyett olyasmit használni, amit ifjonti merészségében, annak idején, nagyon régen már egészen más dolgokra használt. A drámai dialógust Sütő valamikor az empiria hivatalos jelentésének felmondására használta, s amikor az *Anyám* oltárán feláldozta, akkor úgy tűnt, nincs mit többé kezdeni vele. Most mégis elő kell vennie a dialógust.

A dialógus most lesz nála valóban azonos dolog két jelentésének hordozójává, a harmadik pedig, az, ami egyesíti ezt a kettőséget, a megvalósult, a reális, amit az író legfeljebb elkönyvel, mert tudja, hogy nem változtathat rajta, sőt azt is tudja, hogy mondanivalója kulisszajaként felhasználhatja ugyan, allegóriát csinálhat belőle, de akkor a valóság elveszti azt, ami a legérdekesebb belőle az író számára: azt ugyanis, hogy a valóságnak önmagában nincs jelentése, csak a lehetőségeknek van jelentése, ezért a valóság csak mint a lehetőségek megvalósultsága hordoz jelentést. Csak a dialógus képes az emberi lehetőségek, illetve a társadalmi alternatívák rekonstruálására: a dialógus az írói archeológia eszköze.

A dialógus tartalom is: az író archeológusi munkát végez, de csak arról beszélhet, amit megtalált, a soha-sem-voltól ő sem tud semmit. A történelmet hiába kérdezi, a történelem csak azt mondhatja neki is, amit másnak: ilyen vagyok, mert ilyenem lettem. A talált tárgyak osztályán csak egyetlen jelentéssel rendelkező dolgok sorakoznak: a kőbalták — kőbalták, az adománylevelek — adománylevelek, a forradalmak — forradalmak, erről nem lehet vitatkozni. Hogy miért éppen ilyen a formájuk? Mert okaik vannak; tárd fel az okot, megismered a jelentéget. Írónk viszont nem történés, írónk más akar: dialógust, amely a történelmi alternatívákat hordozza, dialógust, amelyben a kész eredmény még nem szűkszerűség, csak a dialógus eredményeképpen készül el úgy, ahogy a történelemben adva van. A dialógusban megszűnik a történelmet tudók állandó kényszerképzete, az a bizonyos „mi lett volna, ha...“; a dialógus egy állapotból indul ki, és abban úgy keresi a különböző jelentéseket, hogy a partnerek mondatait egymást kiegészítő, egymást kölcsönösen értelmező sorozattá konstruálja, amelyben *csak* azért van jelentés, mert legalább két dolgot mondanak el azonos tárgyról.

Ez a tiszta jelentés titka: a nagy archeológus nem tárgyakat talál, hanem viszonyokat: az élők közötti kapcsolatok égi hasonmását, a meg-nem-valósultság életét, amely benne van azután abban, ami létrejött. A dialógus tehát tartalom, Sütő dialógusai sem külső eszközök már, hanem saját archeológusi életének kifejeződéseként önálló történelmi életet élő meg-nem-valósultságok, az alternatívák, a legylíkoló reális történelem „égi képmása“, amiből, ha jól figyel, a történelem megtudhatja, hogy miért olyan a pokol, amilyen. A dialógus-tartalom a megvalósulttal szemben a meg-nem-valósult tiszta jelentését hordozza, és a pusztulás fájalmát, a dialógusokban kiáltozó szenvedést, a történelmen kívülrekesztett lehetőség nyomorúságát: emberekét, akik küzdöttek, feláldozták magukat, de csak formát adtak annak, ami megvalósult. A szubsztancianélküliség jajszava a dialógus, elhaló hang, amely véget ér a játékkal. Amikor véget ér a játék, az emberek a ruhatárba özőnlenek, és bekerohannak adottságaikba.

Mikor ismét előszedte a dialógust, Sütő az *Anyám* és az esszék vívmányait tette kockára; szerencsénkre vállalta ezt a kockázatot. Eszközből tartalomná tudta tenni, amikor lemondott arról, hogy a történelmi tények igazolására használja fel: igaza volt hát, és győzött. Persze vannak még sallangok, feltalálhatók még dialógusaiban az üres feleslések, a szembenállás igen—nem-re korlátozott értelmetlenségei, még nem mindenütt tartalom a dialógus, de döntő módon már azzá vált. Már emberek mozognak, törekszenek, kínlódnak Sütő színpadán: élőkben, mint az igaziak,

mert konkrétságukat nem mindennapi életükben, hanem létük értelmében fedezik fel, abban az értelemben, amit ők maguk küszködnek ki magukból, s ami nem csupán a történelem visszfénye sápadt arcukon.

Ezért lépünk mi is be ezekbe a dialógusokba: lényegünket keressük, s szubsztanciánkat pontosan a dialógusokban fedezzük fel. Mikor már belül vagyunk, akkor beszélni kezdünk, akkor már el tudjuk mondani vallomásunkat életünkéről, arról, amit tenni tudnánk, s arról is, amit teszünk, amit azért teszünk éppen így, mert a történelemben létrejött realitásokban éppen azt tesszük, amit tennünk adott. Belépünk a dialógusba, s ez tesz képessé bennünket a monológra: mondjuk a magunkét, mint Sütő, aki az *Igaz Szóban* közölt írásában saját dialógusainak egyik részvevőjeként olyan monológust mond a nyelvről, amit sohasem mondott még senki, s értékben hasonlatosan is csak az, aki saját dialógusában megtalálta önnön szubsztanciáját.

4. *Mindenütt van téma, az utcán is témák hevernek: vedd hát fel.* Sütő dialógusainak persze témája is van, a témát pedig mindenki tudomásul veheti, ha a színházban megnézi drámáit, avagy ha könyvből olvassa el azokat. Témái történelmi, érdekesek, mert társadalmi követeléseket visz színpadra. De itt is többről van szó: Sütő az alternatívák dialógusba oldására olyan témát keresett, amely egy történelmi dilemma megoldásának a történelmi folyamatban szakadatlanul jelen lévő módját az alternatívák sorsának szimbólumává növelhette. Miképp lesz a mozgalomból intézmény, és az intézményből hatalmi eszköz: ez a probléma határozta meg témaválasztását, ez döntötte el, hogy az utcán heverő témákban kajtatva keresett valamit, s nem guberált, hanem archeológusként választotta ki azt a helyet, ahol a legvalószínűbb volt, hogy éppen azt találja meg, amire szüksége volt.

Tudatosságának bizonyítéka ez. Sütő ma ama íróink közé tartozik, akik tudják, hogy mit akarnak. A véletlenek, az ötletek Sütőben szép csendesesen kimúltak, s maradt a logika, a tiszta szándék és nyílegyenes út a megvalósítás felé. Ez már nem az alvajárás biztonsága, hanem maga a szakadatlan ébrenlét; gyakran fárasztó készenléti állapot, a vesszők és pontok szükségszerűségének felismerésére kényszerítő tudatosság. Sütő is a provinciából jött elő, de amikor az ötleten túl megtalálta a logikát, akkor már felegyenesedve mehet arra, amerre akar, és addig, amíg tehetsége engedi; tehetsége, amely nem tudni még, meddig engedi, de hát máris messze vitte. Látjuk-e őt még ebből a távolságból? Ha él olvasóiban, ha nem vesztettük el azt a látványt, amit ő teremtett meg számunkra, akkor ezt nyelvének köszönhetjük.

Búbáj, varázslat, s mi minden még: Sütő nyelvi szempontból teremt újjá bennünket: senkinek sincs nálunk olyan öntörvényű nyelve, mint neki. Amikor valamit pontosan mondunk, amikor rámutatunk a konkrét dolgokra, s ezek a szóban élve asszociálni kezdik mindazt, ami körülvesz bennünket, akkor némiképp megvalósítjuk magunkat: a részletek, a részletesség helyett az egészet látjuk már, s ez óriási fölény a pusztá adottságokkal szemben. Sütőben nyelvi lehetőségeink egyik megvalósítóját látjuk, s mert úgy tűnik, hogy az embereknek szilárd értékekre is szükségük van, hát nyugodtan mutassunk rá munkáira: értékek ezek, s mert részei vagyunk, magunk is értékesek vagyunk.

Bretter György

Örömteremtő dramaturgia

Romániai magyar szellemi életünkben az egyik legeredményesebb kísérletet a gondolati tartalom és a színszerűség harmóniájának megteremtésére Kocsis István végzi el. Jelentkezését a drámairodalomban a kritika így üdvözölte: „Magateremtette színpad... Kocsis István rendkívül hatásos színpadi víziója

sokat ígérő lépés az eszmegazdag modern drámairodalom felé a romániai magyar írásművészetben“ (Marosi Péter, 1967). Határozott életfilozófiája — amely nem műveltségi élmények és filozófiai tételek adaptációja a valóságra, hanem az emberi lét általánosított következtetései — alkotásait a kor összeütközéseinek csomópontjaivá teszi. „A gondolatosság erkölcsi magatartása éppen az értelmetlenségekkel és embertelenségekkel szemben“ érvényesül (Balogh Edgár, 1968).

— Részlet a szerzőnek a Dacia Könyvkiadó kis-monográfiá-sorozatában megjelenő könyvéből.

Jelen van tehát az élettények drámaisága Kocsis műveiben, s új lehetőségeket kínál a gondolat anyagszerűvé tételére is. Egyik műhelyvallomásában (*Utunk*, 1972. 25.) a következőket mondja: „A dráma formáját különben döntse csak el a drámai hős.” Kocsis hősei pedig valamilyen eszme megszállottjai. Eszme és ember azonosulnak, de a hős nem válik tézissé, hanem az emberi személyiség lélektani, fiziológiai, társadalmi összetettségében, a maga valóságában jelenik meg. Elkerüli tehát a tézisdrámák valóságot elszegényítő vegytiszta intellektualizmusát, de nem teszi a gondolat részesevé a dráma minden egyes szereplőjét. Tipikusan argumentálják ezt a jelenséget a *Megszámláltatott fák* főhősének ellenfeléhez intézett szavai: „Őn nem legyőzött engem, Komark, ön nem is vett részt az én harcomban.” A központi hős magányosan hajtja ad absurdum lehetőségeit, sokszor a logikai játékok síkjára terelve a drámaépítést, keresi-kutatja a mindig és mindenkoron az emberről, az emberért szóló üzenet gyakorlati megvalósításának módozatait. A lehetőségek felkutatásának lélektani, történelemfilozófiai és nem utolsósorban dramaturgiai modalitásai hatalmas feszültséget adnak műveinek. Egy eddig nem tudott igazság felderítésekor tehát a megismerés, a felismerés izgalma és feszültsége fogja el a nézőt vagy az olvasót. Ez teszi alapvetően drámaivá Kocsis színpadi alkotásait, ez dramaturgiájának kulcsa, s ugyanakkor ez magyarázza, miért kedveli a monodramákat, hogy nem egy többszemélyes drámájának szerkezeti váza is miért bontható le egyetlen hatalmas monológra. Elfogadható ez a drámaírói ars poetica, de színszerűségükben, a gondolat anyagszerűvé tételében sokat nyernének művei, ha a drámai hős útja nem magános hosszútávutazás volna, ha partnerei nemcsak végzavakat adnának, hanem segítenék a szituáció kibomlását, időben történő megvalósulását, testet öltését. Ily módon Kocsis a drámaszerkesztés hagyományos eszközei közül a feszültségteremtés dramaturgiáját alkalmazza következetesen, ezen a területen gazdagítja rendkívüli módon a romániai magyar drámaírás tapasztalatait. A modern XX. századi dráma sajátos válfaját honosítja meg drámaírásunkban: a drámaiság kiindulópontja nem feltétlenül a konfliktus, hanem egy szituáció gyakorlati megvalósítása. Bécsy Tamás *A drámodellek és a mai dráma* című művében így határozta meg ezt a drámatípust: „Az a mű nevezhető drámának, amelynek minden lépése, etapa eredetileg egy szituációba épített potencia gyakorlati megvalósulása.” Ezt a drámodellt nevezi Bécsy

középpontos drámának. E drámodell megvalósításában rejlik Kocsis esztétikai koncepciójának eredetisége.

Kocsis István első drámája, a *Megszámláltatott fák* 1943-ban játszódik egy németek megszállta bányavároskában, a fasiszta hadsereg őrnagyának, Rankénak a dolgozósobájában, tehát még egy ereje teljében levő totalitárius hatalom mechanizmusa a dráma kiindulópontja. A dráma alapvető erkölcsi dilemmája: lehet-e erkölcsösen élni ilyen világban? Ranke magányosan vívódik, a válasz megtalálásához hajszolja a lehetőségeket; Egy út marad számára, a felelősség átélése; senki sem hajlandó osztozni ebben vele. Ő azonban lelkiismerete szerint cselekszik, s fatalista módjára bízik szerencséjében. Az ellenálló bányászok sztrájkjának letérese helyett a fák megszámláltatásával foglalkoztatja katonáit. A vívódó lelkiismeret drámája a *Megszámláltatott fák*. Ranke több hétköznapi társainál: kiszolgáltatja magát, és nem bújik el végzete elől, így drámai alkat, de nem tragikus hős, hisz nem száll szembe a végzettel, sodortatja magát a sors gravitációs ereje által. A *Megszámláltatott fák* önismeretre tanító dráma, a teljes értékű boldogságot biztosító életmodalitás kutatására serkentő mű. Vinni az embermegváltás terhét, mindig a legnehezebbet választani, s kedvet teremteni ehhez mindenkiben — ébreszti fel bennünk, önmagunkkal szemben az igényt a kocsi örömtermelő erkölcsfilozófia nevében.

A felelősségérzet drámája *A nagy játékos* (Martínovics Ignác utolsó napja) című kétrészes Kocsis-dráma is. Martínovics, Rankéhoz hasonlóan, az embermegváltás dilemmájával küzd, de ő már kihívja a sorsot, és megoldást kínál — a megtisztulás útját: „A szíza ember annyira könnyűnek érzi magát, hogy elhiszi, hogy tud repülni, mint a madarak.” Ez azonban csak az első lépés, a sorsvállalás szakasza: „A történelemben a legrégebb idők óta általában megbuktak és meghaltak a tiszta emberek, ha ki merték mutatni, hogy tiszták... Az őszinte harcok mindig elbuktak...“ De az ember nem erre született. Át kell élnie az öröm állapotát is, s ezt csak győzként érheti el. Nem biztos, hogy eljuthatunk eddig az állapotig, fel kell készülnünk a bukásra — Martínovics is halálra ítéltetett —, de vállalnunk kell a célt. Gyakorlati életfilozófiaként ajánlja a szerző: „Akik ezt nem vállalják, azok nem számítanak.”

Stuart Mária (*A korona aranyból van*) kimagasló helyet foglal el a kocsi dramaturgiában a „megtisztult” drámahősök között, akik átéltek az ember által eddig még nem ismert örömet: az élet tör-

vényszerűségének felfedezését, s megakarták ajándékozni a világmindenség-gel, megszépíteni az embert. Martinovics a hatalommal szövetségben, Stuart Mária a hatalom birtokosaként próbálta az embermegváltás küldetését teljesíteni.

A *Bolyai János estéje* című monodrámája hős a hatalom kiszolgáltatottjaként próbálja megalkotni az emberiség üdv-tanát, az embert megmentő, az ember boldogsága felé vezető utat megmutató tant, megalapozni azt a geometriát, amely „hidként feszül az ember és a csillagok közé”. A drámát életető feszültség forrásait Bolyai János vitái képezik, a főhős „üdv-tanának” többszöri szembe-állítására reális sorsokkal. A sorskínálta lehetőségek közül Bolyai János vitapartnerei mindig a könnyebbet választották a nehezebb helyett. Ez a választás viszont nem a megtisztult emberi lét fogalomköréhez tartozik: nem az emberért él, hanem az emberből, aki így oldja meg az élet dilemmáit. Az embert emberré varázsoló, az elrontott emberi létet megszépítő imádság tehát: „Az ember akkor ember, ha összes választási lehetőségei közül mindig a legnehezebbet választja.” Bolyai János megidézése a romániai magyar drámairodalom önvizsgálatra készítő alkotása, amely helytállásunkat kéri számon. Gondolati-erkölcsi izzása feledtetni velünk a feszültség időnkénti lanygulását, ami abból ered, hogy miután a feszültségteremtő vitalehetőségek kimerülnek (kb. az első rész végén), csak az aforizmák szépségei tartják ébren az érdeklődést. Elejti a szerző a drámatelemre nem nagy lehetőségét, amikor nem teljesíti ki uralkodó motívummá a második részben a hatalom és a főhős konfliktusát, hogy az emberért élés elvé előttünk váljék cselekvő életprogrammá.

Martinovics, Stuart Mária, Bolyai János, Van Gogh, Magellán — Kocsis történelmi panoptikumának hősei. Közről sem történelmi drámák hordozói ők, hanem mint az emberi lélek gazdagságának inkarnációi, a szerző örömteremtő filozófiájának példázatai. Cselekedeteiket nem a történelmi hűség, hanem a gondolati példázat öntörvényei irányítják.

Kocsis drámáiról tevékenységének csúcspontját, úgy véljük, a *Játék a hajón* című művében éri el. Az „örömteremtő” írói üzenetet nem csupán egy sors példázata, hanem a gondolatot rendkívül szemléletes, szinte anyagszerűen érzékelhető lényegítő egy sokrétűen ábrázolt színpadi metafora. Ez tulajdonképpen az örömteremtő erkölcsfilozófia megtestesülése egy társadalmi utópiában. Az óceán közepén vagyunk, egy hajón. A világ, amelyben élünk: a hajó. A társadalom: a hajó személyzete. A matrózok életét saját maguk által, közösen hozott

törvények szabályozzák. Míg Kocsis többi drámájában az egyén próbálkozásainak voltunk tanúi a közösség megváltásáért, addig a *Játék a hajón* című drámában a közösség önmegváltó kísérleteinek vagyunk szemlélői. A nagy egyéni-ségek az élet törvényszerűségeinek felfedezését akarták elősegíteni, a közösség maga teremti a törvényszerűségeket. „Gyáva kukac az olyan matróz, aki nem tartja be a saját maga által hozott törvényeket... Nincsenek szentebb dolgok a mi törvényeinknél, közösen hozott törvényeinknél, szép, nyugodt életünket biztosító törvényeinknél” — vallják a dráma szereplői. Megváltható-e ezúton a világ? Képes-e a dráma mikrovilága betartani saját törvényeit, képes-e megbüntetni az ellene vétőket? Hisz mindig akad egy, aki gúnyt űz a törvényekből, s az így támadt résen belopakodik a romlás, az egyik törvényszegés vonzza a másikat. Lám, a hajóra is nő kerül a közös határozat ellenére, a matrózok a nő búvkörébe kerülve lépésről lépésre adják fel szuverén világuk öntörvényeit, ahogyan ösztöneik birtokába kerülnek. Az ösztön és tudat viaskodását mazochizmusnak érezte egyik kritikuskunk, holott az ösztönök a társadalmi beidegződöttségeket jelképezik, amelyek olykor akadályozzák a megtisztulást. A viadal tulajdonképpen „a nagy próba”, hogy megérezzék az emberfeletti, a megváltás örömét. Az ösztönök azonban erősebbek, az önként vállalt közösségi tudat nem bírja le őket. De nem győz az ösztönökön a fétis. Hiába próbálják a Nőt emberfeletti hatalomnak kikiáltani, hogy az ő nevében tartásuk fenn a közös törvények szent uralmát: ezentúl az ő nevében cselekszik a bűnt.

A kör bezárult, egyéntől a közösségig a szerző végigjárta a megváltás útját. Megválthatatlan az ember? Nem, hisz mindegyik út rejt lényeges tanulságot: megtanulunk valamiért élni.

A *Játék a hajón* nagy dramaturgiai vívmánya, hogy a gondolati példázat konkrét színpadi szituációba fogalmazódik, minden szereplő egy magatartáspust, sorspéldázatot testesít meg. Realista alaphangot üt meg a szerző, s ahogyan a megváltó gondolat átvált önmaga paradoxonává, úgy válik a realista szituáció abszurd helyzetté, jelképezve a megváltó erkölcs térvészését. Egyetlen hibának a hosszas előkészítést érezzük, az expozícióban sok az öncélú játék, például a Fiú vállatásának szövegében. Úgy véljük, Kocsis drámáiról pályájának kiteljesítésében nagy segítség volna e dráma bemutatása, de ugyanakkora jelentőségű lenne a színházak számára is, a korszerű játéktípus kiki-sérletezésének útján.

Kötő József

Új Apáczai-monográfia

A Dacia Könyvkiadó kismonográfia-sorozata új, értékes kötettel* gyarapodott: közel két évtizeddel Bán Imre alapvető könyve után hazai kutató mérte fel a XVII. század legjelentősebb tudósának életművét. Ez érthető is, hisz Apáczai itt élt, itt tevékenykedett, természetes hát, hogy itt született meg az új szintézis róla, születésének 350. évfordulóján.

Ismeretes az Apáczai-kutatók előtt, hogy Fábrián Ernő feladata mennyire nem volt könnyű: egyrészt nem vállalkozhatott új tényanyag feltárására, hisz ezt teljesen elvégezte Bán Imre; másrészt Bán megállapításai erősen beágyazódtak a köz-tudatba, s ezalól természetesen ő sem vonhatta ki magát. Az utóbbi években megjelent részlettanulmányok viszont azt is feltárták, hogy az Apáczai-összkép még töredezett: a pedagógus, a tudós, a filozófus, az iskolaszervező, az enciklopédia-szerkesztő, a karteziánus filozófus, a puritánus teológus. Egyéniségének ez a sokoldalú gazdagsága teszi nehezzé minden monográfus feladatát: megtalálni a rendezőelvet, amely egységbe fogja ezt a sokoldalú tevékenységet, amelynek összefüggésében érthetővé válnak a részletek. S megoldódnak a vitatott kérdések: karteziánus, vagy inkább puritánus, eredeti gondolkodó, vagy közvetítő, megértette-e Descartes-ot minden ponton, vagy nem, van-e összefüggés az említett rendezőelv és aközött, hogy a héber, az arab, a görög és a latin nyelvet akarta tanítani, elnagyolt-e az enciklopédia történeti fejezete, vagy logikusan következik koncepciójából, milyen összefüggésben válik érthetővé a jobbágytanulóról mondott kemény ítélete stb? A fő kérdés tehát: eljuthatunk-e gondolatéptípményének olyan magaslatára, ahonnan felismerhetők gondolatrendszerének látszólag távoli tartományai közötti szerves kapcsolatok? Lehet-e más konzekvenciára eljutni, mint amelyeket eddig megkockáztat-tunk?

Ezek az Apáczai-filológia fő kérdései. Természetes hát, hogy ezekre a kérdésekre is kerestük a választ a monográfia lapjain. Persze, hiba lenne, ha csak ezt keresnők, mert így a magunk gondolatmenetét kérnénk számon a tanulmánytól. S mivel természetes, hogy ezt nem találjuk meg, könnyen negatív következtetésekre juthatnánk. Ehelyett más utat kísérünk meg: egyelőre félretesz- szük saját elképzeléseinket, s nyomon kí-

sérjük, milyen módszerrel oldja meg feladatát a szerző, hogy azután ebből kiindulva mutassunk rá a módszerből következő eredményekre és — szerintünk — hiányokra. A szerző szubjektív véleményével tehát szintén szubjektív véleményt — a magunkét — állítjuk szembe, igyekezve feltárni, hogy nem a tudásban, a felkészültségben, hanem a módszerben van különbség köztünk. Persze, ez igen lényeges lehet az eredmény szempontjából, mivel csak helyes módszerrel lehet a korábbi eredményeknél tovább lépni, megoldani a régi, nem adekvát módszer alkalmazására visszavezethető pontatlanságokat.

Monográfiáirónk igen alapos, lelkiismeretes munkát végzett: sokoldalúan tanulmányozta nemcsak Apáczai művét, hanem annak összefüggéseit is a különböző szakterületekkel, a legújabb elemzésekkel együtt. Világos pályaképet rajzol, természetesen itt a már korábban ismert eredményeket is hasznosítja. Különösen az Enciklopédia filozófiai vonatkozású részeinek összefüggéseit igyekszik kimutatni. Számunkra a legtöbbet nyújtó fejezetek azonban a gyulafehérvári és kolozsvári beközönlött beszédek, valamint az akadémiai tervezet elemzései. Persze, az Enciklopédia bemutatása ugyancsak igen alapos, de ez utóbbi elemzésekben sok új gondolatot találunk forrásaihoz viszonyítva is. S ez nem jelentéktelen, ha főforrása nyomaszó tekintélyére gondolunk.

A pályakép leírása után a szerző még három önálló fejezetet iktat be fejtegetésébe: *A karteziánus gondolkodó, Kritika és reform, A pedagógus Apáczai*, ahol óhatatlanul meg kell ismételnie bizonyos tételeket, melyekre korábban már kitért. A szerkezet így megtörik, s a monográfia nem tűnik többé összefüggő egésznek, hanem egymás mellé illesztett tanulmányoknak, melyekben a szerző a *műről* beszél, s nem a *művel* demonstrál. Tételes megállapításai részben helytállóak, de elszakítottak Apáczai belső fejlődésétől, s néhány, szerintünk vitatható következtetése innen származik. Alább kiragadunk néhány ilyen következtetést, s fejtegetés közben érzékeltetjük a módszert is, amelynek alkalmazása következtében a mi Apáczai-képünk lényeges pontokon más, mint a monográfiában tükröződő.

A fő kérdés szerintünk: igaz-e van-e a monográfusnak, amikor így fogalmaz: „Apáczai Csere János nem volt eredeti gondolkodó... A nagy összerakók, kom-

* Fábrián Ernő: Apáczai Csere János. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1975.

pendiátorok közé tartozik... Eredetisége az eszmék átvételében, valamint emberi magatartásában mutatkozott meg." (123.) Egy század óta kísért Apáczaival kapcsolatban ez a megállapítás, ami nézetünk szerint a kutató módszeréhez kapcsolódik: abból indult ki, amit mások mondtak Apáczaikról, s nem abból, amit Apáczaik mondottak önmagáról a műben. A régebbi kutatók minden eredményét hasznosítani kell, de következtetéseiket — a többi között ezt is — kritikával kell fogadni. Szerintünk Apáczaik önálló, eredeti gondolkodók, s ezt magából a műből kell bizonyítani. Vissza kell térnünk tehát a műhöz, mert ma többet láthatunk meg, mint a régiek. Szerintünk helyes a módszer, mely nemcsak a *külföldi* források felől közelíti meg a művet, hanem a *hazai* valóság felől is. Csak így értjük meg: miért különbözik forrásaitól Apáczaik? Mit vett át, és miért nem vette át, amit elhagyott? Miben más, mint forrásai?

De bizonyítható-e a szövegekből, hogy Apáczaik eredeti gondolkodók?

Az Apáczaik-kutatás nem figyelt fel eddig az Enciklopédia címlapján feltűnő (latin) szövegre: „Ha a régiek mindent fel is fedeztek volna: mindenkor új lesz mégis a mások által felfedezettik használata, tudása és rendszerezése.“ Nyilvánvaló, hogy Apáczaik nem véletlenül illesztette az első lapra ezt a szöveget, hanem mert ösztönösen megérezte, hogy nem kompiációt végez, hanem *alkalmaz*. Talán túlságosan mainak, időszerűnek tűnik ez az állítás, ám ismét csak a műhöz folyamodunk. A gyulafehérvári beköszöntő beszédében Descartes filozófiájának „gyümölcseiről“ beszélve, így ír: „Az utolsó és *legfontosabb* gyümölcse ezeknek az elveknek, hogy gondos alkalmazásuk által a lehető legtöbb igazságot fedhetjük fel, *melyeket maga Cartesius nem fejtett ki*, és így ezekről amazokra fokozatosan haladva előre, idővel az egész filozófia tökéletes ismeretéhez, a bölcsesség legmagasabb fokához juthatunk el.“ [Kiemelés tőlem. — Sz.J.]

Ez a részlet világosan bizonyítja, hogy Apáczaik a descartes-i filozófia *lényegét* értette meg: ezzel a módszerrel olyan eredményekre lehet eljutni, amelyekre nagy mestere sem jutott el. S ezt abban a beszédében mondja, amelyben már a hazai problémákkal való első érintkezések tapasztalatai is munkálnak. A beköszöntő beszédeket tartjuk — eszmei szempontból — Apáczaik főművének, s belőlük sajátos, az erdélyi társadalom testére szabott koncepció bontakozik ki.

Mindent az övének tartunk, amit átvett, s azt keressük, hogy az átvételekből s az eredeti részekből milyen sajátos felfogás bontható ki. A múlthoz

viszonyítva egészen új filozófiai, teológiai, történeti és pedagógiai koncepció. S ennek nyomán kitűnnek a különbségek is, amelyekben Apáczaik *más*, mint Descartes, Bacon, Comenius, a puritánusok stb. S egyben világossá válik, hogy ő az első tudósunk, aki már nem egy felekezet vagy nép, hanem *világtörténelmi* perspektívában gondolkodik. Az emberiség felemelkedése az ész műve, s ahol szabadon fejlődhetnek az észre alapozó tudományok, ott virágzó, szabad, gazdag, civilizált társadalmak jöttek létre. Ezért fontos az említett négy nyelv ismerete is, hogy a tanuló nyomon követhesse a tudomány fejlődésének útját egyik néptől a másikig; ezért válik számára fontossá, hogy az iskolákba ne kerüljenek be lusták, szellemileg képtelenek, mert az ilyenek nem mozdítják elő a társadalom fejlődését, hisz nem képesek a tudományok művelésére. Ezért dicséri az arabokat tudásaik eredményeiért, bár ugyanakkor elítéli Mohamed „kárhóztos“ tanait; ezért magasztalja a kínaiakat, akik bár „nem ismerik az igaz istent“, mégis jól vezetik az állam ügyeit. A tudomány fejlődése nincs tehát a vallás keresztény formájához (sőt egyik formájához sem) kötve. Az emberi és isteni bölcsesség más-más törvények alá van vetve: az előbbi az „égi tűzre“, a *logikára* alapozódik, az utóbbi pedig a hitre, s a kettő — akár csak Baconnál — nem keverhető össze.

Ezért tekintjük erőszakoltnak a monográfiában is felvetődő kérdést: puritánus volt-e inkább Apáczaik, vagy karteziánus? Egyszerre volt hithű puritánus és öntudatos karteziánus, hiszen határozottan elkülönítette a rációra támaszkodó emberi bölcsességet a hitre alapozó isteni bölcsességtől. Az előbbi az értelemre, a logika világosságára támaszkodik: „semmit se gondoljunk, semmit se beszéljünk, semmit se tegyünk, míg a logika erejét világosan fel nem ismerjük, meg nem érezzük, meg nem látjuk.“ S itt van — szerintünk — Apáczaik Ramus-rajongásának magyarázata is: a tragikus sorsú francia filozófus hirdette meg nagy erővel, hogy nem a biblia, hanem az emberi értelem az egyetlen megbízható ismeretforrás! Tehát nem azt kell keresni, hogy Apáczaik továbbfejlesztette-e Ramus logikáját, s hogy mi volt e logika szerepe a XVI. században, hanem értékelni kell azt, hogy kiragadta a ramusi filozófia *központi, pozitív elemét*, és saját, önálló gondolatrendszerébe építette be. Apáczaik értelmezésében a kulcsmozanat tehát ez: a különböző gondolatrendszerek (Ramus, Descartes, Bacon, a puritánusok stb.) és a hazai valóság kényszerítő ereje alakította ki Apáczaik sajátos, a fejletlenebb társadalmakra szabott, mondhatnók: „alkalmazott“ kar-

tezianizmusát, amelynek szükségszerűen el kellett térnie mintáitól, forrásaitól. Ez azonban nem negatív, hanem éppen pozitív elem: a „mások által felfedett igazságok“ alkalmazása hazai talajon. S ez nem másolás, hanem alkotó munka.

Ebben áll eredetisége is, s — láttuk — az Enciklopédia mottójában jelölte: ezt tekintette feladatának!

Ezt az eredeti gondolkodót igyekeztünk bemutatni a Kritérium asztalán fekvő tanulmányunkban.

Szigeti József

Tóth István versei és műfordításai

1. Profán vélemény: Jules Renard szerint a kritikus nem egyéb nagyképű olvasónál. E vélemény, profanitásán túlmenően, más, fontosabb lényegyet rejt. Vállalva azt, hogy egy szellemes költő szellemes aforizmájának élet tompítjuk komolykodóvá, feltételezzük, hogy e kritikus-olvasó ugyanakkor szélesebb körű táboraának igényeit szolgáltassa meg, korigényt, amelyet az olvasótábor állít a költő elé. Természetesen a kritikusnak azt is vállalnia kell, hogy olykor a korigény alacsonyabb rendű, mint a költők egy élgárdájának verseszménye, hiszen e kettő vajmi ritkán van szinkronban egymással. Am vannak olyan jogos elvárások (legtöbbször nem szakmai, hanem elvi szinten), amelyeket a kritikusnak föltétlenül továbbítania kell. A romániai magyar költészetre konkrétizálva, az olvasó elvárásai hovatovább nem a versre, hanem a kötetre irányulnak, s mert a valamivel „szerényebb“ olvasó csak magában morfondíroz, szószólóra van szüksége, hogy végre tudassa a költővel: nem egymagukban állóképes versek gyűjteményét akarja kézbe venni, amelyeket csak a kötés tart össze, hanem olyan könyvet, amelyben kitapintható az az eszmei és a felhasznált költői kellékek szintjén megvalósuló vezérfonal, amely legalábbis a költő szándékait mutatja — félreérthetetlenül; amit az utóbbi néhány év romániai magyar költészetében igen kevesen próbáltak meg, véleményünk szerint csupán Lászlóffy Aladár, Csiki László, ám szinté maradéktalanul csak Kenéz Ferenc *Homok a bőröndben* című kötete elégíti ki ezt az igényt.

2. Tóth István kötetéről* lévén szó, mindezt azért tartottuk fontosnak elmondani, hogy (egyrészt) ne essünk az *Egy régi vágású kritikushoz* című, hosszúra nyújtott bökvers vádjai alá (ti. hogy a klasszikusok „fejéből“ gyártjuk a bunkónkat“), s (másrészt) azért gyártottunk inkább Renard „fejéből“ bunkót magunk ellen, hogy ez kissé a szerzőre is visszaüssön. Ugyanis Tóth Istvánnak, a kortárs francia költők következetes for-

dítójának tudnia kell, hogy Renard azért engedhette meg magának a mosolyt kiváltó élcet, mert ő már a kritikusok előtt fölfedezte azt a korigényt, amely a fokozottabb „kötetekben való gondolkodásra“ irányult, s a felismerés magasából ítélkezhetett, jóval több és rövidebben megfogalmazott szellemességgel, mint ezt Tóth István fent említett versében teszi. Mert bizony még egy régi vágású kritikus is derűsen nézné el Tóth kuncogását, ha ez az egész versen át olyan ötletes rímekkel csöngettyűzne, mint ez a szakasza: „Nagy mesterek agyával / sujtó vátesz, / ki, mit megragad, / mindent bunkóvá tesz.“ De a költő itt nem áll meg, végül is „túllihegi“ a verset, hogy a zárósorokban eljusson a már nem is költői, de magánemberi vulgaritásig: „Majomemberként / indulsz bős rohamra, / szemedben korok / hullnak darabokra. // S csodálva azt, hogy / ősmajomná vedlesz, / a költő csak fr. / Az ítés leleplez!“

3. Félreértés ne essék, a vers csak azért ragadta meg figyelmünket, mert magányos „csúcs“ a kötetben, az egyetlen vers, amelyet áthat a hevület. Egyébként a kötet versei fölöttébb csendes hangvételűek, s ezen az sem változtat, hogy a költő előszeretettel használja a kozmikus csillagképeket — költői képek helyett. Éppoly csendesen tud szólni „megsejtett kataklizmákról“, „egymást vakító csillagokról“, „észbontóan incselkedő“, „vakító“ égről, akárcsak az „ökönyálon égő(?) porról“, a fűről harmatként elkopó életről; és ez hiba, mert nem tudjuk végül is, mire esik a vers nyomatéka, mit és mivel akar hasonlítani, párhuzamba állítani, hiperbolizálni a költő, hogy egymásért léteznek-e a társítások, vagy csupán minden a nem éppen szerencsés kezű véletlen műve? Ilyen szempontból egységes csupán a kötet, mert különben semmilyen lírikusi koncepció nem világlik ki belőle. Csak a bizonytalankodást érezni a széthulló sorokban, s azt, hogy Tóth valamiféle tárgyias lírát szeretne művelni, de a szándék a kijelentések szintjén fogalmazódik meg kötetnyitó ars poeticájában (*Új versek elé*), s a könyv verseinek java része még azt

* Tóth István: Európa kövei között. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1975.

az eddigi verseiből ismert erényt is nélkülözi, amely talán az egyetlen volt: az olykor enyhén klasszicizáló műgondot, cizelláltságot, amelyet ars poeticájához híven gondosan kiirtott jelen kötetéből („Omlojtak le, könnyű színpalak, / nyurga szóképek, rímdudvás szavak...“).

4. A műgond helyett meghirdeti a lényegretörő tárgyiasságot, amely azonban a költői kivitelezés szintjén homályos marad; nem tudjuk érdemben értelmezni az ars poetica második szakaszát: „Mint ruhát gyűlölő szeretkezők, / tisztult halottak, vidám csecsemők, / *oly meztele- nek legyetek, szavak, / s száz tolmácsol- tok lesz az egy anyag.*“ (Kiemelés tőlem — M. A.) Még a legegyszerűbb kijelentések, legáttekinthetőbb, képnek semmi- ként sem nevezhető szókapcsolatok, mondatok szintjén is föllelhető a fogalomzavar: „Vizeletszagú utcák, / salétrom- foltosak, / melyekből rossz tudómba / szivtam egykor sokat“, amely akkora tüdőt sejtet, amekkorát szűkkeblű olvasó el sem tud képzelni. És a grammatikai hibákért még egy tompa kínrim sem kárpótol; Tóth hol egyes névszók többszámhasználat-tilalmát szegi meg („Negy- vennyégy volt. — Fél év után / néztem csodálva, hogy / szállnak a kerékpáros nők, / mint hársfaillatok.“), hol pedig a sokat kárhóztatott, de némileg szüksé- ges ikes igék egyes szám első személyű alakját áldozza fel nagyvonalúan, úgy- mond a „rím érdekében“: „A levegő és / a tüdő között / színné vetkőzők, / földde öltözők“ (*Gyűjtemények*). Végül pedig, hogy teljes legyen a hibák sora, meg kell említenünk azt a fajta képzavart, amely az át gondolatlan szimbólumokból fakad. Ezt példázza a *Csók* című vers, amely — eltekintve az erőszakolt adysságtól — ké- pileg érthetetlen: „Megvakult egünkön áthullva, / és a csillagok idején, / és rögből kihajtottunk újra / két néma, hús- evő növény. // Találkozunk valaha ben- ned, / feketé, húsévő virág, / melyet nö- vények, síri csendek / törvénye testünk- ben kitárt?“ Talán a „testünkben“ hely- határozó ragja teszi, hogy minden jó- szándék ellenére is kusza és érthetetlen a húsévő növények és a húsévő virág helyzetének, „egymásban levésének“ vi- szonya, s így mi sem tisztázhatjuk viszo- nyukat a vershez. Ezért kellett előljáró- ban fölfedeztetnünk Renard-ral szem- münkben a gerendát, hogy elfogulatla- nul szólhassunk a költő személynél föllé- szálkáról.

5. Tóth István irodalmi tevékenységé- nek azonban van egy másik, nyugodtan állíthatjuk, költészeténél jelentősebb ar- culata, s műfordítás-köteteiről (*Jó reg- gelt, Párizs!; Írásjelek a földön*) akkor is elismerően kell szólunk, ha az utóbbi kötethez — mint ezt a szerző is tudja —

nemigen nyúlhatunk avatott kezekkel, önhibának kívül. Ugyanis belga költő köteté — leszámítva az immár klasszi- kus Verhaerent és Maeterlincket — nem járhatott kezünkben, s ami verset ere- detiben ismerünk, azoknak száma sem rüg költőnként négy-öt darabnál többre, s leginkább a hozzánk igen szórványosan és esetlegesen eljutó antológiákból ismer- jük Marcel Thiry, Robert Goffin, Maurice Carême, Henri Cornélus, Radzitzky, Raymond Quinot nevét és néhány versét. A *Jó reggelt, Párizs!* kötetben föllelhető fordítások föltételezett eredeti darabjai- val szemben érzett fenntartásainkat (a kortárs francia költők műveit ugyanis lényegesen könnyebb egyetemi könyvtá- rakban föllelni) talán látatlanban is ki- terjeszthetnénk ez utóbbi fordításkötet- re, meg kell ugyanis jegyeznünk, hogy jó néhány fordítás távolról sem felel meg az előszóban beígért „világirodalmi színvonal“-nak; kénytelenek vagyunk így elfogadni azt az alternatívát, hogy vagy a válogatás nem éppen szerencsés (esetleg a fordítások hagynak némi kí- vánnivalót), vagy a belga költészet, il- letve jó néhány belga költő nem áll az ígért magaslaton — minden szempont- ból. Mint látni fogjuk, ez nem holmi előzetes leértékelés, hiszen Tóthnak to- vábbra is megmaradnak — reméljük — az úttörés „élvezetes izgalmai“, amelyek „a felfedező mámorával kárpótolnak minden hasonló vállalkozást“. Mert e vállalkozás nem csupán hasznos, hanem nélkülözhetetlen, még akkor is, ha ismereteink hiányában csak a vállalkozás szándékait dicsérhetjük maradéktalanul.

6. Az eredmény néhány szép vers ma- radandó élménye. Jól el lehet különí- teni a gyűjteményben — ez természetes — azokat a költőket, akiknek verseire jobban ráhangolódott a fordító. Tóth kvalitásait mutatja az a tény is, hogy nemcsak egyetlen villanásnyi hangulatot képes érdemben és érzékletesen közveti- teni a magyar olvasónak (gondolunk itt Pierre Nothomb, Constant Burniaux, Pierre Bourgeois vagy Liliane Wouters rövidebb verseire), hanem olykor hosz- szabb távon sem lankad teljesítőképes- sége. Ezt példázza Achille Chavée *Sze- mélyazonosság* című, poemának is beillő versének ihletett átültetése.

Ennyi csupán, amit bizton meg tud- dunk alapítani a magunk számára, hogy végül újra visszakényszerülve a távlatok és általánosságok körébe, el- mondjuk: a vállalkozás nemcsak Tóth István, hanem az olvasó számára is iz- galmasnak tűnik, s reméljük, hogy a fordító, továbbra is — önmagához híven — éppily következetességgel folytatja má- sok számára is ösztönző, úttörő munkáját.

Mózes Attila

MIERT SZÉP? Századunk magyar novellái elemzéseiben

„Kell-e egyáltalán elbeszéléseket értelmezni, magyarázni, elemezni?” — kérdezi az olvasóval Vargha Kálmán, a kötet társszerkesztője (Rónay György oldalán). Nyilván kell, mert a novella nem azonos az elbeszélt történettel, sokban a vershez hasonló, s „Kosztolányi közismert tétele arról, hogy csak azt érdemes versben megírni, amit másként nem is lehet elmondani, a novellára vonatkoztatva is érvényes”. A verselemző *Miért szép?* kötetek után logikusan és hiányt pótolva következik tehát a novellák elemzése — jól ismert irodalomtörténészek, kritikusok, prózaírók munkájának eredménye. Ambrus Zoltántól Sánta Ferencig ível időben és stíluseszményben e példás antológia s a novellákat követő elemzés-sorozat, tudatosítva a már nem egyszer elmondott, de még sokszor ismétlődő irodalomtörténeti igazságot: a magyar lírához méltó a XX. századi novellairodalom legjava is. Krúdy, Móricz, Kosztolányi, Nagy Lajos nem társtalan csúcsok — a folytatás nem kevésbé figyelemreméltó; „korai volna a műfaj klasszikus kiforrottságáról, hagyományt és formát őrző zártágáról és arisztokratizmusáról beszélni. Tamási elbeszéléseiben a népmese és a szürrealizmus elemeinek egymásba játsása izgalmasan új fejleményeket hozott létre, Gellérinél a proletáridill és a groteszk szintézise fel is oldotta, át is rendezte a novella szerkezetének hagyományos zártágát, Örkény »egyperces« írásaival nemcsak a groteszk és a minikomédia felé közelítette, hanem valósággal forradalmasította is az »arisztokratikus« kötöttségű műfajt, Mátyás Iván pedig spontán módon komponálja a novella struktúrájába mindazokat a változásokat, kísérleteket, sűrítéseket, az idősíkok összevágásait, amelyek néhány évtizede még csak a »formabontó«, vagyis az időrendi tárgyalásmóddal szakító regénynek voltak a vívmányai.” A sor folytatható, e kötet alapján is. Déry, Lengyel József, Mészöly, Sarkadi novellatípusaival — és olyan „szabálytalan” (szociografizáló, életrajzi-lirizáló) novellisztikus prózai művekkel (Veres Péter, Illyés), amelyek e gyűjteménybe már nem fértek bele. (*Gondolat, 1975.*)

K. L.

THE ENDURING HEMINGWAY.

An Anthology of a Lifetime in Literature

„Hemingway írói útjának egyik legérdekesebb jellegzetessége: kalandos életének hatása alkotói képzetére. Mint halász, vadász, haditudósító vagy a bika- viadalok látogatója írói szemmel mindig figyelőn kutatta az új nyersanyagot. Kétségtelenül ennek köszönhető, hogy regényei és elbeszélései, akárcsak publicisztikai írásai, ma is lenyűgözik életszerűségükkel az olvasót.” Ez a frappáns jellemzés néhány szóba sűrítve rámutat írói élet és mű egységére: az „életserű” életet, a közvetlen tapasztalást kereső alkotó hétköznapijainak és a regényekbe, novellákba transzponált gazdag tapasztalatanyag magas művészi szintű tolmácsolásának kapcsolatára.

Az antológia, amely tematikai csoportosításban izelítőt ad Hemingway egész életművéből, szépirodalmi alkotásainak és publicisztikai írásainak sajátos keveréke, ám ez utóbbiak nyugodtan megállják a helyüket a válogatás egészében, ami a megírás igényességét illeti. A mintegy 850 oldalas kötet rövidebb írásokkal indul, majd következnek az első világháborúhoz kapcsolódó művek, a bika viadalok címszó alá soroltak, az afrikai vadászatok élményeiből merítő írások, végül a spanyol polgárháború eseményeit ábrázoló munkák és a „tengeri történetek” zárják a sort.

Az egész életműről jó áttekintést nyújtó válogatás élén gazdaságosan megírt előszó tájékoztat az összeállítás szempontjairól, a művek keletkezésének körülményeiről, egy-egy írást nagyobb összefüggésekbe helyezve. Ennek a gazdag munkásságnak jövőbe mutató üzenetéről szólva írja Charles Scribner Jr.: „A fennmaradás szükségessége központi helyet foglalt el Hemingway életfilozófiájában... Ezt a gondolatot néha kedvenc francia mondásával tolmácsolta: »Il faut (d'abord) durer« vagyis »elsősorban fenn kell maradni«. Íróként maga elérte a maradandóságot, nagy és értékes örökséget hagyott ránk fantázia szülte műveiben, amelyek most szerzőjük nevével együtt fennmaradnak abban az »életen túli élet«-ben, amelyre minden író törekszik.” (*Charles Scribner's Sons. New York, 1974.*)

R. J.

Hogyan osztják a Nobel-díjat?

Évente kiújuló — tulajdonképpen szakadatlan — viták kísérik az irodalmi Nobel-díjat. Az egyes tudományágakét vagy akár a Béke-díjat szakkörökben kommentálhatják inkább, az irodalom azonban a nemzeti büszkeség tárgya (akárcsak a sport, az olimpiai bajnokság), ebben mindenki szakember, s így mindenki hozzászólhat. Minden ősszel nemcsak arra nyílik alkalom, hogy az éppen kitüntetettet méltassák — vagy bemutassák az olvasónak (erre is nemegyszer szükség volt már!) —, hanem hogy számba vegyék a nagy tévedéseket, s felújítsák a hosszú és tekintélyes hiánylistát. A már elfelejtett vagy könnyűnek találtatott irodalmi Nobel-díjasok között szokták felemlíteni Sully Prudhomme-ot, Paul Heysét, Rudolf Euckent, Verner von Heidenstamt, Grazia Deleddát, Carl Spitteler-t, Pearl Buckot, szemben a kihagyottak névsorával, amelyben olyanok sorakoztathatók fel, mint Lev Tolsztoj, Ibsen, Zola, Gorkij, Proust, Joyce, Rilke, Virginia Woolf, a hozzánk közel állók közül (az életből s így a díjazás lehetőségéből végképp kiesett) Lukács György, Németh László, Tudor Arghezi. E szemrehányás- és kívánságlista gyakorlatilag vég nélkül bővíthető, sok újat nem tudhatunk meg belőle, legfeljebb a véleménynyilvánító ízlését ismerhetjük meg közelebbről.

Sokkal izgalmasabb viszont betekinteni a díj odaítélésének mechanizmusába, s a példákon át az okokat, egy-egy döntés és általában a kiválasztás magyarázatát keresni. Ezt kísérl meg Michael Meyer, Ibsen és Strindberg művének kutatója, a svéd irodalom ismerője, abból az alkalomból, hogy ismertté vált az 1975-ös díjazott, Eugenio Montale, a 79 éves, köztiszteletben álló olasz költő (*Heads and Tails? THE DAILY TELEGRAPH MAGAZINE*, 1975. 575.). Nem Montaléra gondol tehát a szerző, hanem az eltelt háromnegyed évszázadra tekint vissza, amikor felteszi a kérdést: mi tulajdonképpen a Nobel-díj, és miért oly nyilvánvalóan szeszélyes, furcsa a nyertesek kiválasztása (ami túlzest minden más díjosztó bizottság tévedéséin)?

Alfred Nobel 1895. november 25-én, Párizsban saját kezével írta le az irodalmi Nobel-díj odaítélésének máig érvényes alapelvét: „annak a személynek, aki az irodalom területén egy ideális irány legkitűnőbb művét alkotta meg.“ Itt az első bökkenő: mit értsünk „ideálison“? A Nobel Alapítvány hivatalos közlönyében „idealista irány“-nak fordították Nobel meghatározását, jöllehet a svéd nyelv is megkülönbözteti az „idealistik“-ot (eszményit) az „idealistisk“-tól (idealistától). Nem egyszerű tollhibáról van szó, Nobel ugyanis a kézirat tanúsága szerint eredetileg hosszabb szót akart írni, de az utolsó három betűt kihúzta, így lett az „idealistisk“-ból „idealistik“ — ami azonban a szövegösszefüggésben zavaró, mit lehet ugyanis „egy ideális irány művének“ nevezni? De a legvalószínűtlenebbnek tűnik, hogy „idealistán“ reménnyel-telít, nem-pesszimistát értett volna (közel 50 éven át így értelmezte az Akadémia!), mert bár nem szerette Zola regényeit, annál jobban csodálta Ibsent, és jó néhány Strindberg-mű birtokában volt. Talán az ideák könyveire, gondolati művekre utalt? Vagy az idealistát tágabb értelemben használta, amibe Ibsen és Tolsztoj is belefér? Nem tudhatjuk; mindenesetre a Svéd Akadémia sokáig eleve kizárta a díjazandók közül a „pesszimistákat“, így Tolsztojt, Ibsent, Zolát, Hardy-t. A második világháború után javult a helyzet, néhány bigottabb akadémiai tag kihalásával az „idealizmus“ kísértete is eltűnt. Olyan népszerű díjazottakat említhetünk ebből a korszakból, mint Hermann Hesse, André Gide, T. S. Eliot, Faulkner, Mauriac, Hemingway, Camus — s bizonyos problémák ellenére a díjosztó Svéd Akadémia tekintélye már-már helyreállt, amikor 1974-ben aztán két saját tagjukra, Harry Martinsonra és Eyvind Johnsonra esett a választásuk; és ezzel — Michael Meyer szerint — épp annyira devalválták a díjat, mint amikor elsőként Sully Prudhomme-ot érdemesítették a Nobel-díjra.

Martinson és Johnson jól indultak írói pályájukon, jelzi Meyer; kitűnő, egyszerű könyveket írtak saját élményanyagukból, de aztán a svéd irodalmárok körében uralkodó igényekhez igazodva, ők is rátértek a „djupsinnig“, a „mélyértelmű“ ködös, mesterkelt stílusra; újabb műveik nem találtak jó visszhangra az an-

gol és amerikai kritikában, ellentétben az otthoni kedvező visszhanggal. Úgy lát-
szik, általánosabb ízléskülönbségről van szó. Ide sorolandó a svédék részben törté-
nelmileg magyarázható vonzódása a „saga“-szerű regényekhez; ennek a vonza-
lomnak köszönheti Nobel-díját Sienkiewicz és Galsworthy is — akit olyan írókkal
szemben részesítettek előnyben, mint Henry James, Hardy és D. H. Lawrence. A
harmadik és talán a legfontosabb különbség a svéd és az angol-amerikai kritikai
— megítélés között a „szórakoztatás“ tekintetében van. A svéd kritika, tudatosan vagy
sem, két nagy csoportra osztja az irodalmat: „jó“ irodalomra és „szórakoztató“
irodalomra. Ami szórakoztató, olvasmányos, az eleve nem lehet szerintük „djupsin-
nig“ — állítja Meyer — ezért esik el a díjtól évről évre például Graham Greene.

Egyébként a díjazott kiválasztása nagyon körültekintően történik. Az öttagú,
akadémikusokból álló Nobel Bizottság öt-hat nevet tartalmazó listát készít. Az
Akadémia akkor munkához lát, és elolvassa a jelöltek munkáit lehetőleg eredeti-
ben vagy ha fordításban, akkor többnyelvű fordításban is (nyugat-európai nyel-
veken, oroszul és egy-két kelet-európai nyelven). Ha nemzetközileg kevésbé is-
mert szerzőről van szó, az illető irodalom szakembereivel (lehetőleg viszont más
nemzetiségűekkel) tanulmányokat íratnak. (Az 1968-ban nyertes japán Kawabataról
például hat, egyenként 20—30 oldalas tanulmányt rendeltek, a díj odaítélése előtt.)
A bizottság tagjai a többi akadémikus rendelkezésére bocsátják a jelölt-listát, még
a tavasz folyamán, hogy nyáron mindenki tanulmányozhassa a műveket, szeptem-
ber közepétől pedig hetente, minden csütörtök délután öt órakor megbeszélést tartan-
ak. Végül sor kerül a szavazásra: a 18, illetve 15 tag (nyolc író, hat professzor,
egy bíró — három hely jelenleg nincs betöltve) több mint a felének szavazatára
van szükség a díj elnyeréséhez; holtverseny esetén (9—9) választani kell a két je-
lölt között (ezüst kupába gyűjtik a papírszeletre írt szavazatokat), vagy ha nem
sikerül megegyezni, a díjat átviszik a következő évre.

Más kérdés az, hogyan választja ki a Svéd Akadémia a saját tagjait, s hogy
ezek valóban a legjelentősebb írók, és igazán a svéd ízlést képviselik-e. Mert
végül is a Nobel-díj svéd irodalmi díj, s a svédék azt felelhetik a kifogásokra,
hogy az angol és amerikai ízlés sem képviseli jobban a világközvéleményt, mint
a svéd. Az eddigi díjazottak között öt angol, hat amerikai, három ír, tizenegy
francia, hétéz német (és két svájci német), négy orosz, két lengyel található — szem-
ben a tizennégy skandinávval (ide számítva Finnországot és Izlandot is). A skan-
dináv hiánylista — bár Ibsen, Strindberg is szerepel rajta — jóval kisebb, mint
más nemzeteké, országoké.

K. L.

EGY MODERN ORFEUSZ: RAINER-MARIA RILKE (Secolul 20, 1975. 12.)

A Rilke-évforduló — mint minden év-
forduló — újrafelfedezés. És mint min-
den újrafelfedezés, alkalom arra, hogy
az utókor kegyelete a kortársi meghitt-
ség hangján szólaljon meg. Erre a meg-
hittsége Rilke esetében a mai román
lírából Maria Banuș a legjogosultabb.
„Mint Rilke költészetének tolmácsolója
— írja a költőnő — felidézhetném azt
a kemény, de gyönyörűséges küzdelmet,
amelyet az egyik nyelv formázó mintá-
jából a másikba öntése jelentette a dal-
lamosság, áttűnés és pontosság ama csodá-
latos keverékének, ami a rilkei kife-
jezőmód konkrétuma és elvontsága.“

De Banuș úgy érzi, ennél többre kell
vállalkoznia, hiszen Rilke nemcsak a
költői szó mestere, nemcsak művészi ki-
fejező erő birtokosa, hanem olyan költő,
aki számára a vers totális életforma,
nyugvást nem ismerő, lázas keresése az
ember megmentésének. Maria Banuș nem
érzi szükségesnek, hogy apologikus véde-
lemben részesítse azt a lírikust, akinek

kései korszakát a mai kutatók némelyi-
ke nem is egészen alaptalan kritikái
megjegyzésekkel illeti (olykor groteszkbe
forduló keresettség, az alanyiség narcisz-
tikus túltengése). De éppen a korszerű
Rilke-irodalom legtekintélyesebb könyvé-
ből, Holthusen *Der Unbehauste Mensch*-
éből idézi azt a figyelemreméltó megál-
lapítást, hogy: „A szépség más nyelven
beszél, mint az értelem, és a maga biztos
fedezékébe vonul az utóbbi kifogásai
elől; ebbe és önmagába rejti az igazsá-
got is, amelyet kifejez mint lehetséges
viszonyt a világgal, mint a létezés le-
hetséges módját.“

Sajátos történelmi körülmények köze-
pette, a második világháború előtt húsz-
évesen került Maria Banuș a rilkei világ
bűvületébe. Alázatos önmegtagadással en-
gedett a hatásnak, s ezt a feltétlen csat-
lakozást követte — nem a lázadás, nem
a megtagadás, hanem valamilyen szelíd
elválás, „az igentől olyannyira megkülön-
böztethetetlen *nem*, válaszként arra, aho-
gyan Rilke a vers és a lét lényegét ma-
gába fogadta, hogy az ilyen eltávolodást
sem szakításnak, sem tagadásnak nem
nevezhetem“.

Korparancs volt az eltávolodás: Maria Banuş „Rilke-korszaka“ egybeesett a fa-sizmus előretörésével, azzal az idővel, amikor az értékek válsága a humanista hagyományaiban fenyegetett európaiság híveit és kihívóit egyaránt mozgósította valamilyen apokaliptikus küdelemre. Fiatal költőnek lenni akkor — állásfoglalásra kényszerítő helyzet volt, életreszóló, sors- és pályaalakító döntés pillanata. Ebben a világszorongásban Banuş egyszerre vonzotta és taszította Rilke. Vonzotta, mert, mint mondja: „... újra-éltem a világegyetemmel való azonosulást, olyan intenzitással, mint a gyermek, mint a serdülő, mint a szerelmes, s mert éreztem, hogy az igazi, a mindenható költészet szívében élek.“ És ugyanezért — nem elégíthette ki többé: „Úgy tűnt, hogy a Rilke költészetében megtalált, s a magam életében, a magam költészetében újratereztett nyitottság már elegendő. A világ megismerése valóban szükségesnek látszott, de a megismerés végső konzekvenciáinak vállalásával.“

A világ megismerésének végső konzekvenciája pedig a világ megváltoztatása. A megismeréstől a megváltoztatásig vezető út tapasztalatai birtokában talált vissza Banuş évtizedekkel később Rilkéhez: „Úgy tértem vissza ifjúkorom költészetébe, mint egy szeretett és jól ismert országba, ahol minden, ami körülött, a világmindenség dolgai — magasabb rezgésszámmal — tovább éltek, a pusztulástól megmenekülten, dallá szublimáltak, amint Rilke-Orfeusz kívánta...“

A SZÍNÉSZI JÁTÉK A FILMBEN (Filmkultúra, 1975. 4.)

Jurij Lotman, a jeles szemiotikus a film és a színház, valamint a többi társ-művészet különbségeire alapozva bontja ki tanulmánya mondánivalóját. A film-művészet két hagyománya: a nem művészi híradófilm és a színház — ez gondolatmenetének kiindulópontja.

A színház is eleven embert mutat be nekünk — fejtegeti —, de el kell fedeznünk erről, és valamilyen jelrendszert kell látnunk benne: Hamletet, Othellót vagy III. Richárdot. A híradófilm fehér és fekete foltjainak váltakozásából eleven embereket kell kihámoz-nunk. Az egyik esetben jelekként használjuk fel a valóságot, a másikban a jeleket használjuk fel valóságként. „A játékfilm e két hagyományra visszavezethető kettős eredete rögtön két ellentétes típusú hozzáállást eredményezett az ember filmbeli alakjának vonatkozásában“ — állapítja meg Lotman.

A híradófilmben az ember és az őt körülvevő dolgok realitásának foka egyfor-

ma. A jelentés egyformán oszolhat meg a tárgyak és az emberek között, vagy akár magukban a tárgyokban összpontosulhat, s az ember csak háttérszereplő. Ezzel szemben a színpadon az emberek és a dolgok teljesen különböző mozgási szabadsággal rendelkeznek. A színházban a szereplők és környezetük (díszletek, kellékek) a közlés két szintjét alkotják. A színpadon az ember a közlés alapvető hordozója.

Az ember megjelenése a filmvászon szemiotikai szempontból új helyzetet teremtett. A filmszínész játéka olyan közlés, amelyet három szinten kódoltak: 1. a rendezőin; 2. a mindennapi viselkedés és 3. a színészi játék szintjén.

A film sajátossága, hogy „darabokra“ képes bontani az ember külsejét, és ezeket a szegmentumokat időbelileg folyamatos láncba tudja felépíteni; az ember külsejét elbeszélő szöveggé alakítja át, ami az irodalom sajátja, s el sem képzelhető a színházban. A színészi mimika a folyamatos elbeszélés típusa — a rendező elbeszélése asszociációs irodalmi típus szerint épül fel: a szaggatott részek láncba egyesülnek. Az a lehetőség, hogy a néző figyelmét felnyargítással vagy hosszabb ideig tartó bemutatással pl. a szereplő arcára, kezére lehet irányítani, a filmképet metaforikus jelentéssel ruhazza fel.

Az ember a filmvászonon rendkívül közel kerül az ember mindennapi élet-körülményeihez, játéka mégis sok másodlagos jelentést, a kiegészítő értelmek bonyolult rendszerét hordozza. A film megteremtí a hétköznapi mozdulatok és a hétköznapi viselkedés pontos tükrözésének technikai feltételeit, és szorosabban kapcsolódik a művészet határain kívül eső élethez, mint a színház vagy az opera, és sokkal inkább telitődik a kor általános, nem művészi kódjaival, mint bármely színházi előadás.

A szemiotikai jelentések harmadik síkját a színészi játék hozza létre. A filmben megjelenő ember viselkedésének egyik alapvető sajátossága az életszerűség; ez a nézőben a valóság közvetlen szemlélésének illúzióját kelti. Mégsem helyes a színészt „az utca emberével“ pótolni. Ez esetben a színészi munka „művésziiségét“ a rendezői munka „művésziisége“ pótolta. Az „életszerűség“ érzése a filmszínészi munka struktúrájában rejlő ellentmondásokból fakad: a filmszínész mindennapi viselkedésre törekszik, de a játék sokban függ a maszk-tól, a tipikus mozdulatok bonyolult rendszerétől. A sablon a filmben — más művészeti ágaktól eltérően — nem negatív jelenség: szervesen beépül a film esztétikájába, s kapcsolatba lehet hozni a népi, az antik és a középkori színház

maszkjával. A színész személyisége nem kevésbé valóság, mint a szerepe: a film-színész „két lényegben” jelenik meg: mint az adott szerep alakítója és mint valamilyen filmműtisz.

A művészet nemcsak információt közöl, hanem fel is fegyverzi a nézőt a befogadás eszközeivel, létrehozza közönységét. „A filmen látható ember struktúrájának bonyolultsága intellektuálisan és emocionálisan is bonyolultabbá teszi a nézőtérre ülő embert (és fordítva, a primitív mű primitívebb nézőt teremt). Ebben rejlik a filmművészet ereje, de ebben áll a felelőssége is” — zárja gondolatokban gazdag tanulmányát a szerző.

ETNIKUM, NEMZET, TÖRTÉNELEM (La Nouvelle Critique, 1975. 88.)

A társadalmi fejlődés vizsgálatakor nem tekinthetünk el bizonyos társadalmi, kulturális vonásokkal rendelkező embercsoportok létezésétől — állapítja meg Antoine Casanova. A különböző termelési módok kialakulása és fejlődése elválaszthatatlan azoktól az emberi közösségektől, amelyek adott területen viszonylag állandó közös műveltségi sajátosságokkal rendelkeznek, gondolkodásmódjuk hasonló, tudatában vannak egységüknek és ugyanakkor más közösségektől való különbözőségeiknek is. Etnikai közösségekről, etnikumokról van szó, amelyek meghatározott történelmi körülmények között alakultak ki.

Ezek a közösségek — André Leroi-Gourhont idézve — az általános történelmi mozgásba ágyazódva jönnek létre, s ennek sodrában fejlődtek. Sajátos vonásaikat nem lehet egymástól elszigetelten vizsgálni, hiszen az etnikum idő- és térbeli identitása nem tárgyaiban, intézményeiben stb., hanem társadalmi viszonyaiban rejlik, és csupán ezekben (valamint fejlődésükben) ragadható meg.

Az etnikai közösségek sajátosságai történelmi jellegűek, s két alapvető, egymástól elszakíthatatlan aspektusban jelentkeznek:

1. A különböző termelési módok egymást kölcsönösen befolyásoló jellegzetességei, lehetőségei, korlátai határozzák meg az emberi csoportok elkülönülésének sajátos típusait, bizonyos etnikai öntudattal rendelkező közösségekbe tömörülését.

2. A második vonatkozása a közösségek történelmi elkülönülési folyamatának társadalmi-etnikai vetületét tárja fel. Ettől nyerik az azonos történelmi típusú etnikai közösségek minőségileg különböző szerkezeteiket. Ugyanabban a korban tehát azonos területeken különböző etnikai közösségek létezhetnek.

Annak a leszögezése, hogy a történelem folyamán ugyanazon a területeken alapvetően különböző jellegű etnikai közösségek alakultak ki, azért fontos a szerző számára, hogy a franciaországi tájegységek helyzetét konkrétan elemezhesse. Egyes szerzők ugyanis azt a tételt fogalmazták meg, hogy a mai Franciaország területén a központi államhatalom által gyarmatosított „nemzetek” léteznek. Ez a tétel azonban nem kedvez az ún. regionális választás megoldásának. Nem elegendő feltárni e tájegységek (Elzász, Provence, Bretagne stb.) bizonyos, a középkorból származó etnikai vonásait ahhoz, hogy rájuk való hivatkozással nemzetről beszéljünk. Figyelembe kell venni ugyanis az adott termelési módot, annak fejlettségi fokát, a társadalmi-etnikai folyamatok természetét.

A Nagy Francia Forradalom, amely győzelemre vitte a kapitalista termelési viszonyokat, általános folyamatként zajlott le az ország egész területén. Kialakította, megszilárdította a francia nemzeti öntudatot, megváltoztatta a különböző vidékek etnikai közösségeinek a szerkezetét, és egy új elemet vezetett be: a francia nemzethez tartozás tudatát.

Cikke befejező részében Casanova a nemzeti egység kérdését taglalja. A nemzeti egység — szerinte — nem valamilyen elvont szubsztancia. Azokhoz az egymást kölcsönösen befolyásoló folyamatokhoz tartozik, amelyek közös etnikai vonásokat hoztak létre, megváltoztatják a különböző tájegységek kölcsönös kapcsolatait, s ebben a mozgásban megújítják saját egyéni jellegzetességeiket is.

A tőkés termelési mód feltételei között ezek az egymást kölcsönösen befolyásoló folyamatok az állam poitikai szerkezetében, valamint egy főváros létében sűrűsödtek. A szerző elfogadhatatlannak tartja a burzsoá és reformista ideológusok állítását, hogy a nemzeti egység léte kizárólag a fővároshoz és környékéhez kapcsolódik, amelyek tehát — szerintük — különböznek a többi tájegységtől, és uralkodnak felettük. A szerző rámutat, a főváros nem más, mint az egymást kölcsönösen befolyásoló általános folyamatok sűrűsödési helye, találkozási pontja. Ezért szerepe nem érthető meg a különböző tájegységek közötti sajátos viszonyoktól függetlenül.

HUMANIZMUS ÉS KOMMUNIZMUS (Revista de filozofie, 1975. 6.)

A tanulmány szerzői, Ioana Smirnov és Mihai Florea a humanizmus tartalmával összefüggő problémák komplex jellegéből indulnak ki. Joggal hangsúlyozzák: a marxista filozófiai irodalom-

ban is a fogalomnak más-más összefüggései szerepelnek attól függően, hogy alapelveként vagy magatartásként, eszményként vagy valóságos folyamatként, elméletként vagy ideológiaiaként, értékként vagy igazságként, az ember lényegként vagy egzisztenciájaként kezelik.

A szerzők szerint a filozófia nem követ el semmilyen hibát, amikor a humanizmus fogalmának ezeket a jelentéseit vizsgálja, mert ez a kategória, mint eszme, egyidejűleg tartalmazza a felsorolt vonatkozásokat. Hibát akkor követünk el, amikor a felsorolt tartalmakat differenciálatlanul és egymást behelyettesítve használjuk. Ez a differenciálatlan tárgyalási mód okozta, a szerzők szerint, a humanizmus jelentéseinek hibás szembeállítását Althussernél, mint ahogy hiba történt akkor is, amikor Tudor Vianunak azt az ismert megállapítását, amely szerint „a humanizmus az ember számára végtelen program” azzal a körünkben gyakorivá vált megállapítással állították szembe: a kommunizmus a humanizmus teljes megvalósulása.

Ha a humanizmust alapelvnek tekintjük, amely a legszintetikusabban fejezi ki az emberi species öntudatát, Tudor Vianu tétele igaz: a humanizmus valóban „végtelen program”. Egy ilyen értelmezéshez joggal kapcsolható az ismert kanti tétel: „tekintsük az embert mindig célnak, sohasem eszközként.” A probléma megközelítésének ez a módja azonban általános és elvont, nem operacionális jellegű. Ilyenné akkor válik, amikor az alapelv valamilyen eszményben konkretizálódik, célként jelenik meg, amelyet társadalmi viszonyok függvényeként kialakuló lehetséges és előrelátható távlatok befolyásolnak. A szerzők szerint ez a magyarázata annak, hogy a humanizmus alapelve olyan eltérő eszményekben ölthetett testet mint az antik humanizmus, a reneszánsz vagy

a mi korunk humanizmusa. Alapelveként tehát a humanizmus végtelen számú humanizmus-modellt tesz lehetővé, míg a humanizmus eszménye lehetséges elméleti megoldása az alapelvnek, amely gyakorlati megvalósulásra szoruló programot feltételez. És amikor ez a program cselekvéssé válik, a humanizmus reális mozgássá lesz.

Ebben a távlatban mondhatjuk, hogy a szocialista humanizmus a mi korunk által meghatározott gyakorlati megoldása a humanizmus alapelveként; a kommunista humanizmus pedig korunk eszménye, a lehetséges elméleti megoldás, amelynek megvalósítási programja is adott. Ezért tekinthetők a mi korunkban a szocialista és kommunista humanizmus teljes egészében megvalósítható programoknak, amelyek már valóságos mozgásként nyilvánulnak meg.

A szerzők több idézetre támaszkodva bizonyítják, hogy a kommunizmus marxizmus meghatározásaiban a humanizmus és kommunizmus tartalmi egységgel szoros összefüggésben jelentkeznek. A szocializmus például nemcsak a gazdasági fejlődés magas szintjét jelzi a társadalomban, hanem az új humanista értékek kialakításának új modelljét is, amely a totális ember megteremtését tekinti feladatának. Ez az emberfogalom egyesíti a hagyományos szellemi humanizmus eszményét a praxisra épülő új eszménnyel.

Ilyen értelemben az ember — mint a legmagasabbrendű eszmény — pártunk elméleti és gyakorlati érdeklődésének állandó része, amely pártunk programjában az emberrel kapcsolatos eszmények és megvalósítások módozataiban konkretizálódik. Ilyen értelemben a marxista humanizmus értékei pártunk felfogásában nem egyszerűen az emberi jelenség eszmei meghatározóiként jelentkeznek, hanem a társadalom komplex tevékenységében tudományos megalapozásuk van.

HELYREIGAZÍTÁS. Ez évi 1—2. számunk 25. lapján a közölt táblázat 22. rovatának (FOLYÓIRATSZEMLE) *Tükör*-oszlopából kimaradt a következő adat: [22]—[29] mint [1]; a *Terjedelem*- és a *Tükör*-oszlopban a 22. rovatnál (FOLYÓIRATSZEMLE) megadott információ a 22—29. rovatokra is érvényes; a 19., 20., 21., 25. és 26. rovatok számszerű előfordulása évfolyamonként helyesen a következő:

	34	35	36	37	38	39	40
19. SZEMLE				11	11	11	
20. BÍRÁLATOK				11	11	10	
21. SZEMLE, BÍRÁLATOK							11 8
25. HATÁRKÉRDÉSEK		1					
26. KRITIKAI PROBLÉMÁK					2		

SZERKESZTŐK - OLVASÓK

KOROK TANÚJA

A kolozsvári Állami Magyar Színház április 9-én este mutatja be *Korok tanúja* című műsorát, amelyet az ötvenéves *Korunk* anyagából válogatott Kántor Lajos és Ritoók János. Rendező László Gerő, a színpadkép Baász Imre munkája.

Fellépnek: Balogh Edgár, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Sütő András és Szász János.

Aradi József, Tudor Arghezi, Bálint Tibor, Geo Bogza, Bretter György, Augustin Buzura, Csehi Gyula, Déry Tibor, Dienes László, Albert Einstein, Fábry Zoltán, Gaál Gábor, Gáll Ernő, Herédi Gusztáv, Illyés Gyula, Jakó Zsigmond, Eugen Jebeleanu, József Attila, Kántor Lajos, Király László, Mircea Malița, Méliusz József, Nagy István, Miron Radu Paraschivescu, Páskándi Géza, Rácz Győző, Ritoók János, Salamon Ernő, Szilágyi András, Szilágyi Domokos, Szilágyi Júlia, Terényi Ede és Veress Zoltán műveiből előadnak Albert Júlia, Banner Zoltán, Barabás Kásler Magda, Bereczky Júlia, Héjja Sándor, Ille Ferenc, Köllő Béla, László Gerő, Mihály Pál, Orosz Lujza, Péterffy Gyula, a Pro Camera vonósnegyes (Reinfeld János, Botár Gerő, Sánta János, Török Béla), Sebők Klára, Senkálzky Endre érdemes művész, Á. Toszó Ilona, Török Katalin és Vadász Zoltán.

Közreműködnek a Zakariás-testvérek.

Ugyanakkor a színház emeleti előcsarnokában reprezentatív kiállítás tekinthető meg a *Korunk Galéria* anyagából.

MONDJ IGAZAT!

Boér Ferenc, a szatmári Északi Színház művésze *Mondj igazat!* című előadójátékot az ötvenéves *Korunk* verseiből állította össze. Brassói, szatmári, nagyvárad, kolozsvári, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, székelykeresztúri és zilahi fellépései a korszerű közéleti költészet ünnepének bizonyultak.

KORUNK GALÉRIA

A *Korunk Galéria* — az eddigi 50 kiállítót bemutató ünnepi katalógus megjelenése után — márciusban fiatal művészeknek biztosított kiállítási lehetőséget: a marosvásárhelyi Nemes László akvarelleket és fekete-fehér grafikai lapokat mutatott be; Szilágyi Zoltán, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola végzős hallgatója litográfiákkal, fametszetekkel és vegyes technikájú munkákkal jelentkezett.

SZERKESZTŐSÉGÜNK köszönetét fejezi ki mindazoknak az intézményeknek, lapoknak, munkatársaknak és olvasóknak, akik a Korunk 50. évfordulója alkalmából üdvözlétüket tolmácsolták. Ezekből idézünk az alábbiakban.

Mindazt, amit a régi és az új Korunk mindannyiunk számára jelent, veletek együtt ünnepeljük. Kívánunk munkakedvet és új sikereket a közös ügy szolgálatában.

HUSZÁR SÁNDOR, GÁLFALVI ZSOLT

Folyóiratotok 50. évfordulóján az Igaz Szó szerkesztősége baráti szeretettel köszönti a Korunk szerkesztőit, és további értékes eredményeket, sok sikert kíván.

HAJDU GYŐZŐ, JÁNOSHÁZY GYÖRGY

Cu prilejul aniversării a cincizeci de ani de la apariție, „România literară“ adresează revistei „Korunk“ colegiale felicitări, urindu-i din toată inima succes deplin în îndeplinirea importantelor sarcini ce-i revin în dezvoltarea și înflorirea tot mai bogată a culturii noastre socialiste.

ROMÂNIA LITERARĂ

Ötvenedik esztendejében szeretettel köszöntöm lapunkat, szerkesztőségének további jó munkát, egészséget, kitartást kívánok.

SZEMLÉR FERENC

A jeles évfordulón szeretettel köszöntöm az egész munkaközösséget.

SÜTŐ ANDRÁS

Gondolatban ott leszek Veletek a szép ünnepségen, s mindannyiutoknak újabb eredményekben gazdag esztendőket kívánok, amelyekbe a magam kis idejét és munkásságom javát is szeretném beleépíteni.

HORVÁTH IMRE

Legyen szabad hivatásunknak megfelelően könyvtári szempontból fejeznünk ki messzemenő elismerésünket. Minthogy az Országos Széchényi Könyvtár minden külföldi magyar nyelvű folyóiratot beszerez, lehetőségünk nyílik az összehasonlításra és annak megállapítására, hogy a Korunk ezek között a folyóiratok között a legelőkelőbb helyet foglalja el.

VEKERDI JÓZSEF

Szeretettel köszöntöm az 50 éves Korunkat régi barát- és tanúként.

KOVÁCS GYÖRGY színész

Constituie pentru noi o bucurie firească să le adresăm cu această ocazie colegilor din redacția „Korunk“ urări de sănătate, de noi și frumoase impliniri pe ogorul generos al literelor din patria noastră.

TRIBUNA ROMÂNIEI

Gratulálók a Korunk szép évfordulójához. Sok szeretettel küldöm baráti üdvözlétemet.

ORTUTAY GYULA

La mulți ani revistei și oamenilor ei.

Prof. ION VLAD